

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**“EL-VÂFÎ Fİ ŞERHİ’L ERBÂ’İNE’N NEVEVÎYYE” ADLI ESERİN HADİS
ŞERHÇİLİĞİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET EKER

DANIŞMAN

DR.ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA KARABACAK

AKSARAY 2019

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**“*EL-VÂFÎ Fİ ŞERHİ’L ERBÂ’İNE’N NEVEVÎYYE*” ADLI ESERİN HADİS
ŞERHÇİLİĞİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET EKER

DANIŞMAN

DR.ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA KARABACAK

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİNFORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(....) ay sonra tezdən fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : MEHMET

Soyadı : EKER

Bölümü : TEMEL İSLAMİ BİLİMLER

İmza :

Teslim tarihi:

TEZİN

Türkçe Adı: El-Vaî Fi Şerhi'l Erba'ine'n Neveviyye

İngilizce Adı: Al-Waî Fi Sharhi Erba'ine'n Neveviyye

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyanederim.

MEHMET EKER

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Mehmet EKER tarafından hazırlanan “El-Vâfi fi şerh’l erba’in’ en neveviyye” adlı eserin hadis şerhçiliği açısından incelenmesi” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam İlimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: (Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARABACAK)

(Temel İslam Bilimleri, Selçuk Üniversitesi)

Üye: (Prof. Dr. Seyit AVCI)

(Temel İslam Bilimleri, Selçuk Üniversitesi)

Üye: (Murat AKKUŞ)

(Temel İslam Bilimleri, Aksaray Üniversitesi)

İMZA

Tez Savunma Tarihi: 11/06/2019

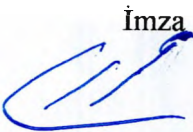
Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun 19/07/2019 tarih ve 2019/29-19 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin

Adı Soyadı

Mehmet EKER

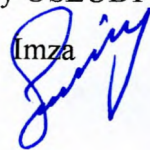
İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Sevilay USLUDİVANOĞLU

İmza

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERENSTİTÜSÜ

**“EL-VAFİ Fİ ŞERHİ’L ERBA’İNE’N NEVEVİYYE” ADLI ESERİN HADİS
ŞERHÇİLİĞİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Eker, Aksaray 2019

ÖZET

Hadisler Kur’an-ı Kerim’den sonra İslam dininin ikinci kaynağıdır. Hadisler Kur’an-ı Kerim’in tefsiri mahiyetindedir. Kur’an’ın anlaşılması, maksadının izharı için Allah’ın kendisine vahyin manasını öğrettiği Hz. Peygamber’e müracaat etmek en sahih yoldur. Bu da sünneti anlamaktan geçer. Hadisler de bu vazifeyi görür.

Hiz. Peygamber’den rivayet edilmiş bazı hadislerde kırk hadis ezberi teşvik edilmiştir. Birçok âlim bunun için kırk hadis derlemesi yapmıştır. Bunlardan biri ise Nevevî’nin kırk hadis derlemesidir. Nevevî’nin yapmış olduğu kırk hadis derlemesi asırlar boyunca İslam dünyasında revaç bulmuştur. Üzerine elliye aşkın şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden biri de Mustafa el-Boğa ve Mustafa Mustî’nin yazmış olduğu *el-Vâfi fî Şerhi’l Erbain’en Neveviyye* adlı eserdir. Eser çağdaş bir şerhtir. Ülkemizde çeşitli eğitim kurumlarında okutulmaktadır. Gerek Üniversite gerekse muhalled usulü takip eden kurumlar esere revaç göstermişlerdir

el-Vâfi fî Şerhi’l Erbain’en Neveviyye adlı eserde hadisler şerh edilirken önce hem lafzen hem de muhteva açısından incelenmiştir. Lafzen incelenirken hadislerde ki geçen garipler kelimelerin anlamları tespit edilmiş, okunması zor olan kelimelerin okunuşu verilmiş ve ravilerin hayatına değinilmiştir.

el-Vâfi ‘de muhteva açısından şerhde ise öncelikle Kur’an ve Hadisler kaynak olarak kullanılmıştır. İlk dönem ve sonraki dönem âlimlerin şerh edilen hadislerle ilgili yorumları dikkate alınmıştır. Hadisin varsa sebep-i vürudu verilmiştir. Hadislerde şarihler kendi yorumlarını da yapmışlar, hadisten fıkhi ve gündelik hayatta uygulanabilir hükümler çıkarmışlardır. Bu şerhte kelami tartışmalara yer verilmemiş, ehl-i hadisin çizgisi takip edilmiştir.

Bilim Kodu:60402

Anahtar kelimeler: Hadis, Şerh, el-Vâfi, Metot, Erbain

Sayfa Adedi: 76

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Karabacak

AKSARAY UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIALSCIENCES

**EXAMINATION OF THE BOOK “*AL-WAFI Fİ SHARHI
ERBA’INE’N NEVEVIYYE*” IN TERMS OF THE INTERPRETATION
OF HADİTH**

(M.A Thesis)

Mehmet Eker, Aksaray 2019

ABSTRACT

Hadiths are the second source of Islamic religion after the Qur'an. Hadiths are the exegesis of the Quran. In the understanding of the Qur'an, Allah taught him the meaning of revelation for the purpose of explaining. The most authentic way to appeal to the Prophet. This is through understanding circumcision. Hadiths also perform this task.

Hız. Muhammad encouraged to memorize forty hadiths. Many scholars have compiled forty hadiths for this. One of them is Nevevî's compilation of forty hadiths. The forty hadiths compiled by Nevevî have been popular in the Islamic world for centuries.

Over fifty commentary is written on it. One of these commentaries is the work of al-Vâfi fı Şerhi ell Erbain’ en Neveviyye written by Mustafa el-Boğa and Mustafa Musti. The work is a contemporary commentary. It is taught in various educational institutions in our country. In el-Vâfi fı Şerhi’ l Erbain’ en Neveviyye, the hadiths were first examined in terms of both lafzen and content.

While analyzing the meanings of the weird words in the hadiths were determined, the words which were difficult to read were given and the life of the narratives was mentioned. In terms of content in al-Wafi, firstly the Qur'an and Hadiths were used as sources in the commentary.

The interpretations of the scholars of the first and subsequent periods about the annotated hadith were taken into consideration. The hadiths made their own interpretations in the hadiths, and had made fıqh and applicable provisions in daily life from the hadith. In this

commentary, theological debates were not included, and the line of the hadith was followed.

Science Code:60402

Key Words: Hadith, Sharh, al-Vâfi, method, Erbain

Page Number: 76

Supervisor: Doctor Lectuer Mustafa Karabacak

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VIII
ABSTRACT.....	IX
KISALTMALAR.....	XV
GİRİŞ.....	1
1. Tezin önemi.....	1
2. Tezin amacı.....	2
3. Tezin yöntemi.....	2
4. Kaynaklar.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. Mustafa dîb el-buğa'nın hayatı.....	3
1.1 Hocaları.....	3
1.1.1 Üniversitedeki hocaları.....	3
1.2 Vazife ve işleri.....	3
1.3 Ders verdiği yerler.....	4
1.4 Katıldığı konferanslar, ziyaretleri ve faaliyetleri.....	4
1.5 Eserleri.....	5
1.6 İlim ve davet ehli talebelerine vasiyeti.....	7
2. Muhyiddin Mistu'nun hayatı.....	7
2.1 Muhyiddin Mistu'nun eserleri.....	7
3. İmam Nevevî ve hayatı.....	8
3.1 Yaşadığı dönem.....	8
3.2 Doğumu ve nesebi.....	9
3.2.1 Hacca gidişi ve sonrası.....	10
3.3 Hocaları.....	10
3.4. Öğrencileri.....	11
3.5. Bazı eserleri:.....	11

İKİNCİ BÖLÜM.....	12
1. Hadis.....	12
2. Hadis edebiyatının oluşum safhaları.....	13
2.1 Hıfz.....	13
2.2 Kitabet.....	14
2.3.Tedvin.....	15
2.4.Tasnif.....	16
3.Hadis edebiyatında şerh dönemi.....	16
3.1.Şerh.....	16
3.2.Şerhe duyulan ihtiyaç.....	17
3.3. Şerh çeşitleri.....	18
3.4. Hadis şerhçiliği ve problemleri.....	18
4. Şerh dönemini hazırlayan amiller.....	20
4.1 Garibu'l hadis ilmi.....	20
4.2 Hadis şerhine hazırlık eserler.....	21
4.2.1 Te'vilü muhtelifi'l-hadis.....	21
4.2.2 Tahavi ve şerhleri.....	21
5. Erbâin edebiyatı ve nevevî'nin erbâin'i.....	22
5.1.Erbâin.....	22
5.1.1. Erbain ile ilgili hadisler.....	22
5.1.2 Erbâin derlemeleri.....	23
5.2 Nevevî'nin kırk hadisinin muhtevası.....	24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	25
ESERİN ŞERH YÖNTEMİ.....	25
1.Lafza yönelik şerh.....	26
1.1. Râvi tanıtımı.....	27
1.2. Kelimelerin okunuşlarının açıklanması.....	29

1.3.Garip kelimelerin açıklanması.....	35
1.4.Sarf-nahiv açısından incelenmesi.....	41
2. Muhtevaya yönelik şerh.....	43
2.1 Ayetle izah.....	44
2.2 Hadis'in hadisile açıklanması.....	46
2.3. Âlimin sözü ile izah.....	48
2.4 Kendi açıklamaları.....	51
2.5 Sebeb-i vurudun açıklanması.....	53
2.6 Fıkhi hükümlere yer vermesi.....	55
2.7 Kelami görüşleri açıklaması.....	57
2.9 Hadis usulü ile ilgili açıklamalar.....	59
2.10 Hadis'in öneminin belirtilmesi.....	60
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	62
ESERDE GÖRÜŞLERİ NAKLEDİLEN ŞAHISLAR.....	62
1-Nasırüddîn Ebu Said (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzavi.....	62
2- Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî.....	63
3-Ebu Abdillah Mâlik b. Enes b. Malik b. Ebi Amir el-Asbahi el-Yemeni.....	63
4- Ebu Hanîfe Nu‘man b. Sabit b. Zûta b. Mah.....	63
5- Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî.....	64
6-Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî.....	65
7-Ebü'l-Feth Takıyyüddin Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî el-Küsl.....	65
8. Ebu Davud Süleyman b. el-Eş‘as b. İshak es-Sicistani el-Ezdi.....	65
9-Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî.....	66
10- Ebu Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî Mullakin....	67
11- Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref b. Müri en-Nevevî.....	67

12- Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir en-Nisaburî.....	68
13-Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahman Receb el-Bağdadi ed-Dımaşki.....	68
14-Ebu Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrahim b. Hattab el- Hattabi el-Büsti	69
15-Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battal el-Bekri el-Kurtubi.....	69
16-Ebu Muhammed Süfyan b. Uyeyne b. Meymun el-Hilali.....	70
17-Ebu Said el-Hasan b. Yesar el-Basri.....	70
18-Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalani.....	71
19-Ebu'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemi es-Sa'di.....	71
20-Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid) et-Tirmizi.....	72
21-Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri.....	72
22-Ebu Abdirrahman Abdullah b. Mübârek b. Vazih el-Hanzali el-Mervezi.....	73
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM SONUCU.....	74
SONUÇ	75
KAYNAKÇA.....	78

KISALTMALAR

A.g.e.	:Adı geçen eser
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt No
DİA.	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
No.	: Numara
Ö.	:Ölüm (vefat) tarihi
S.	:Sayfa numarası
S.a.v.	:Sallallahu aleyhi ve sellem
Trc.	:Tercümesi
Trs.	:Tarihsiz
Thk.	:Tahkik

GİRİŞ

1. Tezin önemi

Sünnet-i Nebevi Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci kaynaktır. Hadisler Kur'an'ın açıklaması olup bize vahyin nasıl anlaşılması gerektiğini göstermiştir. Bundan dolayıdır ki ashab Kur'an'ı öğrendiği gibi sünneti de öğrenmiş ve öğretmiştir. Bir hadis-i şerifte Rasûlullah "Bizden bir şey işitip ezberledikten sonra işittiği gibi başkasına ulaştırmanın Allah yüzünü ağartsın."¹ buyurarak ilim öğrenme ve öğretmeyi teşvik etmiştir.

Bu ezberleme faaliyeti bazı rivayetlerde kırk sayısı ile tahdid edilmiştir. Bu rivayetlerde "Ümmetimden kim kırk hadis ezberlerse" yahut "kim kırk hadis ezberlerse" gibi varyantlarla bize gelmiştir. Bu ezberlemenin mükafatı olarak; fakih yazılma, âlim olarak haşr olma, şefaate nail olma, cennete istediği kapıdan girme gibi müjdeler verilmiştir. Her ne kadar bu hadisler zayıflıktan kurtulamamış olsa da ümmet bu hadisle iştihakla amel etmiş, Tebe-i Tabiîn'in büyüklerinden Abdullah b. Mübârek'ten (ö. 181/797) itibaren Erbeûn diye bilinen çeşitli kırk hadis derlemeleri yapmışlardır. Bunların en meşhuru Ebû Zekeriyâ Yahya en-Nevevi'nin (ö. 676/1277) kırk hadis derlemesidir. Zamanla bu derleme üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden birisi de "el-Vafî fi şerhi'l erba'ine'n neveviyye" adlı eserdir. Kısa adıyla "el-Vâfi" olarak bilinen eser ülkemizde çeşitli eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmaktadır. Mustafa Dîb el-Bugâ ve Muhyiddin Dîb el-Mistu tarafından yapılan bu şerh günümüzde ki bazı meselelere değinmektedir. Bu tez çalışması ile revaçta olan bu şerhin şerh yöntemini tespit ederek sünnetin günümüze nasıl hitap ettiğini tespit etmeye çalışılacak ve günümüz problemlerine sunulan çözüm önerileri belirlenecektir.

Ayrıca şerhlerin metni anlamadaki önemi böylelikle pratik sahada gösterilmiş olacaktır. Şerhler metni anlama yoludur. Hadis tarihi boyunca sadece sened ile uğraşılmadığının en büyük göstergesi şerhlerdir. Zamanın değişmesi ise şerhlerin içerikleride değiştirmiştir. Buda

¹Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen** "İlim", 10, Daru İbn-i Hazm, Beyrut 2010; Ebu İsa Muhammed b. İsa es-Sülemî el-Buğî et-Tirmizî, **Sünen**, "İlim", 7, Müeseesetü'r-risale, Beyrut 2015. Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, **Sünen**, "Mukaddime", 18, Sindî Şerhi, Daru'l Mearif Yay, Lübnan 1996, "Menâsik", 76

şerh vasıtası ile hadislerle farklı pencerelerden de bakıldığını, metni anlama gayretinin olduğunu gösterir.

2. Tezin amacı

Tezin amacı bu kadar revaçta olan bu eserin incelenip şerh yöntemini belirlemek, şerhe kaynaklık eden eserleri tespit etmek, atıf yapılan eser ve yazarları belirleyip haklarında bilgi sunmaktır. Şerhin yönteminin belirlenmesi metnin anlaşılma çabasını da gösterir. Hadisçiler sadece sened ile uğraşmayıp aynı zamanda hadis metinleri ile iştigal ettiklerini göstermektedir. Şerhte kullanılan yöntemlerin tespit edilmesi ile sadece kuru kuruya nakilcilik yapılmadığını göstermeyi amaçlamaktadır.

Ayrıca Hadis usûlü genellikle raviye yöneliktir. Metni anlamakta ise fıkıh usulünden bir nebze faydalanır. Metni anlamaya yönelik bir çaba oluşturmak için bu çalışma düşünülmüştür. Çünkü hadis şerhleri metnin maksadını ortaya çıkarmanın bir ürünüdür. Böylece hadis metnini anlamaya yönelik bir metot ortaya konulabilir.

3. Tezin yöntemi

Eserde hadisleri şerh ederken faydalanan ayet, hadis ve diğer kaynakların tespitini yapıp bunları belirli kategoriler halinde sunulduktan sonra eserin bütününde kullanım yerlerini göstermek ve bu kaynakların mahiyeti hakkında bilgi vermek şeklinde olacaktır.

4. Kaynaklar

Eserde Nevevî'nin hayatını aktarmakta en yakın öğrencisi olan İbn Attar'ın "*Tuhfetu't talibin fi tercemeti imam muhyiddin*" adlı eserinden daha fazla istifade edilmiştir. *El-Vafi*'deki hadisler kütüb-ü sitteden bulunmuştur. Hadis ile ilgili kavramlar Abdullah Aydın'ın "*Hadis İstılahları Sözlüğü*"nden tanımlanmıştır. Usule metodik yaklaşımda ise Mehmet Görmez'in "*Sünnetin ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*" adlı eserinden istifade edilmiştir. İsmail Lütfi Çakan'ın "*Hadis Usulü*", "*Hadis Edebiyatı*" gibi eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. "*Diyanet İslam Ansiklopedisi*"nden de ise rical hakkında aktarımlar yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Mustafa dîb el-buğa'nın hayatı

Mustafa Dîb el-Buğa 1938 yılında Şam'ın Meydan bölgesinde doğdu ve burada yetişti. Hasan Hebenneka'nın kurmuş olduğu İslam Rehberlik Enstitüsü'nden 1959 yılında mezun oldu. Sonra Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde dört sene eğitim almış ve 1963 yılında mezun oldu. Daha sonra el-Ezher Üniversitesi'nde yüksek lisans yaptı. Yine Ezher Üniversitesi'nde 1974 yılında "İslam Fıkhiında İhtilaflı Delillerin Etkisi" adlı teziyle doktorasını tamamladı. Mustafa Dîb el-Buğa dört evlilik yaptı ve sekiz oğlu sekiz kızı oldu. Bu evliliklerinde bir boşanma yaşadı. Bunların en büyüğü Doktor Muhammed Hasan'dır. Oğlu Ürdün Üniversitesi'nde doktora yaptı. Ürdün ve Şam üniversitelerinde çalıştı, fıkıh ve fıkıh usulü üzerine dersler verdi.

1.1 Hocaları

Mustafa Dîb el-Buğa ilk hocası Şeyh Hasan Habenneka'dır. Şeyh Hayru Yasin'den lise döneminde Kur'an- Kerim dersi aldı ve hıfzını tamamlayarak icazet aldı. Şeyh Hüseyin Hattab ve Şeyh Muhammed Kerim'den de bu sürede dersler aldı.

1.1.1 Üniversitedeki hocaları

Doktor Mustafa es-Sıbai, Üstad Muhammed el-Mübarek, Doktor Mazin el-Mübarek, Şeyh Muhammed Emin el-Mısri, Üstad Amr el-Hâkim, Şeyh Vehbi Süleyman Elbani, Şeyh Kadı Muhamed Şemai, Şeyh Muhammed Muntasır, el-Kettani, Şeyh Abdülfettah Ebu Gudde, Doktor Mustafa Said el-Han, Bunlar Mısır ve Suriye'deki hocalarıdır. Vehbi Süleyman Elbani ve Doktor Mazen Mübarek dışında hocalarının çoğu vefat etti.

1.2 Vazife ve işleri

İlk başlarda Şam'da Gavvas Camii'nde vaazlar verdi ve daha sonra Zeynüddin Camii'nde Suriye'den ayrılınca dek vaazlara devam etti.

İmam Şafii Camii, Gavvas Camii, Ali bin Ebi Talib Camii, Zeynüddin Camii gibi Şam'ın çeşitli camilerinde tefsir,hadis vefıkıh dersleri verdi.

1.3 Ders verdiği yerler

Haseke vilayetinde iki sene boyunca lise kademesinde “İslami Terbiye” dersleri verdi. Aynı şekilde Süveyda vilayetinde de iki sene veya daha fazla çalıştı. Şam Lisesi'nde çalıştı ve ardından Şam Üniversitesi Şariat Fakültesi'ne müderris olarak atandı. Burada 1978'ten 2000 yılına kadar çalıştı. Daha sonra Katar Üniversitesi Şariat Fakültesi ile anlaştı. Burada 2000 yılından 2005 yılına dek ders verdi.2006 yılında Ürdün Yermük Üniversitesi'nde ders verdi. Öğrencisinden aldığımız bilgiye göre savaş esnasında Dağıstan'a gitti, burada iki sene ders verdi. Daha sonra ise Şam'a döndüğü düşünülse de kesin bilgiye ulaşamadık.

1.4 Katıldığı konferanslar, ziyaretleri ve faaliyetleri

Mustafa Dîb el-Buğa birçok konferansa katıldı. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Irak'ın Kuveyti işgal etmesi üzerine Mekke'de düzenlenen konferans
- İran'da İslam Birliği Konferansı
- Yemen'in Aden şehrinde düzenlen kültür konferansı ki bu konferansa Doktor Muhammed Mustafa Zuhayli ile beraber katıldı.
- Bunlardan hariç olarak birçok İslam devletini ziyaret etti:
- Yüksek eğitim almak için Mısır'a giderek Ezher Üniversitesi'ne kayıt oldu.
- Cezayir'i ziyaret etmiş konferansa katıldı.
- Kuveyt'te ise daha önceden söylendiği şariat fakültesinde ders vermek için gitti.
- Ayrıca Mustafa Dîb el-Buğa radyo, televizyon, gazete gibi çeşitli medya sahalarında da faaliyetler gösterdi. Mesela Suudi kanallarında programlara katıldı, Kudüs radyosunda konuştu, Katar gazetelerinde günlük yazılar yazdı.
- Suriye, Lübnan, Cezayir, Sudan gibi yerlerde de elli-altmış civarında yüksek lisans doktora tezi danışmanlığı yaptı.
- İki sene Şam Üniversitesi'nde ilmi işler vekilliği yaptı.

1.5 Eserleri

- 1.*et-Tehzibu fi edilleti metni'l gayeti ve't takrib* (Dârü'l-MustafaDımaşk: 2007)
- 2.*Usulu'l fıkıh:Dirasetun ammetun* (Dımaşk: Dârü'l-Mustafa, 2004)
- 3.*el-Cevabibu'l terbeviyyeti fi ilmi usuli'l fıkıh* (Amman: Cidara li'l-Kitabi'l-Alemi, 2006)
- 4.*Medamin terbeveyti fi'l fıkıh'İ İslamiyye*(Amman: Cidara li'l-Kitabi'l-Alemi,2007)
- 5.*el-Fıkhu'l menheciyyu fi'l fıkhu's şafiyyu* (Mustafa Hın, Ali eş-Şerbeci ile beraber yazmıştır.) (Dımaşk: Darü'l-Ulumi'l-İnsaniyye, 1989)
- 6.*el-Vadıh Fi ulumi'l Kurani* (Muhyiddin Mistu ile beraber yazmıştır.) (Dımaşk:Darü'l-Kelimi't-Tayyib,1998)
- 7.*el-Deava ve'l beyanat ve'l kanun fi'l kaza*
- 8.*Teshilü'l mesalilik bi şerhi ve tehzibi umdetu'l mesalik*
- 9.*el-Hidayetü'l mardiyetü şerhun ve edilletü'l mukaddemetü'l muhdaramiyet* (Dımaşk: Dârü'l-Mustafa, 2001)
- 10.*et-Tuhfetu'l radiyetü fi fikhil'l sedati'l malikiyyeti* (Dımaşk: Dâru İbn Kesir,1992)
- 11.*el-İstidlalu ve'l menaziratu lil-şeyhi Abdurrahman Hasen Habenneka'l Meydani*
- 12.*Nizamu'l İslam* (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasır, 1997)
- 13.*Fıkhu'l muavadat*
- 14.*Buhusun fi ulumi'l-hadisi ve nususihi*
- 15.*Buhusun fi'l fıkıh'İ-l-mukaran* (Dımaşk: Darü'l-Ulumi'l-İnsaniyye, 1999)
- 16.*Kitabu'l-hadis*
- 17.*Kitabu ulum'l Kur'anı'l-Kerim*
- 18.*Kitabu usuli'l-fıkıh*
- 19.*Kütübü'l fıkıh'İ l hanefiyyi*
- 20.*el-Vâfi fi şerhi erba'in'en neveviyye* (Muhyiddin Mistu ile beraber yazmıştır) (Dımaşk: Darü'l-Mustafa, 2010)

21.*el-Havaşı 'l-begaviyye ale 'l-mukaddimeti 'l-hadramiyye* (Dımaşk: Darü'l-Mustafa, 2002)

22.*Eserü'l-edilleti'l-muhtelef fiha fi'l-fıkhi'l-İslâmi*.(Dımaşk: Darü'l-İmam el-Buhari)

23.*el-Fıkhi 'l-hanefi bi-edilletihi: el-ibadat - el-üsre - el-muamelat*.(Dımaşk: Darü'l-Mustafa, 2012)

24.*el-Kâfi fi ulumi 'l hadis*, (Dımaşk: Darü'l-Ulumi'l-İnsaniyye, 1999)

Tahkik Çalışmaları:

1- *Tenviru 'l mesaliki bi-şerhi ve edilleti umdeti 'l mesalik*

2- *Tefsiru 'l Celaleyn*

3-*Mefhumatu 'l Kuran fi mübhematu 'l Kuran*

4-*el-İtkan fi ulumi 'l Kuran*(Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1987)

5-*Esbabu 'l nüzul*

6-*Mustasaru Buhari* (Mustafa Dib el-Buga. - Dımaşk: Dârü'l-Ulum, 1988/1409.)

6-*Muhtasaru Sünen-i Ebi Davud*

7-*Muhtasaru Sünen-i İbni Mace*

8-*Muhtasaru Sünen-i Tirmizi*

9-*Muhtasaru Sünen-i Nesai*

10-*Muhtasaru Darimi* (Dımaşk: Darü'l-Mustafa, 2007)

11-*Muhtasaru Müslim* (Dımaşk: Matbaatü's-Sabah)

12-*Nüzhetu 'l muttakın fi Şerhi Riyazü's Salihin*

13-*el-Vâfifi şerhi erbain en-Neveviyye*

14-*Mukaddimetu 'l İbni Salah Fi Ulumi 'l Hadis*

15- *et-Takrib ila kitabın tergib ve terhib*

16-*ed-Dürer fi ihtisari'l-megazi ve's-siyer* (Dımaşk: Müessesetu Ulumi'l-Kur'ân, 1996)

1.6 İlim ve davet ehli talebelerine vasiyeti

Mustafa Dîb el-Buğa ilim ve davet taliplerine ilimde dikkatli ve sabırlı olmayı Allah yoluna davet ederken hikmet ve güzel sözle davet etmeyi tavsiye etmiştir. Ayrıca bu yolda ilerlerken övgü ve yergiden olabildiğince uzak kalmayı öğütlemiştir.²

2. Muhyiddin Mistu'nin hayatı

Araştırmalara rağmen Muhyiddin Mistu'nun hayatı ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılmadı. Gerek internet ortamı gerekse Suriyeli akademisyen ve kadim usulde ders veren hocalara danışılmasına rağmen bir bilgi edinilemedi. Ancak birkaç eseri hakkında bilgi bulundu. Eserde ağırlıklı olarak konuşan Mustafa Dîb el-Buğadır. Kendi eseri olan Müslim şerhinde birçok yerde atıf yapmıştır.

2.1 Eserleri:

- 1- *el-Bidâye ve'n-nihaye*, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, (ö. 774/1373) Tahkik: Muhyiddin Mistu, Abdülkadir el-Arnaut, Beşşar Avvad Ma'ruf. Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Katar, 2015/1436.
- 2- *Müfhim lima eşkele min telhisi Kitâbi Müslim*, Ebü'l-Abbâs Ziyaeddin Ahmed b. Ömer b. İbrâhim Kurtubi,(ö. 656/1258) Tahkik: Muhyiddin Mistu, Yusuf Ali Büdeyvi, Ahmed Muhammed es-Seyyid, Mahmud İbrahim Nezzam, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1996/1417.

²<https://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=262802>

3- *et-Tergib ve't-terhib mine'l-hadisi's-şerif*, Ebu Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi Münziri,(ö.656/1258); Tahkik: Muhyiddin Mistu, Semir Ahmed el-Attar, Yusuf Ali Büdeyvi: Daru İbn Kesir,Beyrut, (1999/1420).

4- *Nüzhetü'l-müttekin şerhu riyazü's-salihin*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1993/1414.

3. İmam nevevî ve hayatı

Bu bölümde İmam Nevevî'nin yaşadığı dönem, hayatı, eserleri,hocaları hakkında özet bilgiler verilecektir.

3.1 Yaşadığı dönem:

Nevevî'nin yaşadığı tarih İslam dünyasının belki de en zor zamanlarıydı. Batı'dan Haçlı seferleri sürmekte, Doğu'da ise Moğol tehlikesi baş göstermekteydi. Yıllarca süren Batınî hareketi ise İslam dünyasını dâhili bir kargaşaya sürüklemekteydi.Nevevî'nin hayatının bir kısmı Eyyûbîler döneminde, büyük çoğunluğu ise Memlûkler devrinde geçmiştir.

Bölgeye hâkim olan Eyyûbîler iç karışıklıklarla sarsılıyordu. Eyyûbî Sultanı II. Adil siyasi bir sebeple öldürüldü. Otoritesi sarsılan devlet kuzeyde Anadolu Selçuklu saldırılarına uğradı. Eyyûbîler iç meseleleri halletmeye çalışırken bir yandanda Suriye'de Haçlı kalıntılarıyla uğraşıyordu. Bu sırada Moğollar bazı Eyyûbî şehirlerini vergiye bağladı. Diğer taraftan yedinci haçlı seferi başladı ve Haçlılar Mısır'da Dimyat'a 1248 yılında saldırdı.³ Bu sırada Eyyûbî hükümdarı Sultan Salih Eyyub 1249 yılında öldü. Oğlu Turan Şah tahta geçerek Haçlıları kesin bir şekilde yenilgiye uğrattı. Ancak ordu içinde yükselen bahri askeri grup-bilinen ismiyle Memlûkler- ile Turan Şah'ın arası gerildi zira Sultan bahrileri kendine tehdit olarak görüyordu. Çekişmeler devam edince Sultan bahri askerler tarafından öldürüldü ve böyle Eyyûbî dönemi 1250 yılında fiilen kapanmış oldu.⁴

1258 yılında Eyyubiler yıkılırken Bağdat Moğol istilasına uğradı. Mısır'da 1260 yılında yönetimi ele geçiren Memlûkler Suriye'yi istila etmek isteyen Moğolları Aynı- Calutta büyük bir yenilgiye uğrattın. Ancak Sultan Kutuz bu savaştan sonra kumandanı Baybars

3 Ramazan Şeşen, **Eyyubiler**, İsam Yayınları, İstanbul 2012, s.154-165.

4Şeşen, **Eyyubiler**, s.164.

tarafından öldürüldü (1260). Nevevi'nin hayatının büyük bölümü Baybars döneminde geçmiştir. Baybars hem Haçlıları hem Moğolları yenilgiye uğrattı. Devletin sınırlarını genişletti.⁵

3.2 Doğumu ve nesebi

Tam adı Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Müri en-Nevevi'dir.1234 yılında Neva adlı köyde doğdu.⁶ Nevevi hiç evlenmemesine rağmen⁷ Ebu Zekeriyya künyesi onun için kullanılır. Bu künye kullanımı ismi Yahya olanlar için oldukça yaygındır.⁸ Doğduğu köy olan Neva'ya nispetle de Nevevî denmiştir.Neva'da büyüyüp yetişti.⁹

Dedeleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Babası rivayetlerden anlaşıldığına göre salih, abid, faziletli biriydi.¹⁰

Babasının dükkânı olmasına rağmen burada ticaretle meşgul olmayıp Kur'an okumaya çalışıyordu. Diğer çocuklar gibi de oyun oynamayı sevmiyordu. Babası bir kişinin tavsiyesi ile onu burada daha fazla bekletmeyip on dokuz yaşında¹¹ Şam'a götürüp Revahiyye Medresesi'ne yerleştirdi. Öğrencisi İbn Attar (ö.?) Nevevi'nin Şam döneminde kendisini tamamen ilme verdiğini nakleder. Burada günde on iki ders okuyordu. Bunlar fıkıh, hadis, usul, nahiv, sarf gibi ilimleri kapsıyordu.¹²İlk hocası Şam müftüsü Tacuddin'dir.(ö.?)¹³ Revahiyye Medresesi'nde Şafii mezhebine dair bazı eserleri ezberledi.

3.2.1 Hacca gidişi ve sonrası

Nevevî, babası ve kardeşi ile hacca gitti ve bir süre Medine'de kaldı. Hac dönüşünde hastalandı.¹⁴İyileşince ilimle iştigaline döndü. Medresede kendini zühd, ibadet ve ilme vermişve medresede kaldı. Zehebi (ö.748/1348)ve Subki (ö.771/1370) gibiâlimlerden yapılan nakillerde Nevevî ilimle ameli birleştirmiş muttaki bir âlim olarak tarif edildi.

5 Fatih Yahya Aya, **Memlükler**, İsam Yayınları,İstanbul2015,s.32-35.

6 M.Yaşar Kandemir, Nevevi, **DİA** c.33 s.45-49.

7 Ali b. İbrahim b. Attar Alaeddin, **Tufetu't talibin fi tercemeti imam muhyiddin, Daru'l eseriyye**, Amman h.1468,s.39.

8 Kandemir, Nevevi, s.54-55.

9 İbn Kesir, **Tabakatü's Şafiyyin**, Daru'l Medaru'l İslami, Beyrut 2004,c.1 s.825.

10 Abdulgani ed-Dekri, **İmamu Nevevi şeyhu'l islam ve müslimin ve'l umdetu'l fukahai ve'l muhaddisin**, Daru'l Kalem, Dimaşk 2004,s.22.

11Kandemir, *Nevevî*, s.54-55.

12 İbn Attar, **Tuftetu't talibin**. s.50.

13Dekri, **İmamu Nevevî**, s.28.

14 İbn Attar, **Tuftetu't talibin**, s.48.

Bir süre tıp öğrenmeye niyet etti ve İbn Sina'nın (ö.428/1037) "*el-Kanun*" eserini satın aldı. Ancak kendi ifadesiyle "Kalbini bir zulmet kapladı" bu halin tıp ile meşguliyetten olduğunu düşünüp tıp ile ilgili kitapları evinden çıkarıp sattı.¹⁵

Bundan sonra kendini tamamen hadise yöneltti. *Kütüb-ü Sitte*'yi ezberledi, çeşitli hocalardan ders aldı. İbn Kesir (ö.774/1373)onun bu sürede günde bir kez yemek yediğini, evlenmediğini, haram şüphesinden dolayı Şam'ın meyvelerinden yemediğini, geceleri uyanık kalarak ilim ve ibadetle meşgul olduğunu nakletti.¹⁶

Nevevî, Şihabuddin Ebu Şame'nin (ö.665/1267) vefatından sonra Eşrefiyye Daru'l Hadisi'nin şeyhliğine atanmıştır. Bir süre burada görevini ifa ettikten sonra kendine sefer izni çıktığını söyleyerek Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Meşayihın kabirlerini ziyaret ettikten sonra Neva'ya döndü ve 21 Aralık 1277 yılında burada vefat etti ve buraya defnedildi.¹⁷

3.3 Hocaları

Ziya İbn Temmam el-Hanefî (ö.?), Ebu İshak İbrahim b. Ömer el-Vâsıtî (ö. 662/1263), İbrahim b. İsa el-Muradi el-Endülisi (ö. 668.1269), Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisi (ö. 682/1283) gibi alimlerden hadis dersleri almıştır.

İshak İbn Ahmed el-Mağribi (ö.650/1256), Ebü'l-Hasan Sellar İbn Hasan el-İrbili (ö.1271), Ebü'l-Feth Ömer İbn Bündar et-Tiflîsi (ö. 672/1273) gibi âlimlerdenise fıkıh okumuştur.¹⁸

3.4. Öğrencileri

Alaeddin Ebü'l-Hasan Ali İbni İbrahim ed-Dımaşkî (ö.?) talebelerinin en meşhurdur. İbn Ferah el-İşbîlî (ö. 699/1300), Bedreddin İbni Cemâ'a (ö. 733/1333), Ziyâuddin Ali İbn Selîm el-Ezrû'î (ö. 731/1330-31), Yûsuf İbni Abdurrahman el-Mizzî (ö.742/1341), Şemseddin İbnü'n-Nakîb Muhammed İbni İbrâhim (ö. 745/1345)'dir.¹⁹

3.5. Bazı eserleri:

Nevevî'nin eserlerinin sayısını kırk ikiye varmaktadır. Bazıları şunlardır:

¹⁵ İbn Attar, **Tuftetu't talibin**, s.51.

¹⁶ İbn Kesir, **Tabakatü's Şafiyyin**, s.826-827.

¹⁷ Kandemir, Nevevî, s.54-55.

¹⁸ İbn Attar, **Tuftetu't talibin**, s.64.

¹⁹ Kandemir, Nevevî, s.54-55.

*Riyazü's salihin, el-Minhac fî şerhi Sahih-i Müslim b. Haccac, el-Ezkar, İrşâdü tullâbi'l-haka'ik ila ma'rifeti Süneni Hayri'l-hala'ik Sallallahu aleyhi ve sellem, et-Telhîs şerhu'l-Buhari, Ravzatü't-talibin ve umdetü'l-müttakin, Minhacü't-talibin, el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb, Tashihu't-tenbih, et-Tenkih fî şerhi'l-vasit, el-Usul ve'z-zavabıt, el-İzah, el-Mensurat ve uyunü'l-mesa'ili'l-mühimmat, et-Tahkiq, mes'eletü'l-ganime, Adabü'l-fetva ve'l-müfti ve'l-müstefti, et-Tibyan fî adabi ameleti'l-Kur'ân.*²⁰

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS VE HADİS ŞERH EDEBİYATI

²⁰Dekri, İmamı Nevevî, s.7.2

Bu bölümde el-Vâfi'nin şerh metotuna geçmeden evvel öncelikle hadis şerh edebiyatı hakkında bilgi verilecektir. Hadis şerh edebiyatı bir anda meydana gelen bir oluşum değildir. Bu süreç hadisin hıfz, kitabet, tedvin, tasnif gibi süreçlerin sonucunda oluşmuştur. Hiç şüphesiz şerh edebiyatı insanların hadisi anlama çabalarına yönelik bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır.

1. Hadis

“Hadis lugatta kadimin zıddı yeni manasına geldiği gibi haber manasına da gelir ve bu kelimeden türeyen bazı fiiler, haber vermek ve nakletmek gibi manalarda kullanılır.”²¹ İstilahî manasına gelince, “Hadis: Rasûlullah'ın (s.a.v) akval ve ef'alini bildiren ilimdir.”²² “Bazı âlimler, hadis teriminin kapsamını daha da genişleterek sahabe ve tabiinin şahsi beyan ve fetvalarını da bu kapsama almışlar, Hz. Peygamber'e ait olan hadislere merfu, sahabeye ait olanlara mevkuf, tâbiine ait olanlara da maktu adını vermişlerdir.”²³ “Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri ashab ve tabiin'in sözleri ile beraber kullanıldığında ise “eser” olarak isimlendirilmiştir.”²⁴

Kur'an-ı Kerim bir bütün olarak bir anda nazil olmamıştır. Vahyin gelişi bazen bir sebep üzerine olduğu gibi bazen de Allah'ın takdiri üzerine gerçekleşmiştir. Kur'an-ı Kerim'in tebliğ, tebyin, tatbik görevi ise Hz. Peygamber'e bırakılmıştır. İnsanların anlama kapasitelerinin birbirinden farklı olması, bilgi birikimi, meseleye bakış, kültür, zekâ seviyesi aynı metni anlamakta fark oluşturur. O yüzden Allah'ın vahyinin maksadının anlaşılıp uygulanması görevini Hz. Peygamber üstlenmiştir. Bu sebepten hadisler dinin ikinci kaynağı durumunda olmuştur. Hatta Hadis çoğu zaman “gayr- metlûv vahiy” olarak telakki edilmiştir. Buna rağmen ilk zamanlardan beri hadisin otoritesi tartışmaya açılmıştır. Hariciler gibi bazı fırkalar Kur'an-ı Kerim'de olmayan ancak sünnetle sabit olan birçok hususu kabul etmemişlerdir.²⁵ Bu durumla bazen ashab bile karşılaşmıştır. İmran b. Husayn'ın bulunduğu bir yerde bir kişi: “Kur'an'da olmayan şeyden söz etmeyin” deyince İmran: "Sen ahmak bir adamsın! Öğle namazının dört rek'at olduğunu, onda sesli şekilde okunmayacağını Kur'anda gördün mü?" Sonra namaza, zekata ait hükümleri saydı ve dedi ki: "Bütün bunları Allah'ın Kitabında açıklanmış şekilde olduğunu görüyor musun?"

21 Talat Koçyiğit, **Hadis Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s.10.

22 Ahmet Naim, **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1978, s.5.

23 M. Yaşar Kandemir, Hadis, **DİA**, c.15 s.27-67.

24 Kandemir, **Hadis**, s.27-54.

25 Mustafa Öz, **Ana Hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, s.52.

Allah'ın kitabı bunları kapalı bırakmış, sünnet de tefsir etmiştir.”²⁶ İmran b. Husayn'ın izah ettiği gibi birçok husus Kur'an-ı Kerim'de mübhem bırakılmıştır. Namaz'ın nasıl kılınacağı, orucu bozan durumlar, zekât hükümleri, haccın eda şekli vs gibi konular teferruatlı şekilde açıklanmamıştır. Bu durum hadisin önemini izhar eder.

2. Hadis edebiyatının oluşum safhaları

Hız. Peygamber hayatta iken Müslümanlar bir sorunla karşılaştıkları zaman bu durum Hız. Peygamber'e arz ediliyordu. Hız. Peygamber ise durum karşısında ya doğrudan Allah'ın vahyini bekler yada içtihat ederdi. Ancak Hız. Peygamber vefat edince vahiy kesilmiş oldu. İnsanlar sorunları çözmek için Allah'ın kitabına bakıyorlar orda bulamazlarsa Hız. Peygamber'in sünnetine müracaat ediyorlardı. Böylelikle sünnete duyulan ihtiyaç belirginleşmiş oldu. Hadis edebiyatının oluşum süreci ise hıfz, kitabet, tedvin ve tasnif süreçleri ile meydana geldi.

2.1 Hıfz

Hadislerin ezberlenme safhasını ifade eder. Arap toplumu gibi okuma ve yazmanın az olduğu bir toplumda ezber yeteneği gelişmiştir. Hatta yüzlerce beyitlik şiirler kısa bir süre içerisinde ezberlenebiliyordu. Araplar çoğu kez hafızaları ile övünüyorlardı.²⁷Hız. Peygamber'in risaleti döneminde ise Ebu Hureyre gibi hadise çok düşün sahabiler vardı. İbn Abbas gibi diğer sahabilerden hadis toplayanlarda mevcuttu.²⁸ Bu hadisler:

“ 1. Müşafehe yoluyla

2.Müşahede yoluyla

3.Sema' yoluyla alınabilmekteydi.”²⁹

Bu dönemde hadisler hafızalarda yer etmiştir. Hafızadaki hadisler bazen sohbet koşullarına göre düzeltilmiş yada eksikleri giderilmiştir. Hıfz konusuna ilgi ise Hız. Peygamber'in bu konuda yaptığı teşvikten ileri gelmektedir. “Bizden bir şey duyup, onuda duyduğu gibi diğer insanlara aktaran kişinin Allah yüzünü ağartsın. Kendisine ilim nakledilen kişi bazen,

²⁶İbn Abdi'lber, **Camii Beyani'l ilmi ve fadlih**, Daribni'l Cevzi Demmam 2014, c.2 s.234.

²⁷Ahmet Yücel, **Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişi Hicri İlk Üç Asır**, İFAV Yayınları, İstanbul 2011, s.20.

²⁸Ahmet Yücel, **Hadis Tarihi**, İFAV Yayınları, İstanbul 2011,s.12.

²⁹İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Edebiyatı**, İFAV Yayınları, İstanbul 2015, s.28.

o ilmi, bizzat duyan kişidendaha iyi anlar ve korur.”³⁰ Bu şerefe nail olmak isteyen ashab hıfza yönelmiştir.

2.2 Kitabet

Sözlükte “yazmak, yazı ile tesbit etmek” manasında mastar olup kitabetü’l-hadis, takyidü’l-hadis, takyidü’l-ilm şekillerinde de kullanılır. Bu kavram sahabenin ve tabiinin hadisleri yazmasını ifade eder.³¹ Günümüzde “kitabet” üzerinden çeşitli hadis tartışmaları sürmektedir. Hz. Peygamber’den varid olan bir kısım rivayete göre hadis yazımının Hz. Nebi tarafından yasaklandığı ileri sürülmektedir. Diğer taraftan ise bazı sahabeye Hz. Peygamber’in yazım hususunda cevaz verdiği görülmektedir. Ebu Said el-Hudri’den nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber Kur’an-ı Kerim dışında herhangi bir şey yazılmasını yasaklamıştır.³² Diğer taraftan “”Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr b. As’a hitaben: “Yaz hayatımı kudret elinde tutan Allah’a yemin ederim ki burdan haktan başka bir şey çıkmaz.”³³” demiştir. Bu durumda ihtilaf oluşmaktadır. Bu müşkile şu şekilde çözüm aranmıştır:

İlki sünnetin sünnetle nesh edilmiş olmasıdır. Bu demektir ki Rasûlullah, önce sözlerinin yazılmasını yasaklamış; sünnetin ezberlenmeyecek kadar çoğaldığını gördükten sonra da yazılmasına ve kaydedilmesine müsaade etmiştir.

“ Diğerleri ise yazma izninin sadece Abdullah b. Amr’a mahsus olmasıdır. Çünkü Abdullah b. Amr eski kitapları okumakta, Süryanice ve Arapça yazı yazmaktaydı. Onun dışındaki sahabilerden sadece birkaç kişi yazı yazabilirdi. Onların da yazıları kusurluydu. Hz. Nebi hata edebilecekleri endişesi ile onları hadisleri yazmaktan menetti. Fakat Abdullah b. Amr’ın yazısından emin olduğu için ona müsaade etti.”³⁴

Arap yazısının gelişmemiş olması, yazarların buna ehil olmaması, iki hadis arasındaki nasih-mensuh ilişkisi ve Kur’an-ı Kerim ile karışma ihtimali hadis yazım yasağı sebebi olarak görülmüştür.

Ebu Said el-Hudri’nin rivayetinde Hz. Peygamber Kur’an-ı Kerim’den başka yazılanların imha edilmesini istemiştir. Ancak sözlü olarak rivayete izin vermiştir. Bundan hareketle

³⁰Tirmizi, İlim,7; İbnMace, Mukaddime,18.

³¹ Ahmet Yücel, *Kitabet*, DİA, c.26 s.81-83.

³² Ebû’l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî, Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh*, Zühd, 72, “Müessesetü’r-risale, Beyrut 2015.

³³ Ebu Davud, İlim,3.

³⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.322.

Kur'an ile sünnetin birbirine karışma ihtimalinden endişe edilmiş olması daha kuvvetlidir. Kur'an ile sünneti ayıracak olan şey metlup olup olmamasıdır. Diğer bir sebep ise yazı malzemesi bulma güçlüğü olabilmektedir. Yazma yasağının mensuh olduğunu ileri sürenlerin delili ise Hz. Peygamber'in Veda Hutbesini Ebu Şah için yazdırmasıdır. Çünkü Veda Hutbesi Hz. Nebi'nin ahir ömrüne denk gelmektedir.

2.3. Tedvin

“Sözlükte “yazmak, toplamak, derlemek” anlamındaki tedvin, terim olarak hafızalarda ve değişik yazı malzemeleri üzerinde bulunan hadis metinlerini belli bir tasnife tâbi tutmadan yazıya geçirmeyi ifade eder. Cem'u'l-hadîs adı da verilen tedvin işini yapan kimseye müdevvin, bu şekilde ortaya çıkan çalışmaya müdevven denir.”³⁵ Ayrıca “ tedvin henüz yazıya geçmemiş rivayetleri yazıya geçirmek, eskiden yazılmış veya yeni yazıya geçirilmiş olan hadis metinlerini ayırma tabii tutmadan bir araya toplamak gibi iki ayrı işi ifade eder.”³⁶ Subhi es-Salihî tedvin faaliyetine Hz. Peygamber zamanında geçildiğini ifade eder.³⁷ Hz. Ebu Bekir'in beşyüz hadis ihtiva eden bir cüze sahip olduğu, daha sonra ise çeşitli endişelere binaen onu yakması³⁸ bu yargıyı destekler. Ancak genel kabul Ömer b. Abdülaziz döneminde olmasıdır. Ancak bununla anlaşılması gereken herhalde tedvin faaliyetinin resmi olarak başlamasıdır.³⁹ Ömer b. Abdülaziz, Medine valisine bir mektup yazarak hadisleri tedvin etmesini istedi. İbn Şihâb ez-Zührî ise bu işle muvazzaf kılındı.⁴⁰ Zührî'nin toplamış olduğu malzeme içerisinde sahabe sözleri de bulunmaktaydı çünkü Zührî bunları “sünnet” kategorisinde mütalaa ediyordu.⁴¹ Zührî'nin yapmış olduğu çalışmalar günümüze asıl metin olarak ulaşmadı. Ancak ona istinaden yazılmış eserler vardır.

2.4. Tasnif

35 Mehmet Efendioğlu, **Tedvin**, DİA, c.40 s.267-269.

36 Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.39.

37 Subhi Salihi, **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, Çev. M. Yaşar Kandemir, İFAV Yayınları, İstanbul 2016, s.32.

38 Ömer Özpınar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s.125.

39 Özpınar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, s.125.

40 Halit Özkan, **Zühri**, DİA, c.44, s.544-549.

41 Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.42.

“Sözlükte tasnif “düzenlemek, hadisleri belli bir sıraya göre sınıflandırarak eser meydana getirmek” anlamına gelir.”⁴² İstilahta ise “müdevven hadis malzemesi içinde yer alan hadisleri konularına göre ayırıp belli bab veya bölümlerde toplamak demektir.”⁴³

Hadisler tedvin edildikten sonra eldeki malzemenin daha kullanışlı olması için tasnif süreci başladı. İlk tasnifi kimin yaptığı tartışmalıdır. Ancak Hicaz’da ilk tasnifi İbn Cüreyc’in yaptığı konusunda genel kabul vardır.⁴⁴ Tasnif süreci hadis edebiyatının oluşum safhaları içerisindeki en uzun dönemdir. Tasnifü’l-kütüb safhası iki ana bölümde mütalaa edilir. Bunlardan birincisi râvi endeksli-ale’r rical- diğeri ise konu-ale’levbab- endeksli dir.

3.Hadis edebiyatında şerh dönemi

Hadis edebiyatı açısından en yoğun alan şerh edebiyatı kısmıdır. Bu başlık altında şerh kelimesi açıklanarak başlanacak daha sonra şerhin meseleleri, edebiyatına değinilecektir.

3.1.Şerh

“Şerh sözlükte şerh “eti kesmek; bir şeyi genişletip yaymak; sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek” demektir”.⁴⁵ Hadis ıstılahında ise “Bir hadisin veya bir hadis kitabında yer alan rivayetlerin kelime ve kavramlarını açıklamak, anlaşılması zor yerlerini izah etmek, i’rabını belirtmek, hadisten çıkan hükümlere yer vermek” gibi anlamlarda kullanılır.⁴⁶ Aynı zamanda Hattabi (ö. 388/998) hadiste şerhi ilk defa Hz. Peygamber hayatta iken onun şerh anlamına gelen tefsir, izah, beyan, delalet ve keşf kelimelerini de kullanmaktadır.⁴⁷ Ashab Hz. Peygamber’in hadislerinden anlamadıklarını Hz. Peygamber’e sormuştur. Hz. Peygamber de kendi hadislerini şerh etmiştir.

3.2. Şerhe duyulan ihtiyaç

Şerh; anlam problemlerini çözmek üzerine mebnidir. Her konuşan mesajının anlaşılmasını ister. Hz. Peygamber de sözlerinin maksadının anlaşılması için gerekli gayreti göstermiştir. Ancak bir takım sebeplerden ötürü şerh yapılmaya ihtiyaç duyulmuştur. Dilin yaşayan bir varlık olması, zamanın farklılaşması da en önemli faktörlerdir. Şerhe duyulan ihtiyaç şu

42 İbrahim Hatipoğlu, Musannef, **DİA**, c.31 s.235-236.

43 Çakan, Hadis Edebiyatı, s.42.

44Özpınar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, s.126.

45 Sedat Şensoy, Şerh, **DİA**, c.35 s.554-558.

46 Mehmet Efendioğlu, Şerh, **DİA**, c.35 s.554-558.

47 Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.180.

şekilde özetlenebilir: “Şu bir kaidedir ki, bir insan bir kitap yazarken, o kitabın herhangi bir şerhe ihtiyaç olmaksızın kendi kendine anlaşılabilmesini hedefler. Bununla birlikte şerhlere şu üç nedenden ötürü ihtiyaç duyulur:

“...1. Müellifin yetkinliği; çünkü o, ilmî dirayeti sebebiyle ince ve derin anlamları veciz bir cümlede bir araya getirebilir. Muhtemelen maksadı zor anlaşılır. Bir şerh yazarak söz konusu gizli anlamları ortaya çıkarmak ister. Bu nedenle, bazı âlimler kitaplarına bizzat şerh yazmışlardır. Kendi şerhleri de başkalarının o kitapları şerhlerinden daha çok açıklayıcı niteliktedir.

2. Müellif kıyasların bazı öncüllerini hafzetmiş yahut yeterince açık olduklarını düşünerek bazı şartları ihmal etmiş ya da bu şartlar başka bir ilim dalını ilgilendiriyor olabilir. Bu durumda da şârih, hafzedilen konuları ve derecelerini açıklama gereği duyar.

3. Mecaz ve ortak anlamalı(eş sesli) kelimelerde olduğu gibi, cümlenin üçüncü bir anlama gelme ihtimali olabilir. Bu durumda da şârih, müellifin maksadını ve tercihini açıklama gereği duyar. Her eserde mutlaka beşer ürünü unutma, yanlışla, tekrar, önemli bir konuyu atlama gibi hususlar olur. İşte şârih bunlara dikkat çeker.”⁴⁸

Bunların haricinde hadis edebiyatının oluşumuna baktığımızda bazı hadis eserleri giderek otorite kazanmıştır.⁴⁹ Bu otorite ile birlikte onların iyi anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu tür sebeplerden dolayı şerh edebiyatı doğmuştur.

3.3. Şerh çeşitleri

Genel olarak şu şerh çeşitleri yaygındır:”...

- a. (اقول-قال) şeklinde kaleme alınan şerhler: Bu tür şerhlerde metin bazen tamamen yazılır. Bazen de nasıl olsa şerh içinde veriliyor diye kısmen yazılır.
- b. (قوله) diye aslına işaret eden şerhler: İbn Hacer, Kirmani ve Ayni gibi Buhari şerhleri bu üsluptandır. Metni tamamen vermek gibi bir yola gidilmez. Bundan maksat, şerholunan ibareye işaretettir. Mamafih bu tür şerhlerde de bazen metnin tamamını ya hamişde ya da sayfa başında veya satırlar arasında müstakillen verilir.
- c. Mecz usulüyle verilen şerhler bunlara metin ile şerh ibareleri birbirine karışık olduğu için memzuc şerhler denir.”⁵⁰

Görüldüğü üzere şerhlerde ya metin direk yazılır yada ona atıflar yapılır yada metinle şerh birbirine karışık bir halde sunulur.

3.4. Hadis şerhçiliği ve problemleri

48 Mesut Kaya, “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî’nin Tefsir/ Zemaşerî Şerhi Örneği”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,16(2009/2),c.8 s.2.

49 Zişan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü*, DİB Yayınları, Ankara 2011, s.42.
50Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.184

Hadis edebiyatının son safhası olan tasnif dönemiyle birlikte otorite sahibi âlimler külliyatlar meydana getirmiştir. Bu hüsnü kabulün sonucu olarak âlimler bu eserlere yönelerek şerh,haşiye,ta'lik yazmaya başlamışlardır.

Şerh yazmanın sebepleri daha önce söylediği gibi metni daha anlaşılır kılmak yada yazarın gayesini ortaya çıkarmak, eserden istifadeyi artırmaktır. İlk hadis şerhlerigenellikle lugavi şerhlerdir. Hadislerde ki garip kelimelerin manalarını ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır.

Şerhçilik faaliyetine çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Bunların başında şerhçiliği eskiyi tekrarlama,yeni bilgi üretmeme,fikri donuklaştırma gibi yargılar gelmektedir.⁵¹

Ancak İslam dünyasında ki şerhçilik sadece salt biçimde eskiyi tasdik değil çoğu kez tenkid anlamına da gelir. Şerhçilik bir bakıma metni anlama,yorumlama gayretinin tezahürüdür. İslam dünyasında bazı şerhler, şerh olarak değil cerh olarak görülmüştür.

Hadis şerhlerinde birbirlerinin arasında tenakuz görülen hadisler ele alınmış,durumları incelenmiştir. Hadislerin diğer varyantları tespit edilmeye çalışılmış,lugavi açıklamalar yapılmış, tarihi birçok veriden yararlanılmıştır.Buda hadislerde sadece sened tenkidi yapıldığı, metne dair bir anlama gayreti bulunmadığı tezini çürütür. Mesela Buhari şarihi Kirmani (ö.786/1384), Buhari'yi (ö. 256/870) bab başlıkları sebebiyle eleştirmiştir.⁵² Kirmani'nin aksine İbn Hacer (ö. 852/1449) onda hiçbir kusur olmadığını söylemektedir. Ya da Buhari'nin iki şarihleri olan İbn Hacer ile Ayni (ö. 855/1451) birbirlerini eleştirmişlerdir.⁵³ Şarihler arasındaki mezhep farklılığı ve hadisi ayrı bir konuda mütalaa etmek bile onun yorum mecrasını değiştirebilmektedir.

Hadis şerh edebiyatı başlı başına bir metin yorum alanıdır. Hadislerin anlaşılması için birçok araç kullanılmıştır. Fıkıh usulü genelde hadisleri hukuki normlara döndürmek için bir araçken şerhler ise hadisleri anlamak/anlamlandırmak için bir araçtır.

Bütün şerhlerin tek bir kural üzerinden yazıldığını söylemek yanlıştır. Olaylara bakış açısı, bilgi birikimi, zekâ kültür gibi farklılıklar, yorumu da birbirinden farklı kılmıştır ki buda insan olmanın bir sonucudur. O yüzden şerhler ve yorum faaliyetleri özünde subjektiflik içerir. Bu sebepten hadislerin şerhinde, tenkidinde Kur'ana arz,hadisi hadise arz gibi metotlar varsada bu da ortak bir payda da buluşmayı tam olarak sağlamaz çünkü hangi

⁵¹ Muhammed Abid Cabirî, **Arap-İslâm Akılının Oluşumu**, çev. İbrahim Akbaba, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s.57.

⁵² Fuat Sezgin, **Buhari'nin Kaynakları**, Otto Yayınları, Ankara 2015,s.183.

⁵³ Talat Sakallı, **Ayni ve Şerh Yöntemi**, Nobel Yayınları, Ankara 2013,s.89.

hadisin hangi yönünü diğer hadise arz edip edilmeyeceğine karar veren yine şarihtir, münekkiddir. Bu yüzden hadis şerhleri fikri çeşitliliği artıran, yeni paradigmlar sağlayan müstakil yorum metodoloji eserleridir. Öyle ki Descartes tarafından Aristoteles mantığı bilgi üretimi açısından kısırlıkla suçlandığı zaman,⁵⁴ bu eleştiriye modüller arasında ki illeti tespit etmekte bir bilgi üretimidir şeklinde yanıt vermiştir. Aynı şekilde hadisleri tasnif ve tebvip edip belli kategoriler dâhilinde şerh etmek dahi bir bilgi üretimi bir yargıya ulaşma yöntemidir.

4. Şerh dönemini hazırlayan amiller

Şerh dönemi tasnif döneminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Şerh edebiyatını hazırlayan ona öncülük eden bazı amiller olmuştur. Bunların başında garibu'l hadis ilmi gelmektedir. Garibu'l hadis ilminin lugavi şerhleri şerh dönemine hazırlık aşamasıdır. Tahavi'nin (ö. 321/933) yazmış olduğu eserler ise hadis metnine yoğunlaşması açısından ilk şerhlerden kabul edilir.

4.1 Garibu'l hadis ilmi

“Hadiste anlaşılması zor olan, açıklamayı gerektiren kelimeleri/deyimleri açıklamayı konu edinen hadis bilgi koludur.”⁵⁵ Hadis şerhçiliğinin ilk türlerinden sayılır. Dil yaşıyan bir varlık olduğu için zamanla bazı deyimler, kelimeler unutulmuş yada az kullanılmıştır. Bunda lehçe farklılıkları da önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in cevamiu'l kelim özelliğinin olması da buna yol açmıştır. Hal böyle olunca hadisleri anlamak için metinde geçen kelimeleri açıklamak gerekmiştir. Böylelikle garibu'l hadis ilmi ortaya çıkmıştır. Hadislere yazılan ilk şerhler genellikle lugavi şerhlerdir.⁵⁶

Bazı Garibu'l hadis eserleri: “...

1. *ed-Durru'n nesir telhisu nihayeti İbn'l Esir*, Celaleddin es-Suyuti (ö.911/1505)

2. *Faik fi garibi'l hadis*, Carullah Ömer ez-Zemahşeri (ö.538/1144)

3. *Garibu'l hadis*, Ebu Süleyman hamd b. Muhammed el-Hattabi (ö.388/998)

4. *Garibu'l hadis*, İbn Kuteybe (ö.276/889)

5. *Garibu'l hadis*, Ebu İshak İbrahim b. İshak el-Bağdadi el-Harbi (ö.285/898)

54 Rene Descartes, **Yöntem Üzerine Konuşma**, Çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara 2009, s.24.

55 Abdullah Aydınllı, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İFAV Yayınları, İstanbul 2015, s.86.

56 Efendioğlu, **Şerh**, s.554-558.

6.*Garibu'l hadis*,Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam el-Herevi el-Ezdi(ö. 224/838)

7.*Garibu'l hadis*,Ebu Ferec Abdurrahman b. Cevzi(ö.597/1201)

8.*Kitabu'd delail fi garibi'l hadis*,Ebu Muhammed Kasım es-Serakusti(ö.302/914)

9.*Mecmau bihari'l envar fi garaibi't tenzil ve letaifil ahbar*, Cemaluddin Muhammed b. Tahir el-Hindi el-Betteni(ö.986/1578)

10.*Mecmuu mugız fi garibi'l kuran ve'l hadis*, Muhammed b. Ömer el-İsfehani Ebu Musa el-Medini(ö.581/1185)

11.*en-Nihaye fi garibi'l hadis ve'l eser*, Ebu Saadad Mecduddin b. Esir(ö.606/1210)

12.*Tefsiru garibi'l hadis*, İbn Hacer(ö. 852/1372)”⁵⁷

4.2 Hadis şerhine hazırlık eserler

4.2.1 Te'vilü muhtelifi'l-hadis

İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) yazmış olduğu bu eser hadis metinlerini anlamının bir ürünüdür. İbn Kuteybe'nin yaşamış olduğu dönemde muhaddisler mevzuu hadisler rivayet etmek, rivayet ettikleri hadisleri bilmemek, dirayetten bihaber olmakla suçlanmaktaydılar. Bu durumda hadisçi olmayan İbn Kuteybe “Te'vilü Muhtelifi'l Hadis” adlı eserini yazdı. Muhaliflerin kusurlarını bazı rivayetlere dayanarak tek tek söyledi. Daha sonra birbiri ile çeliştiği düşünülen hadisleri tevil etti çeşitli açıklamalar getirdi. İbn Kuteybe (ö. 276/889) Suyuti (ö.911/1505),Nevevi (ö.676/1277), M.Zahid el-Kevseri (ö.1952) tarafından eleştirilmiştir.⁵⁸

4.2.2 Tahavi ve şerhleri

Tahavi (ö.321/933) dayısı Muzeni (ö.264/878) etkisi ile ilk önceleri Şafii mezhebine intisap etmiştir. Daha sonra Hanefi mezhebine geçmiştir. Hanefi fikhını öğrenmiştir.⁵⁹ Tahavi hadisleri anlamaya gayretetmiştir. Aralarındaki ihtilafları gidermek istemiştir. Hadisleri anlama gayreti içerisinde bulunmuştur.

⁵⁷ Aydınlı, **Hadis İstilahları Sözlüğü**, s.86-87.

⁵⁸ Hüseyin Hansu, Te'vilü Muhtelifi'l Hadis, **DİA**, c.41 s.33-34.

⁵⁹ Davut İltaş, Tahavi, **DİA**, c.39 s.388-389.

Ayhan Tekineş’inde dediği gibi :“...Tahavi’nin *Şerhu me’ani’l-asar’ı* şüphesiz rivayet asrınca hadislerin izah ve yorumu ile ilgili telif edilen eserlerin en sistemli ve kapsamlısıdır. Bunun yanında çok sayıda fıkhi hadisi ihtiva etmesi, selefın bu hadislerle ilgili yorumlarını nakletmesi eserin önemini artıran özellikleridir. Keza bu eserde fıkıh ve hadis usulüne ilişkin birçok kaidenin uygulamalı örneklerini görmek mümkündür. Özellikle hadislere ilişkin derli toplu ilk şerh faaliyeti olması nedeniyle kendisinden sonraki hadis şarihlerini etkilemiştir. Tahavi, kendisinden sonra gelen hadis şarihlerini o derece etkilemiştir ki, Maliki mezhebından İbn Abdüiber (ö. 463/1070) ve Şafii mezhebından İbn Hacer (ö. 852/1448) gibi ünlü âlimler, bazen açıkça bazen de adını zikretmeden ondan alıntılar yapmışlardır.”⁶⁰

5. Erbâin edebiyatı ve nevevî’nin erbâin’i

5.1. Erbâin

Erbain Arapça’da “kırk” anlamına gelir. Hz. Peygamber’in kırk hadis ezberleyenlere çeşitli uhrevi müjdelerde bulunduğu dair rivayetler mevcuttur.⁶¹ Bu hadislerinden dolayı bu konuda müstakil bir edebiyat meydana gelmiştir. Bu derlemeler tek bir konu üzerinden kırk hadis içerebileceği gibi bazı külli kaideleri içeren hadislerden de oluşabilmektedir. Kırk hadis derlemeleri ve çevrileri Türk edebiyatında da büyük bir yer edinmiş, günümüze dek çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

5.1.1. Erbainile ilgili hadisler

Hz. Peygamber’den kırk hadis ezberlemenin faziletine dair birçok hadis varid olmuştur. Ancak bu hadislerin senetleri ve metinleri yönünden birçok eleştiriye uğramışlardır.⁶² Neticede bu hadisler zayıflıktan kurtulamamıştır. Hatta Nevevî(ö.676/1277) bunu bizzat dile getirmiştir.⁶³ Ancak zayıf da olsa hadislerde fakihlerle beraber haşr olunma, şefaate nail olma, cennete girme gibi müjdeler olduğu için birçok âlim bundan bigâne kalamamıştır.

Kırk sayısı İslam literâtüründe geniş bir kullanıma sahiptir. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa’nın kırk gün Allah ile görüşmek üzere sözleştiğinden,⁶⁴ İsrail oğullarına mukaddes

⁶⁰Ayhan Tekineş, “**Tahavi’nin Şerhu Me’ani’l-Asar’da Hadisleri Anlamada Takip Ettiği Yöntemler**”, Divan Dergisi,? (2001),s.40.

⁶¹İbn Abdilberr, **Camiu Beyani’l ilmi ve fadlih**, Dar ibni’l Cevzi, Demmam 2014,c.1s.43.

⁶²İbn Hacer el-Askalani, **Telhisu’l Habir**, Advau’s selef, Riyad 2007,c.3 s.207.

⁶³Nevevi, **el-Erbaun en-Nebeviyye**, Mütercim Yayınları, Batman 2015,s.2.

⁶⁴ Bakara 2/51.

toprakların kırk yıl haram kılındığından⁶⁵ ve insanın ruhsal olgunluk yaşının kırk olduğundan⁶⁶ bahsedilir.

Hadislerde geçen “kırk” sayısını birçok âlim gerçek manada anlamıştır. Ancak bu konudan hariç olarak birçok hadiste geçen “kırk” lafzı gerçek manasında kullanıldığı gibi birçok hadiste ise kesretten kinaye olarak kullanıldığı muhakkaktır.

Kırk sayısının kullanıldığı yerler: Zekât nisabı, ömür ve ölçüler, olay ve olgularda ve teşviklerdir. Bunlardan Hz. Nuh’un hayatına dair olan rivâyet, zekât, cumada toplanan kişi sayısı kulleteyn rivayetidir.

Mecazi olarak ise Hz. Âdem’in yaşı, insanın yaratılış evresi, Kâbe ile Beytü’l Makdis’in arasında ki zaman farkı, Hz.Peygamber’in kaç gün beddua ettiği, abdallar ile ilgili rivayet, deccalin zamanına dair rivayet, Hz. Yunus’un balığın karnında ne kadar süre kaldığı ilgili rivayetlerdeki kullanımlar ise mecâzi olarak anlaşılmaktadır.⁶⁷

Rivayetlerde kırk hadis ezberleyenlere çeşitli müjdeler verilmiştir. Ancak ezberlenecek hadisin tanımı muğlaktır. Rivayetlerde anlatılmak istenenin kırk hadisin, erbain çalışmalarından hareketle Hz.Peygamber’in söz, fiil ve takrirleri olduğunu anlıyoruz.

5.1.2 Erbâin derlemeleri

Daha önce zikredildiği gibi kırk hadis derlemeleri tek bir konu üzerinden olması mümkündür. Buna mukabil hadisler külli kaide açısından yahut isnadına veya türüne bakarak da derlenmekteydi. İbn Salah fikhın külli kaidelerini içeren yirmi altı hadisi cem etmiştir. Çeşitli âlimler de halka faydalı olması için ahlak, zühd, zikir, fıkıh, itikad, ahiret, dua nefis terbiyesi gibi konularda da hadisleri bir araya getirdiler”.⁶⁸

Bazı âlimler kutsi hadisleri derlemeye özen gösterdiler Âliyyu’l Kâri’nin(ö.1014/1605) çalışması buna örnek olarak verilebilir. Diğer taraftan bazı âlimler ise âli isnada sahip olan hadisleri cem etmeye çalıştılar.⁶⁹

65 Maide 5/26.

66 Zuhuf 43/15.

67 M.Selim Arık, **Hadislerdeki Kırk Sayılarına Genel Bakış**, İmad, Kütahya 2013, c.21 s.408.

68M.Yaşar Kandemir, **Kırk Hadis**, DİA, c.25 s.470-473.

69 Kandemir, **Kırk Hadis**, s.470-473.

Kandemir'in verdiği bilgiye göre :“...Kırk hadis derlenmesinin ilk örneğini Türk muhaddis Abdullah b.Mübarek(ö.181/797) vermiştir. Ancak bu çalışması günümüze ulaşmamıştır. İbnü's-Salah eş-Şehrezûrî'nin(ö.645/1245) fikhın ana kaidelerinin esasını teşkil eden hadislerden yirmi altısını derleyerek kaleme aldığı*el-Ehâdîsü'l-küllîyye elletî aleyhâ medâriü'd-dîn*adlı eserine Nevevî'nin (ö.676/1277) on altı hadis ekleyerek kırk iki hadisten meydana getirdiği *el-Erba'ûn*'u benzerleriyle kıyaslanmayacak derecede şöhrete kavuşmuş eserini İbn Dakikul'îd (ö.702/1302), Teftâzânî(ö.792/1392), İbn Receb el-Hanbelî(ö.795/1393), İbnü'l-Mülakkın (ö.804/1401) Muhammed b. Ebû Bekirb.Cemâa (ö.819/1416), Zekerîyyâ el-Ensârî (ö.926/1520), İbnü'l-İrâkî (ö.826/1423), Kemalpaşazâde(ö.940/1534), İbn Hacer el-Heytemî(ö.974/1567), Muslihuddin Mehmed Lârî (ö.979/1591), Ali el-Karî (ö.1014/1605), Muhammed Abdürraûf el-Münâvî (ö.1031/1602), İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137/1725) ve İbn Sûde (ö.1209/1795).”⁷⁰

5.2 Nevevî'nin kırk hadisinin muhtevası

Eser külli kaideler çerçevesinde oluşturulmuştur. *el-Vâfi*'de belirtildiği gibi ulemanın çoğu bu hadislerin, cevamiu'l kelimadan olduğunu, islamın yarısını ibret ve faidenin olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır.

Nevevî, İbn Salah'ın derlemesine on altı hadis daha ekleyerek eseri meydana getirmiştir. Bu hadislerin büyük çoğu Buhari ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahih*'lerinde geçen hadislerdir. Diğer taraftan *Kütüb-ü sitte* ve diğer eserlerden de on üç hadis bulunmaktadır. Eserde Buhari ve Müslim'in rivayetlerinin sıhhat durumu hakkında görüş belirtilmemiştir. Diğer hadislerin sıhhat durumlarını ise kısaca açıklanmıştır.

70 Kandemir, **Kırk Hadis**, s.470-473.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN ŞERH YÖNTEMİ

Bu bölümde *el-Vâfi*'nin şerh yöntemi işlenecektir. Şerh yöntemi öncelikli olarak iki ana başlıktır. Bunlar lafza ve muhtevaya yönelik şerhtir. Parçadan bütüne gitmek açısından şerh yöntemi izaha lafza yönelik şerhten başlanılmıştır. Lafza yönelik şerhte ravilerin tanıtımları incelenmiş, kelimelerin telaffuzlarının nasıl izah edildiği açıklanmıştır. Akabinde garip kelimelerin açıklanması ve sarf-nahiv açıklamalarına değinilmiştir.

Muhtevaya yönelik şerhte ise hadislerin ayetlerle, hadisin hadisle, âlimlerin sözlerinin şerhte ne kadar yer verildiği incelenmiştir. Ayrıca şerhte yer verilen kelami görüşler, hadis usulüne dair açıklamalar, fıkhi hükümler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Nevevî'nin (ö.676/1277)derlemiş olduğu "Erbaine" çok sayıda şerhler yazılmıştır. *el-Vâfi* şerhinde bu sayının elliye ulaştığı ön sözünde belirtilir. Şarihler bu şerhteki yöntemin bir kısmını ön sözde açıklar.

Şarihler hadisleri şerh ederken hadislerintahriclerinin yapıldığını, hadisin önemini belirtildiğini, hadislerin sıhhat derecesinin beyan edildiğini ve dil bilgisi açısından kelimelerin açıklandığını belirtirler. Ayrıca hadisten çıkarılan anlamların başlıklar halinde sunulduğunu, hadislerden istinbat edilen şer'i hükümleri ve bunları destekleyen ayetlerin ve hadislerin zikredildiğini, hadisle amel edildiği vakit hâsıl olacak gerek dünyevi gerekse uhrevi faydaları izah ettiklerini görürüz. Bunlara ek olarak çağımız için hadisten çıkarılması gereken dersleri, ravilerin hayatlarını sunarak eseri şerh ettiklerini önsözde belirtmişlerdir.⁷¹Hadis şarihleri şerh yöntemlerini kendileri ortaya koyar.

Bunların yanında hadisler öncelikli olarak literal bir okuma ile ele alınmıştır. Hadislerin sebep-i vurudları imkân dâhilinde açıklanmış, dönemin tarihsel arka planı yeri geldikçe belirtilmiştir. Kelami tartışmalara yer verilmesede iman-amel ilişkisi üzerinden yorumlar yapılmış, hadis usulüne dair bazı bilgiler rivayet edilen kutsi hadisler üzerinden aktarılmıştır. Hadisten çıkarılan sonuçlar başlıklar halinde verildikten sonra hâsıl olan bilgiyi ayet ve hadislerle desteklenmiş, bunun yanında kendi izahlarına yer vermiştir. Hadisten çıkabilecek fıkhi meselelerde dört büyük mezhebin görüşüne yer verilip öyle şerh edilmiştir. Hadislerin fıkhi yönü fıkhi kaideler ile açıklanmıştır.

Genel olarak şerh yöntemi tamamen gelenekseldir denebilir. Çıkarılan fıkhi sonuçlarda bile bugüne dair çok az sonuç vardır. Bunun sebebi eserin kaynaklarının İbn Recep el-Hanbeli'nin *Cami'ul ulum ve'l hikemi*, İmam Nevevî'nin *el-Minhac*'ı, İbn Hacer'in

⁷¹Mustafa Dîb el-Buğa, Muhyiddin Mistu, *el-Vâfi fi şerhi'l erbaine'n neveviyye*, Daru'l Mustafa, Beyrut 2010/1431, s.6.

Fethu'l-Bari'si gibi eserlerden oluşmasıdır. Bu eserlerden uzun alıntılar yapılması bunun bir delilidir. Bunun yanında hemen hemen her hadisin şerhinde selef-i salihin sözlerine yer verilmiştir. Eser bu hali ile –birkaç modern fıkhi meseleyi çıkarırsak- tamamen klasik dönem eseri olarak görülebilir. Bu bölümde Nevevî'nin şerh yönteminde geleneksel şerh usulü ile benzerliklerini ve farklılıklarını açıklamaya çalışacağız.

1. Lafza yönelik şerh

İnsanı diğer canlılardan ayırt eden en önemli özellik konuşan bir varlık olmasıdır. Konuşma lafızları bir araya getirmekle oluşur. Kelimeler ise bir binanın tuğlaları mesabesindedir. Kelimeler anlamlı bir bütün halinde dizildiği zamancümleyi oluşturur. İnsanın idrak çabası ilk olarak kelimeleri anlamakla başlar. İlim ise bu cümleler yoluyla aktarılır. Konuşan akledebilen bir canlı olan insan ise Aristoteles'in de dediği gibi doğası gereği bilmek ister.⁷² Bu yüzden eşyayı anlamlandırma çabası ise insanla beraber varolmuştur. Yani fitri bir ihtiyaçtır.

Allahda bu hakikate binaen insanlara vahyini/mesajını kendi kavimlerinin dilleriyle göndermiştir.⁷³ İnsanın bu mesajı anlayıp hayatlarına yansıtmaları içinde gönderilen bu mesaj/vahiy peygamberler tarafından açıklanmış ve uygulanmıştır. Hadislerde bu mesajlardan biri olan Kur'an-ı Kerim'in şerhi mahiyetindedir.

Hadisleri anlama çabaları ise sahabe ile birlikte vardı. Ashab birbirinin naklettiği hadislerin anlamlarını, bağlamlarını araştırma gayreti içerisinde olmuştur. Daha sonraki devirlerde şerhe olan iştiaf artmış, ciltler halinde külliyatlar yazılmıştır. Hiç şüphesiz bunda dilin yaşayan bir varlık olması, çağın ihtiyaç ve sorunları, farklı kültürel çevreler bunda etkili olmuştur. Klasik dini eserlerimiz ise bu ihtiyacın en çok hissedildiği alanlardan biridir. Dinin mesajının doğru anlaşılabilmesi için ilk esas nasların anlaşılmasıdır. Nasların anlaşılması ise lafızların anlaşılması yolu ile olur. İlk dönem şerhleri genellikle literal okumaya dayalı eserlerdir. Son zamanlara kadar bu durum devam etmiştir. Bu yöntem çeşitli yönlerden yararlı olabildiği gibi bazen de kelimelerden mana çıkarmak yerine manalar kelimelere gömülebilmiş, anlam çerçevesi daralmıştır.⁷⁴ Fıkıh, kelam, tefsir ilimlerine kaynaklık eden hadis ilminde de önemli olan anlamı geniş açıdan yakalayabilmektir. Bu eserde de ikisi birlikte yapılmaya çalışılmıştır. Kelimelerin

⁷²İbn Rüşd, *Tefsiruma-ba'de't tabia*, Çev. Muhittin Macit, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016, c.1 s.110.

⁷³ Zuhuf 2/3

⁷⁴Mehmet Görmez, *Sünnetin ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Otto yayınları, Ankara 2015, s. 205.

anlamlarına kadar inilmiş akabinde hadisin anlam grafiği üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle kitaba en son bölüm olarak râvi tanıtımları yapılmış kelimelerin okunuşları için ayrı itina gösterilmiş, hadisin diğer varyantları incelenerek kelimelere anlam verilmesine dikkat edilmiştir.

1.1.Râvi tanıtımı

“Râvi sözlükte“su başına gidip su içmek; hadis nakletmek” anlamlarındaki rivayet kökünden türer.”⁷⁵Terim anlamı ise“Hadisi senedi ile veya usulüne uygun olarak nakleden kimse”⁷⁶demektir. Muhaddisler hadisin sıhhat durumunu râvileri cerh tadil yoluyla inceleyerek tespit etmişlerdir. Râvinin durumunun incelenmesi sonucunda hadisin güvenilir yollardan bize gelip gelmediği hakkında bilgi sahibi oluruz. İlk dönem hadis ve hadis usulü eserlerinde her hadis için isnad zincirinin verildiğini müşahade ederiz. Bazı âlimler eserlerine aldıkları her hadisi kritiğe tabi tutmak yerine hadisi senedi ile nakletmiş, gerekli tetkiki araştırmacılara bırakmıştır. Bu durum Ferra el-Begavi’ye (ö.516/1122)dek sürmüştür.⁷⁷ El-Begavi hadislerin senedini hazfederek ravi olarak sadece sahabiye bazende tabiin neslinin ricalini bırakmıştır. Muhakkakki bunu yapmasında eserden istifadeyi artırmak, senet bilgisine sahip olmayan okuyucuyu sıkmamak ve kitabın hacmini artırmamak gibi sebepleri vardır. Bunların zikredilme sebebi ise *el-Vâfi*’de de senetlerin hazfedelip sadece ravi olarak sahabenin bırakılmasıdır. Hazfedilmiş olan senetin ricali ile ilgili bilgi yoktur. Müellifler bu eserde açtıkları râvi tanıtım bölümünde sadece sahabenin hal tercümesinivermişleridir. Bunu yaparken de râvilerin hayatları kısaca nakledilmiştir. Hangi kabileden oldukları, İslamiyet’e ne zaman girdikleri, Rasûlullahile yaşadıkları özel anıları, din için gayretleri, önemli hasletleri, varsa künyeleri, katıldıkları savaşlar, hangi tarihte nerede vefat ettikleri, rivayet ettikleri hadisler belirtilmiştir. Ebu Nuaym’ın (ö.430/1038) *Hilye* ’si hariç kaynak eser ismi verilmemiştir. Ancak herhangi bir şekilde bu sahabeye dair eleştiri yöneltmiş değildir. Son zamanlarda Ebu Hureyre üzerinden bir takım eleştiriler gündeme gelsede bu eserde rivayet ettiği dokuz hadis olmasına rağmen bu iddialarared mahiyetinde olsa da bir cevap verilmemiştir. Şarihin burada “sahabe umumen adildir” prensibiyle hareket etmiş olduğusonucuna ulaşılabilir. Bu bilgileri verdikten sonra ravi tanıtımına şu bölümü örnek olarak verilebilir:

“...**Abdullah b. Ömer:** (üçüncü, sekizinci ve kırkinci hadislerin râvisidir)

⁷⁵ Aydınli, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s.149.

⁷⁶ Aydınli, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s.251.

⁷⁷ Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.142.

Hiz. Ömer'in oğludur. Künyesi Ebu Abdurrahman'dır ve sahabelerdendir. Rasulallah'a uymaya ve onu örnek almaya büyük önem vermiştir.

Abdullah b.Ömer, Hiz. Peygamber'in nübüvvettinden sonra dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda müslüman olmuştur. Babası Hiz. Ömer ve annesi Zeynep binti Mezun ile beraber hicret etmiştir. Bedir günü on üç yaşındadır. Savaşmak için Rasûlullah'a gelmiştir. Ancak Rasûlullah onun küçük olmasından dolayı kabul etmemiştir. Aynı şekilde Uhud Savaşı'nda da geri çevirmiştir. O zaman on dört yaşındadır. Rasûlullah ancak ona Hendek Savaşı'nda izin vermiştir ve o zaman on beş yaşına girmişti. Hendek Savaşı'ndan sonra bütün olaylar da Rasûlullah ile beraber bulunmuştur. Rasûlullah'ın sohbetinden ve onunla beraber sürekli olarak kaldığı Mescid-i Nebevî'deki beraberliğinden çok ilim elde etmiştir ve Kur'an-ı Kerim'i ezberleyenlerden biriydi. Çok hadis rivayet eden sahabelerdendir. Bin altı yüz otuz hadis rivayet etmiştir. Sünnet-i seniyyeye şiddetle bağlıdır. Hiz. Peygamber'e en çok uyan sahabelerdendir.

Rasulullah “Şüphesiz Abdullah salih biridir” buyurarak salihliğine şahadet etmiştir. Hicretin yetmiş üçüncü senesinde seksen dört yaşındayken Mekke'de vefat etmiştir. Allah kendisinden razı olsun.”⁷⁸

Diğer bir örnek ise **Abdullah b. Mes'ud** hakkındadır:

“...**Abdullah b. Mes'ud**:(Dört ve on dördüncü hadislerin râvisi)

Hüzeyl kabilesindendir. Annesi ÜmmüAbd de Hüzeyl Kabilesindendir. İslam'a ilk girenlerdendir. İslam'a girenlerin altıncısıdır. Mekke'de Kur'an-ı Kerim'i açıkça okuyan ilk sahabidir. Önce Habeşistan'a sonra Medine'ye hicret etmiştir. Bedir Savaşı ve Rıdvan beyatıdâhil bütün olaylarda Rasulallahile beraberdir. Rasulallah'ın vefatından sonra yapılan Yermük Savaşı'na katılmıştır. Rasulallah kendisini sever ve ikramda bulunurdu. Rasulallah'ın hizmetçisi, sırdaşı, Medine'de ikametinde ve yolculuğunda arkadaşındı. Her vakit yanına girer ve onunla beraber yürürdü. Rasulallah'ın misvakını, ayakabbılarını ve abdest için kullandığı suyunu taşırdı. Sahabenin âlimlerinin büyüklerindendi. Kur'an hafızlarındandı. Rasûlullah onu şöyle vasfetmiştir: “Şüphesiz sen muallim bir gençsin.” Hiz. Ömer bir gün kendisine bakıp şöyle dedi: “İlimle dolu bir kap.” Rasûlullah'tan sekiz yüz kırk sekiz hadis rivayet etmiştir.

Rasulallah'ın vefatından sonra Küfe'nin beytü'l-mal sorumluluğu yaptı. Hiz. Osman zamanında Medine'ye geldi. Hicretin otuzuncu senesinde altmış yaşındayken Medine'de vefat etti. Allah kendisinden razı olsun”.⁷⁹

Kitapta yirmi dört sahabinin hayatının ana hatları belirtmiştir. Örneklerden de anlaşıldığı gibi bilgiler detaydan uzak ve sadedir. Tespit edilen künye sunulmuş, İslam için önemine ve Rasûlullah ile yaşamış olduğu anılara dikkat çekilmiştir. Bu bilgiler bildiğimiz cerh halinden uzak “ashab adildir” kaidesine göredir. Eserin hadis eseri olması münasebeti ile rivayet ettikleri hadis sayıları da verilmiştir. Bazı sahabenin rivayet ettikleri hadislerin hangi eserlerde geçtiği de belirtilmiştir.⁸⁰

⁷⁸Buğa, **el-Vâfi**, s.398.

⁷⁹ Buğa, **el-Vâfi**, s.398.

1.2.Kelimelerin okunuşlarının açıklanması

Bir kelimenin manasının doğru anlaşılması için öncelikli olarak doğru şekilde telaffuz edilmesi gerekir. Kur'an ümmi bir topluma indirilmiş olup, vahyin nüzulü esnasında Mekke'de okuma yazma bilen kişi sayısının sadece on yedi olduğu rivayet edilir.⁸⁰ Bununla beraber, Rasûlullah döneminde Arap yazısı gelişmiş bir halde değildi. Hatta harfler üzerindeki noktalar dahi daha sonraki devirlerde konulmuştur. Kur'an-ı Kerim Mushaflarında ve kâğıtlarayazılmış hadislerde harekeleme uygulanmamıştı. Bu sebepler tahammül yollarından olan sema'yı en güvenilir metothaline getirmiştir. Zira kâğıtlarda yazılmış olan ilmin başkası tarafından yanlış şekilde okunup anlaşılma ihtimali mevcuttur. Ayrıca art niyetli kişilerin eserleri tahrif etmeleri onlara müellifin yazmadıklarını ilave etmeleri de endişeye sebep olmuştur.⁸¹ Bu şartlarda muhaddisler daima temkinli davranmışlardır. Emeviler döneminde Medine valisi kendisine gönderilen bir mektubun bir harfini yanlış okumuş, neticede kendisinden istenilen hünsaların sayılması iken vali hünsaların hadım edilmesi istendiğini düşünüp hünsaları hadım ettirmiştir.⁸² Bu zamanlardan beri hadis şarihleri kelimelerin okunuşuna garip manaların açıklanmasına ayrı bir önem göstermiştir.

Şarih eserde hadislerdeki hemen hemen bütün kelimelerin manalarını daha basit bir şekilde açıklamaya gayret göstermişti. Kitapta açılan bir bölümde telaffuzu karıştırılabilecek kelimeler madde madde sıralanmış ve çeşitli izahlarda bulunulmuştur. Bu bölümde sadece müşkül lafızlar değil aynı zamanda manası açık olan lafızlarda açıklanmıştır. Farklı okunuşta gelebilecek manalar belirtilmiş, kelimenin manası hadisin diğer varyantları ile desteklenmiştir.

Bunları örnekleyecek olursak şöyle ki:

كل سَلَامٍ من الناس عليه صدقة كل يوم تطلع فيه الشمس: تَعْدِلُ بين اثنين صدقةً، وتُعِينُ الرجلَ في دابته فَتَحْمِلُهُ عليها أو تَرْفَعُ له عليها متاعَهُ صَدَقَةٌ، والكلمة الطيبة صدقةً، وبكل خُطْوَةٍ تمشيها إلى الصلاة صدقةً، وتُمِيطُ الأذى عن الطريق صدقةً

"Hergün insanın her eklemi için bir sadaka gerekir. İki kişi arasında adaletli olman sadakadır. Bir kişi bineğine çıkarken yardım edip bindirmen yahut eşyasını ona doğru

80 Ahmed b. Yahyâ el-Belazuri, **Futûhu'l Buldân**, Daru'l Kalem, Dimeşk 2001, s.450.

81 Örnek için: Şübeyr Ahmed Osmani, M.Taki Osmani, **Fethu'l Mülhim**, Daru'l Kalem, Dımaşk 2006, c.1 s.175.

82 Yücel, **Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişi**, İFAV Yayınları, İstanbul 2011, s.25.

uzatman sadakadır. Güzel kelam sadakadır. Namaz için attığın her adım için sadaka vardır. İnsanlara rahatsızlık veren şeyi yoldan kaldırman sadakadır.”⁸³

Hadisinde geçen السلامي kelimesinin okunuşu ile ilgili şöyle açıklamalar yapılmıştır: “...

السلامي: Bu kelime "sin" harfî ötreli "lam" harfîşeddesiz "mim" harfî de üstün okunur. Sulami mafsallar ve azalar demektir. İnsanda üç yüz altmış mafsâl bulunur. Bu sayı ‘Sahih-i Müslim’ de rivayet edilen hadiste mevcuttur.⁸⁴

الخطوة: Fethalı yani üstün okunursa “adım” anlamına gelir. Dammeli okunursa adım atarken iki ayak arasındaki mesafe demektir.⁸⁵

Otuzuncu hadisin ravilerinden olan Cürsüm b. Naşir’in isminin okunuşu ile ilgili şu bilgiler verilmiştir:

جرثوم: Bu kelime “cim” ve “se” harfleri ötreli “re” harfîyse sakın olarak okunur. Bu sahabinin ve babasının isimlerindeki ihtilaf çoktur.”⁸⁶

أَنَّ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالْأُجُورِ؛ يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي، وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ، وَيَتَصَدَّقُونَ بِفُضُولِ أَمْوَالِهِمْ. قَالَ: أَوَلَيْسَ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ مَا تَصَدَّقُونَ؟ إِنَّ بِكُلِّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلِّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلِّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلِّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةٌ، وَأَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ، وَنَهْيٌ عَنِ مُنْكَرٍ صَدَقَةٌ، وَفِي بَضْعِ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيَّاتِي أَحَدُنَا شَهْوَتُهُ وَيَكُونُ لَهُ فِيهَا أَجْرٌ؟ قَالَ: أَرَأَيْتُمْ لَوْ وَضَعَهَا فِي حَرَامٍ أَكَانَ عَلَيْهِ وَزْرٌ؟ فَكَذَلِكَ إِذَا وَضَعَهَا فِي الْحَالِلِ، كَانَ لَهُ أَجْرٌ

Bazı insanlar Hz. Peygamber’e gelerek: “Ey Allah’ın Resulü, zenginler bütün sevapları alıp götürüyorlar. Çünkü bizim gibi namaz kılıyor, bizim gibi oruç tutuyor ve ayrıca mallarının fazlasından da sadaka veriyorlar” dediler. “Hz. Peygamber de: “Allah size sadaka verme imkânı vermedi mi? Her tesbih sadaka, her tekbir sadaka, her tahmid sadaka, her tehlil sadakadır. İyiliği emretmek sadaka, kötülükten sakındırmak sadakadır. Hatta birinizin eşiyle beraber olması sadakadır” dedi. Onlarda “Ey Allah’ın Resûlü, cinsel isteğini yerine getirmekte sevap var mıdır?” dediler. Hz. Peygamber de şöyle dedi: “Bu arzu ve ihtiyacını haram yoldan giderseydi, günah olmayacak mıydı? Helâl ve meşrû yoldan gidermesinde de elbette sevap vardır.”⁸⁷

Hadisinde geçen في بضع احدكم lafzının okunuşuna dair şu açıklamalar yapılmıştır:”...

⁸³Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî, Sulh, 11, Sahih el-Buhârî, Müessesetü’r-risale, Beyrut 2015.

⁸⁴Buğa, el-Vâfi, s.391.

⁸⁵Buğa, , el-Vâfi, s.196.

⁸⁶Buğa, el-Vâfi, s.392.

⁸⁷Müslim, Zekât, 53.

Bu kelime “be” harfî ötreli “dad” harfî de sakî okunur. Bu kelime cimadan kinayedir. Cima; Eşinin hakkını yerine getirmek, salih evlatlar talep etmek, iffetini korumak ve haramlardan korunmaktır. Cimanın ibadet niyetiyle yapılmasında sevap vardır.⁸⁸

Ayrıca hadiste geçen الدثور lafzının okunuşuna dair şu açıklamalar yapılmıştır:

⁸⁹ Bu kelimede "dal" harfî üstün "vav" harfide şeddeli okunur.

عَنْ أَبِي رُقَيْةَ تَمِيمِ بْنِ أَوْسٍ الدَّارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "الدِّينُ النَّصِيحَةُ. فُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ لِلَّهِ، وَلِكِتَابِهِ، وَلِرَسُولِهِ، وَلِأَيِّمَةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ

Ebu Rukayye Temim b. Evs ed-Dari'den: Hz. Peygamber: “Din nasihattır.” “Kim için?” dedik. “Allah, kitabı, rasulü, müslümanların önderleri ve diğer müslümanlar için.” buyurdu. ⁹⁰ Hadisinin ravisi olan Ebu Rukayye ed-Dari'nin ismi ile ilgili şu açıklama yapılmıştır:”...

Ebu Rukayye, ismi ed-Darr olan dedesine nispet edilmiştir. Dareyn olarak isimlendirilen yere nispet edildiği de söylenir. Aynı şekilde kendisinde ibadet edilen manastır manasında دير kelimesine nispet edilerek denildiği de söylenmiştir. Bu konuda “Sahih-i Müslim'in Şerhi” isimli eserimin başlarında geniş açıklamalardabulundum.⁹¹

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، قَالَ : «بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، ذَاتَ يَوْمٍ إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ ، شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ ، لَا يَرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ ، وَلَا يَعْرِفُهُ مِنَّا أَحَدٌ ، حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَأَسْنَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَيَّ رُكْبَتَيْهِ ، وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخْذَيْهِ وَقَالَ : يَا مُحَمَّدُ أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : الْإِسْلَامُ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ ، وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ ، وَتَحُجَّ الْبَيْتَ إِنْ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا .

قال : صدقت . فَعَجِبْنَا لَهُ يَسْأَلُهُ وَيَصَدِّقُهُ ، قَالَ : فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ . قَالَ : أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ ، وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ ، وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ، وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ . قَالَ : صدقت قال : فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِحْسَانِ . قَالَ : أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ . فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ : فَأَخْبِرْنِي عَنِ السَّاعَةِ . قَالَ : مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ . قَالَ : فَأَخْبِرْنِي عَنْ أَمَارَاتِهَا . قَالَ : أَنْ تَلِدَ الْأُمَمَةُ رَبَّتَهَا ، وَأَنْ تَرَى الْخِفَاءَ الْعُرَاةَ الْعَالَةَ رِعَاءَ الشَّيْءِ يَتَطَوَّلُونَ فِي الْبُنْيَانِ ثُمَّ انْطَلَقَ ، فَلَبِثْتُ مَلِيًّا ، ثُمَّ قَالَ : يَا عُمَرُ ، أَتَدْرِي مِنَ السَّائِلِ قُلْتُ : اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ : فَإِنَّهُ جَبْرِيلُ أَتَاكُمْ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ

88 Buğa, el-Vâfi, s.390.

89 Buğa, el-Vâfi, s.390.

90Müslim, İman, 23.

91 Buğa, el-Vâfi, s.390.

Hız. Ömer şöyle anlatmıştır:

“Bir gün Hz.Peygamber’inyanındayken, elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, yolcu gibi görünmeyen ve bizden hiç kimsenin tanımadığı bir adam çıkıp geldi. Hz.Peygamber’in yanına sokuldu, önüne oturdu, dizlerini Hz. Peygamber’in dizlerine dayadı, ellerini dizlerinin üstüne koydu ve:“Ey Muhammed, İslam nedir?” dedi. Rasûlullah: “İslam, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Rasulü olduğuna şehadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman, yoluna güç yetirip imkân bulduğun zaman Ka’be’yi ziyaret etmendir” dedi. Adam: “Doğru söyledin.” dedi. Onun hem sorup hem de tasdik etmesi tuhafımıza gitti. Adam:“Peki, iman nedir?” dedi. Rasûlullah:“Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inanmandır. Yine kadere, hayrına ve şerrine iman etmendir” buyurdular. Adam tekrar:“Doğru söyledin.” diye tasdik etti ve: “Peki, ihsan nedir, onu da anlat” dedi. Rasûlullah’da:“İhsan, Allah’a, onu görüyormuşsun gibi kulluk etmendir. Sen onu görmüyorsan da O seni mutlaka görüyor” dedi. Adam yine:“Doğru söyledin” dedi, sonra da:“Kıyamet ne zaman kopacak?” diye sordu. Hz.Peygamber:“Kendisine soru sorulan, bu hususta sorandan daha bilgili değildir!” cevabını verdi. Adam:“O halde alâmetlerini haber ver.” dedi. Rasûlullah: “Cariyelerin efendilerini doğurması, yalın ayak, başıkabak, çıplak koyun çobanlarının, yüksek ve mükemmel binalar yapma hususunda birbirleriyle yarışmalarıdır” dedi. Adam, kalkıp gitti. Ben bir süre öylece kalakaldım. Daha sonra Hz.Peygamber:“Ey Ömer, soru soran kimdi, biliyor musun?” dedi. Ben:“Allah ve Rasulü daha iyi bilir” dedim. Rasûlullah:“O, Cebrail idi, size dininizi öğretmeye geldi” dedi.⁹²

Hadiside geçen ملىٰ kelimesi hakkında izah şöyledir:”

ملىٰ: Sözcüğünde ki ملىٰ kelimesi şeddeli okunur. Manası: Uzun bir süre. Bu süreç üç gün olduğu Ebu Davud, Tirmizi ve başka muhaddislerin rivayetlerinde açıkça gelmiştir.”⁹³

البر حُسن الخلق، والإثم ما حاك في نفسك وكرهت أن يطلع عليه الناس

92Müslim, İman, I.

93 Buğa, *el-Vâfi*, s.386.

عن أبي ثعلبة الخشني جرثوم بن ناشر رضي الله عنه ، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ، قال : إن الله تعالى فرض فرائض فلا تضيعوها ، وحد حدودًا فلا تعتدوها ، وحرم أشياء فلا تنتهكوها ، وسكت عن أشياء رحمة لكم غير نسيان فلا تبحثوا عنها⁹⁴

Ebu Sa'lebe el-Huşeni, Cürsüm b. Naşir'den naklederek, Rasûlullah'ın şöyle dediğini söylemiştir.”Muhakkaki Allah bir takım şeyleri farz kıldı. Onları bırakmayın ve gevşek davranmayın. Bazı sınırlar koymuştur. Onları aşmayın. Bazı şeyleri haram kıldı. Onları yapmayın. Allah size acıdığı için her şeyi açıklamamıştır ki onlarıda araştırmayın.”

Hadisinin râvisi olan Ebu Salebe el-Huşeni'nin ismi ile ilgili şu açıklama yapılmıştır:”...

الخشني: Bu kelime "hı" harfî ötreli "şin" harfî üstün ve "nun" harfiyle okunur. "خشنة" kabilesine nispet edilmiştir.⁹⁵

“Zarar vermek ve zarara karşılık vermek yoktur”hadisinin okunuşu ise şöyle açıklanmıştır:

ولا ضرار: Bu kelime "dad" harfî kesre ile okunur.”⁹⁶

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " لَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَنَاجَشُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَلَا يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا، الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ، وَلَا يَخْدُلُهُ، وَلَا يَكْذِبُهُ، وَلَا يَحْقِرُهُ، التَّقْوَى هَاهُنَا، وَيُشِيرُ إِلَى صَدْرِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ، كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ: دَمُهُ وَمَالُهُ وَعَرْضُهُ .

Rasûlullahşöyle buyurdu: “Birbirinize haset etmeyiniz. Alışverişte birbirinizi aldatmayınız. Birbirinize buğz etmeyiniz. Birbirinize sırt çevirip dargın durmayınız. Birinizin pazarlığı üzerine bir kısmınız pazarlık yapmasın. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz. Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez. Onu yardımsız bırakmaz. Ona yalan söylemez. Onu hakir görmez.-Üç kere göğsüne işaret ederek- takva işte buradadır. Kişiye günah olarak Müslüman kardeşini küçük görmesi yeter. Müslümanın her şeyi kanı, malı, namusu müslümana haramdır.”⁹⁷

Hadisinde geçen لا يخذله kelimesi için şu açıklama yapılmıştır:”

لا يخذله: Bu kelime "ye" üstün okunur. "Zel" ise ötreli okunur.”⁹⁸

Görüldüğü gibi hadislerde geçen kelimeler herhangi bir anlam karışıklığına sebep olmaması için telaffuzları açıklanmıştır.

94Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkindi, *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerhi*, “Feraiz,4” Trc: Abdullah Aydın, Madve Yay. Erzurum 1992.

95 Buğa, *el-Vâfi*, s.392.

96 Buğa, *el-Vâfi*, s.392.

97 Müslim, Birr, 28.

98 Buğa, *el-Vâfi*, s.392.

1.3. Garip kelimelerin açıklanması

“Hadis ilminde garibu’l-hadis terkibi, "Hadiste anlaşılması zor olan, açıklamayı gerektiren kelime, deyim, ifadeyi”⁹⁹karşılar. Kur’an-ı Kerim’de garip kelimeler bulunduğu gibi hadislerde de garip kelimelere oldukça sık rastlanır. Bu kelimelerin bazıları Kureyş lehçesinde olmayıp diğer Arap kabilelerin lehçelerindendir. Bazıları ise köken itibari ile Arapça olmayan, yabancı dillerden Arapçaya intikal etmiş kelimelerdir. Hz. Ömer gibi bir sahabi bile Kur’an-ı Kerim okurken Abese suresinde¹⁰⁰ geçen "وَأَبْل" kelimesini anlayamamıştır.¹⁰¹Kur’an-ı Kerim’in mütercimi olan İbn-i Abbas“fatır” kelimesinin manasını bir bedeviden öğrenmiştir.¹⁰²

Bunun sebebi-rivayetin mahiyeti tartışılrsa da- vahyin yedi harf üzerine¹⁰³ olmasıdır. Kur’an-ı Kerim’in şerhi mahiyetinde olan hadisler de ise garip kelimeler sıkça bulunmuş, ilerleyen zamanlarda bu kelimeleri izah sadedinde müstakil eserler yazılmıştır. Bunda yapılan fetihler sonucu İslam devletinin tebaası olan yabancı halkların Arapçaya vakıf olmaması, ilerleyen zamanla beraber bazı kelimelerin tedavülden kalkması yahut yerini yeni kelimeler alması olarak gösterilebilir. Nasları anlama gayretinde olanlar hadisi doğru idrak edebilmek için kelimelerinin manalarını öğrenmek zorundadırlar.

el-Vafi’de ise garip kelimelerin manaları verildiği gibi anlaşılması zor olmayan hatta kolay olan kelimeler de izah edilmiştir. Hadis şerh edilirken kelimenin iki farklı anlamı varsa diğer hadis külliyatlarında ki hadislerle istidlal edilerek biri tercih edilmiştir. Kelimelere sözlük anlamı verilmekle beraber genellikle hadiste kast edilen manaya uygun anlam verilmiştir. Bu mana sözlük anlamı olduğu gibi literatüre göre ıstılahi manası da olabilmektedir. Hadis rivayetlerinde geçen “bir adam” gibi lafızlar müphem bırakılmamış, bu kişinin kim olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. İbn Hacer gibi âlimlerden bu konuda istifade edilmiştir.

Bu bilgileri verdikten sonra şu örnekler yöntemin anlaşılması açısından örnek olarak verilebilir.

⁹⁹Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s.86.

¹⁰⁰ Abese, 80/31.

¹⁰¹Ebu Cafer Muhammedbin Cerir et-Taberi, **Taberi Tefsiri**, Çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, Hisar Yayınevi, İstanbul 2017, c.9 s.12-13.

¹⁰²Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman Ali İbnCevzi, **Zadu'l- Mesir**, Daru'l Kalem, Beyrut 1995, c.5 s.204.

¹⁰³Buhârî, İstîtâbe 9, Fedailü'l-kur'an 5, Tevhid 37.

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: "أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: أَرَأَيْتَ إِذَا صَلَّيْتَ الْمَكْتُوبَاتِ، وَصُمْتَ رَمَضَانَ، وَأَخْلَلْتَ الْحَالَ، وَحَرَمْتَ الْحَرَامَ، وَلَمْ أَرِدْ عَلَى ذَلِكَ شَيْئًا؛ أَأَدْخُلُ الْجَنَّةَ؟ قَالَ: نَعَمْ"¹⁰⁴.

Abdullah Cabir el-Ensari'den şöyle nakledildi: Bir adam Rasûlullah'a şöyle sordu: Farz namazları kılsam, ramazan orucunu tutsam, helali helal, haramıda haram bilsem, bunlarada ilaveten bir şey yapmasam cennete girer miyim ne dersin? Rasûlullah da: 'evet' dedi.

Hadisinde soru soran kişinin kimliği belirsizdir. Ancak şarih diğer rivayetleri inceleyerek bu mübhemattan hadisi arındırmıştır. Açıklama şu şekildedir:"...

رجل: Bir başka rivayette açıkça belirtildiği gibi bu şahıs Numan b. Kavkal el-Huzai'dir. Bedir Savaşı'nda hazır bulunmuş ve Uhud Savaşı'nda şehit olmuştur. Uhud günü şöyle demiştir: "İzzet sahibi Allah'a yemin ederim ki, bu topal ayağımla cennet bahçelerine ayak basmadıkça güneş batmayacaktır. Rasûlullah, şehadetinden sonra şöyle buyurdu: "Şüphesiz Numan Allah'tan hayır umdu ve buldu. Yemin olsun ki onu,cennette topal ayağı ile yürürken gördüm."¹⁰⁵

عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ أَبِي حَفْصٍ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ"¹⁰⁶

Müminlerin Emiri Ebu Hafs Ömer bin Hattab şöyle dedi: Rasûlullah'ı şöyle derken işittim: "Ameller ancak niyetlere göredir. Herkes için niyet ettiği vardır. Kimin hicreti Allah ve Rasulüne ise onun hicreti Allah ve rasûlunedir. Kimin de hicreti dünyadan bir pay almak yahut bir kadını nikâhlamak ise hicreti onadır."

Hadisinde Hz. Ömer'in künyesi olan Ebu Hafs'ın manasına dair şu açıklama yapılmıştır:"

الحفص: Aslan demektir. Ebu Hafs ise Hz. Ömer'in künyesidir."¹⁰⁷Yine

عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ أَبِي حَفْصٍ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ"¹⁰⁸.

"Ameller ancak niyetlere göredir ve herkese ancak niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Rasûlü'ne ise onun hicreti Allah'a ve Rasulü'nedir. Kimin de hicreti elde

104 Müslim, Salat, 15.

105 Buğa, *el-Vâfi*, s.159-160.

106Müslim, İmare,155,Ebu Davud, Talak,11.

107 Buğa, *el-Vâfi*, s.12.

108 Müslim, İmare, 155,Ebu Davud, Talak,11.

edeceği bir dünyalık yahut nikâhlayacağı bir kadın için ise, onun hicreti de hicret ettiği şeyedir.”

Hadisinde geçen hicret kelimesinin lugavi ve ıstilaî manaları şu şekilde açıklanmıştır:”...

Hicret, sözlükte terk etmek manasındadır. Şeriatta ise, küfür yurdunu fitne korkusuyla terk edip İslam yurduna gitmektir. Hadiste geçen hicretten maksat, Mekke ve sair yerlerden, Mekke'nin fethinden önce Medine'ye göç etmektir.”¹⁰⁹

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْصِنِي. قَالَ: لَا تَغْضَبْ، فَرَدَّدَ مِرَارًا، قَالَ: لَا تَغْضَبْ.”

Bir adam Hz.Peygamber'e: Bana vasiyet et, dedi. Hz.Peygamber: “öfkelenme” buyurdu. Adam devamla tekrarladı, Hz.Peygamber: “öfkelenme” buyurdu.¹¹⁰

Hadisinde soru soran kişi açıklanmamıştır. Şarih ise şu açıklamalarda bulunmuştur:”...

رجل: Bir görüşe göre soruyu soran kişi Ebu'd Derda'dır (ö.32/652). İmam Tebarani (ö.360/971) kendisinden şöyle rivayet eder: “Ya Rasulallah yaptığım zaman beni cennete koyacak bir ameli bana gösteriniz” dedim. “Öfkelenme sana cennet var” diye buyurdu.”¹¹¹

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَيُّضًا قَالَ: "بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ، إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ، شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ، لَا يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ، وَلَا يَغْرِفُهُ مَنَا أَحَدٌ. حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَأَسْنَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَى رُكْبَتَيْهِ، وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخْذَيْهِ، وَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِسْلَامِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ، وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ، وَتَحُجَّ الْبَيْتَ إِنْ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا. قَالَ: صَدَقْتَ. فَعَجِبْنَا لَهُ يَسْأَلُهُ وَيُصَدِّقُهُ! قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ. قَالَ: أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ. قَالَ: صَدَقْتَ. قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِحْسَانِ. قَالَ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ. قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ السَّاعَةِ. قَالَ: مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ. قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنْ أَمَارَاتِهَا؟ قَالَ: أَنْ تَلِدَ الْأُمَّةُ رَبَّتَهَا، وَأَنْ تَرَى الْخِفَاءَ الْعُرَاةَ الْعَالَةَ رِعَاءَ الشَّاءِ يَتَطَاوَلُونَ فِي الْبُنْيَانِ. ثُمَّ انْطَلَقَ، فَلَبِثْنَا مَلِيًّا، ثُمَّ قَالَ: يَا عُمَرُ أَتَدْرِي مَنْ السَّائِلُ؟ قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ: فَإِنَّهُ جِبْرِيلُ أَتَاكُمْ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ.”¹¹²

Hadisinde adam:“Kıyamet ne zaman kopacak?” diye sorunca. Hz.Peygamber:“Kendisine soru sorulan, bu hususta sorandan daha bilgili değildir!” cevabını verdi. Adam:“O halde alâmetlerini haber ver.” dedi. Rasûlullah:“....Cariyelerin efendilerini doğurması... ilh” şeklinde yanıt verdi. Hz.Peygamber'in “cariyelerin efendilerini doğurması” lafzı ile ne kast ettiği belli değildir. Şarih şu şekilde bir izah getirmiştir:”...

109 Buğa, el-Vâfi, s 12.

110Buhari, Edep,76.

111 Buğa, el-Vâfi, s. 110

112Müslim, İman,1.

تلد لامة ربتها: Manası, Cariyeler çoğalır, cariyeye efendisinden bir kız çocuğu dünyaya getirir. Efendisinin kızı olduğu için kendisinin de efendisi sayılır. Denilmiştir ki: Cariyelerin alış-verişi o kadar çoğalır ki kadın,annesini bilmeden annesini satın alır ve kölesi yapar. Bunun dışında da başka görüşler serdedilmiştir. Bu görüşleri "Sahih-i Müslim'in şerhi" isimli eserimde delilleri ve bütün yönleriyle açıkladım.¹¹³

عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُهُ أَحَبَّنِي اللَّهُ وَأَحَبَّنِي النَّاسُ؛ فَقَالَ: "إِزْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُجِبُّكَ اللَّهُ، وَإِزْهَدْ فِيمَا عِنْدَ النَّاسِ يُجِبُّكَ النَّاسُ"¹¹⁴.

Ebu Abbas Sehl b. Sa'd es-Saidi'den şöyle nakledilmiştir: Bir adam Rasûlullah'a gelerek şöyle dedi: "Ya Rasûlullah! Bana bir amel göster ki, onu yaptığımda hem insanlar hemde Allah beni sevsin." Hz. Nebi şöyle dedi: "Dünyaya karşı zahid ol ki Allah seni sevsin. İnsanların elindekine göz dikme ki, insanlar seni sevsin."

Hadisinde geçen ازهد kelimesi ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:"...

ازهد: Züht'ten türemiş olup, sözlükte değersizliğinden dolayı bir şeyden yüz çevirmektir. Araplar basit değersiz ve az şey anlamında "şey'unzehidun" derler. Dinen ise helal olduğu kesin olarak bilinenden zaruri miktarda yetinmektir.¹¹⁵

عَنْ أَبِي رُقَيْةَ تَمِيمِ بْنِ أَوْسٍ الدَّارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "الدِّينُ النَّصِيحَةُ. فُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ لِلَّهِ، وَلِكِتَابِهِ، وَلِرَسُولِهِ، وَلِأَيِّمَةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ"¹¹⁶.

Temim'ud Dari'den: Hz. Peygamber şöyle dedi:

"Din nasihattir. Biz kendisine: 'Kimin için nasihattir?' dedik. Hz.Peygamber: 'Allah, Kitabı, Peygamberi, müminlerin yöneticileri ve tüm Müslümanlar için nasihattir.' dedi"

Hadisinde geçen نصحت kelimesi şöyle açıklanmıştır:...

نصحت: Nasihat kelimesi,nasihah edilen kişinin iyiliğini istemek manasında kullanılır. Sözlük anlamı "arı,saf,halis olmaktır." Araplar bu manada şöyle derler:

نصح الرجل: Yani balı mumundan ayırırdım. Bir görüşe göre de "elbisesini dikti" manasında olan نصح الرجل cümlesinden alınmıştır. Bu durumda nasihat edenin nasihatı elbisenin tamir edilmesine benzetilmiştir.¹¹⁷

113 Buğa, *el-Vâfi*, s.17

114 İbn Mace, Zühd,1.

115 Buğa, *el-Vâfi*, s.230.

116 Müslim, İman,95.

117 Buğa, *el-Vâfi*, s.42.

”عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”مَنْ حُسِنَ إِسْلَامُ الْمَرْءِ تَرَكَهُ مَا لَا يَعْنِيهِ“¹¹⁸.”

"Kendisini ilgilendirmeyen şeyi terketmesi, kişinin iyi müslüman oluşundandır."

Bu hadiste geçen ما لا يعنيه lafzının kapsamı belirlenmemiştir. Şarih önce aşağıda aktarılabacak açıklamaları yapar daha sonra detaylı olarak hadisi inceler. Şarih şu açıklamayı yapmıştır:”...

ما لا يعنيه: Yani din ve dünya meselelerinde kendisini ilgilendirmeyen söz ve fiiller. Araplar bir şeye önem verilip maç ve maksat kılındığında şöyle derler: "عناه الامر يعنيه" yani onun zihni meşgul edip kendisine celp etti.¹¹⁹

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”لَا يَجِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ [يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ] إِلَّا بِأَحَدٍ ثَلَاثٍ: النَّيْبُ الزَّانِي، وَالنَّفْسُ بِالنَّفْسِ، وَالتَّارِكُ لِدِينِهِ الْمُفَارِقُ لِلْجَمَاعَةِ“¹²⁰.”

Abdullah b. Mesud’dan şöyle dedi: Hz.Peygamber: Müslüman kişinin kanı ancak üç şey haricinde helal olmaz:“Zina eden evli, nefse karşı nefis, dinini terk edip, cemaattan ayrılan kimse.”

Hadisinde geçen التارك لدينه kelimesi hadisin diğer varyantları ile karşılaştırılarak şu açıklama yapılmıştır:”...

المارق لدينه : Bu İmam Tirmizi’nin rivayetinde de var olan ibaredir. İmam Buhari’nin bir rivayetinde ise المارق من الدين şeklindedir. Burada ki “المارق” çıkan manasındadır. Dinden maksat İslam’dır. Hadiste bahsedilen İslam’dan ayrılan veya İslam’dan çıkan mürteddir.”¹²¹

Görüldüğü gibi kelimeler açıklanırken hadisin kast ettiği mana üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Kelimeler izah edilirken hadisin varyantlarına dikkat edilmiş, farklı rivayetlerdeki kelimelerin manasına mutabık olması göz önünde bulundurulmuştur. Bunun yanında sürekli sözlük anlamı verilmiştir.

1.4. Sarf-nahiv açısından incelenmesi

Sarf ilmi kelime ve yapısını incelerken, nahiv ilmi ise cümle kurumunu ve yapısını incelemektedir.

118Tirmizi, Zühd,11.

119 Buğa, el-Vâfi, s.90.

120Tirmizi, Hudud,15.

121 Buğa, el-Vâfi, s.29.

Arapça sistematik bir dildir. Güçlü gramer yapısı sayesinde asırlar önce kullanılmış bir kelimenin manası hakkında fikir yürütebilmekteyiz. Arapça bir metni anlamak için iyi bir sarf nahiv bilgisine sahip olmak gerekir.

El-Vafi'de ise sarf açısından kelimelerin tekil, çoğul halleri belirtilmiş, bu kelimenin Araplar tarafından cümle içerisinde nasıl kullanıldığına dair bilgiler verilmiştir. Hadiste geçen kelimeler anlam bakımından basit, zor denilmeden bu açıdan izah edilmiştir.

Nahiv ilminden oldukça az yararlanılmıştır. Bunda hadislerin cümle kurgusunun anlaşılır olması, Rasullullahın kısa ve öz konuşmasında etkisi olduğu düşünülebilir.

Örneklere geçecek olursak şunlar verilebilir:

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَا يَجُلُ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ [يشهد أن لا إله إلا الله، وأني رسول الله] إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ: الثَّيِّبُ الزَّانِي، وَالنَّفْسُ بِالنَّفْسِ، وَالتَّارِكُ لِدِينِهِ الْمُفَارِقُ لِلْجَمَاعَةِ"¹²².

“Abdullah b. Mesud’dan şöyle dedi: Hz.Peygamber Müslüman kişinin kanı ancak üç şey haricinde helal olmaz “zina eden evli, nefse karşı nefis, dinini terk edip, cemaattan ayrılan kimse.”

Hadisinde geçen الثيب الزاني kelimesi için şu tahlil yapılmıştır:”...

الثيب الزا: الثيب Bekar olmayan manasındadır. Erkek içinde kadın içinde kullanılır. “Dönmek” manasında olan “sa’be” fiilinden türetilmiş ism-i faildir. Kadın için daha çok kullanılır. Çünkü ailesine dönen kadındır. الزاني sözlükte fücür manasında olan “zena” kelimesinden türetilmiş ism-i faildir. Dinen ise nikâhsız olarak erkeğin kadınla cinsel ilişkide bulunmasıdır.”¹²³

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ عُقْبَةُ بْنُ عَمْرِو الْأَنْصَارِيِّ الْبَدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ الْأُولَى: إِذَا لَمْ تَسْتَحْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ".

İbn Mesud’dan Hz.Peygamber dedi ki: “İlk peygamberlerden itibaren halkın hatırında kalan bir söz vardır: Utanmadıktan sonra dilediğini yap!”¹²⁴hadiste geçen فاصنع ما شئت terkihiyle ilgili şu tahlil yapılmıştır:”...

فاصنع ما شئت: Buradaki emir sigası ya tehdit veya serbesti manasındadır. Birinci görüşe göre şöyle olur: “Hâya senden alındıktan sonra dilediğini yap!”İkinci görüşe göre mana şöyle olur: “Allah’tan ve kullarından utanmadıktan sonra bir şey yapmak istediğini yapabilirsin.”¹²⁵

122Tirmizi, Hudud,15.

123 Buğa, *el-Vâfi*, s.98.

124Buhari, Enbiya, 54.

125 Buğa, *el-Vâfi*, .53.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ: "مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُهُ عَلَيْهِ، وَلَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا، وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَلَئِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيذَنَّهُ"¹²⁶.

Ebu Hureyre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah şöyle dedi:” Allah şöyle buyuruyor:” Kim benim bir velime düşmanlık ederse ona savaş ilan ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşmaz. Kulum nafilelerle bana yaklaştırmaya devam eder ta ki ben onu severim. Onu sevince duyan kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse şüphe yok ki onu ona veririm. Bana sığınırsa onu korurum”

Hadisinde geçen رلي kelimesinin cümledeki konumu ile ilgili şu analiz yapılmıştır:”...

رلي: Fail manasında olabilir. Çünkü günah işlemeksizin Allah’a ibadet ve itaate müdavim olarak dostluğunu ortaya koymuştur. Mef’ul manasında da olabilir. Çünkü Allah kulunun koyduğu hadleri muhafaza etmesi, emir ve nehiyelerine riayet etmesine karşılık onu koruyup muhafaza ederek velayetine almış ve yardım etmiştir. “Sıhah” isimli kitapta şöyle denilmiştir: “Veli düşmanın zıddıdır. Velayet adavetin zıddıdır. Velayette muhabbet ve yakınlaşma asıldır. Adavette ise buğz ve uzaklaşma asıldır.”¹²⁷ İbn Hacer ‘Fethu’l Bari’de şöyle demiştir: “Allah’ın velisinden maksat, Allah’ı bilen ona itaat etmek için çabalayan ve ibadetlerinde ihlaslı olandır.”¹²⁸

Görüldüğü gibi kelime ve cümle tahlilleri yapıldıktan sonra gerektiği takdirde başka eserlerden mana ciheti ile alıntı yapılarak, racih olan görüş desteklenmiştir.

2. Muhtevaya yönelik şerh

Önceki bölümde izah edildiği gibi bir metni anlamak için önce lafızları anlamak gerekir. Lafzı anlama ameliyesinden sonra içeriğe/muhtevaya yönelik şerh açıklanabilir.

Bir metnin analizinin ana gövdesini muhtevası oluşturur. *el-Vafi*’de ise hadisler şerh edilirken, hadisin ayetle, hadisin hadisle, hadisin fıkıh kaide ve hükümleriyle, bir başka âlimin sözüyle yahut kendi izahları kullanılarak şerh edilmiştir. Bunun yanında sebep-i vuruda temas edilmiş, hadise uyulması durumunda hâsıl olacak faydalar belirtilmiş, hadisin

¹²⁶Buhari, Rikak, 38.

¹²⁷Buğa, *el-Vâfi* s.336.

¹²⁸Buğa, *el-Vâfi*, s.336.

tarihsel arka planı göz önüne getirilmiş, nadiren de olsa bilimsel metotda kullanılmıştır. Hadis usulunu teknik olarak bir yer hariç izahta kullanılmamıştır.

2.1 Ayetle izah

Kur'an-ı Kerim İslam'ın ana kaynağıdır. Tevatüren nakledilmiştir ve otoritesi hiç bir şekilde tartışmaya açık değildir. Hadisler ise Kur'an-ı Kerim'in şerhidir. Bu iç içe geçmiş olan iki asli unsur birbiri olmadan sağlıklı bir şekilde anlaşılmaz. Hadisler olmadan ayetler savunmasızdır çünkü her isteyen kendi görüşünü bağlamından kopardığı bir ayet sayesinde meşru gösterebilir. Hz.Peygamber kendisine gelen vahyi tebliğ,tebyin ve tatbik etmiştir Hatta bazı âlimler Hz. Peygamber'in hadisleri sadece ve sadece Kur'an-ı Kerim'de asılları bulunan lafızlardır demişler. Hz. Peygamber bir konuyu anlattığında çoğu zaman o konuyla ilgili bir ayeti okumuştur.

el- Vafi'de ise şerh edilecek hadis önce selef-i salihinin sözleri izah edilmiş, bu izahlar kendi görüşleri ile pekiştirilmiş ve akabinde ise mana akışına uygun ayetler sunularak görüş desteklenmiştir. Örneklere geçecek olursak şunları verebiliriz:

“إِنِّي اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتُ وَ أَتَّبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا وَ خَالِقِ النَّاسِ بِخُلُقِي حَسَّ”

“Nerde olursan ol Allahtan kork; kötülük yaparsan peşinden hemen bir iyilik yap ki, yaptığın kötülüğü silip götürsün; insanlara karşı güzel ahlakla davran" hadisinde önce lafzi şerh olarak "takva" kelimesi lugavi ve ıstilahtan olarak açıklanmış ardından şu izahlara yer verilmiştir:

“Takva” kapsayıcı, kuşatıcı bir kelimedir. Akide, ibadet, muamelat ve ahlak gibi islamın tüm meselelerini kapsamaktadır. Allah buyuruyor:“İyilik yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin,mala olan sevgilerine rağmen onu yakınlarına,yetimlere,yoksullara,yolda kalmışa, isteyene ve kölelere verenlerin namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, anlaşma yaptıklarında sözlerine yerine getirenlerin ve zorda,hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda direnip sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah’a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.”¹²⁹ Bu manasıyla takva, söylenen bir söz veya delilsiz iddia edilen bir dava değildir. Bilakis takva, azim ve sebatla daima Allah’a itaatte bulunmak ve kesin bir şekilde Allah'ın haram kıldıklarını terk etmektir. Selef-i Salih'in takvayı şöyle

129 Bakara,2/177.

tefsir etmişlerdir; “Allah’a isyan etmeksizin Allah’a itaat etmek, unutmaksızın zikretmek ve nankörlük etmeksizin şükretmektir.”¹³⁰

Diğer bir örnek ise otuz altıncı hadisin şerhindedir. اَتَّقِ اللَّهَ حَيْنَمَا كُنْتَ وَ اَتَّبِحِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا وَ. “Kim bir müminin sıkıntısını giderirse” diye başlayan hadiste Allah’ın rızası ve cennetin yolları tarif edilmiştir. Bu manayı te’kit edip açıklamak için şöyle bir izahta bulunulmuştur: “Allah’ın zikredildiği Kur’an-ı Kerim’in okunduğu ve ilmin öğrenildiği mekânların en hayırlısı Allah’ın evleri olan mescitlerdir. Onları yeryüzünde müminler imar eder. Onların gerçek imarı namaz, itikâf gibi ibadetlerle beraber Allah’ı zikretmek ve ilimle olur.”¹³¹ Allah şöyle buyuruyor: “Allah’ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah’ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O’nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar. Allah, kendilerini yaptıklarının en güzeli ile mükâfatlandırır ve lütfünden onlara daha da fazlasını versin diye yaparlar. Allah, dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır.”¹³²

Diğer bir hadiste Efendimiz insanın yaratılış evrelerine dikkat çekerek

عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -هُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ-: "إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا نُطْفَةً، ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يُرْسَلُ إِلَيْهِ الْمَلَكُ فَيَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ، وَيُؤَمَّرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ: بِكُتُبِ رِزْقِهِ، وَأَجَلِهِ، وَعَمَلِهِ، وَشَقِيٍّ أَمْ سَعِيدٍ؛ فَوَاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَدْخُلُهَا. وَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَيَدْخُلُهَا".

“Sizden birinizin yaratılışının başlangıcı, annesinin karnında kırk günde toplanır. Sonra ikinci kırk günlük süre içinde pıhtı haline döner. Sonra da bir o kadar zaman içinde bir parça et olur. Daha sonra Allah bir melek gönderir ve melek, ona ruh üfler. Bu melek dört şeyle; anne rahmindeki canlının rızkını, ecelini, amelini, iyi biri mi, yoksa kötü biri mi olacağını yazmakla emrolunur”buyurmuştur.

130 Buğa, el-Vâfi, s.125

131 Buğa, el-Vâfi, s.297.

132 Nur 24/37-38.

Şarihler bu hadisi şu ayetlerle açıklamıştır:¹³⁴

“... Allah Kur’an-ı Kerim’de ceninin geçirdiği evreleri beyan ediyor. “Ey insanlar! Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan, sonra bir “alaka”dan sonra da yaratılışı belli belirsiz bir “mudga” dan yarattık ki size apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da tam gücünüze ulaşmanız için. İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hâle gelsin. Yeryüzünü de ölü, kupkuru görsün. Biz, onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabırır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir.”¹³⁵ And olsun biz insanı, çamurdan, bir sülâleden yarattık. Sonra onu emin ve sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi bir alaka yarattık, derken o alakayı bir mudgayarattık, derken o mudgayı bir takım kemik yarattık, derken o kemiklere bir et giydirdik, sonra onu diğer bir yaratık olarak teşekkül ettirdik. Yapıp yaratanların en güzeli Allah'ın şanı ne yücedir.”¹³⁶

Görüldüğü gibi hadislerde geçen bazı kelimeler ayetlerle şerh edilmiş yahut Mana yönüile daha uygunu verilmiştir.

2.2 Hadis’in hadisle açıklanması

Hadislerin ilk ve en yetkili şarihi yine Rasûlullah’tır. Hadislerin bir kısmı cevamiu’l-kelim oldukları için ashab hadislerin manasını ya bizzat Rasûlullah’a sormuş ya da sahabeden bazıları bu hadislerin birlikte okunmasını sağlamıştır. Hadisler birbirini şerh eder, bazen tahtit eder bazende işkalini çözer.

el-Vafi’de ise hadisler şerh yöntemi olarak kullanılmıştır. Hadisler hadislerle izah edilip mana olarak zenginleştirilmiş makasıt ortaya konulmuştur. Lafız olarak farklı ancak anlam olarak aynı olan hadisler hadis şerh edilirken cem edilmiş, anlam takviye edilmiştir. Şunları örnek olarak verebiliriz:

“إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ الْأُولَى: إِذَا لَمْ تَسْتَحْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ”

“İlk peygamberlerden itibaren halkın hatırında kalan bir söz vardır: Utanmadıktan sonra dilediğini yap!”¹³⁷ Hadisini şerh ederken şu izahlarda bulunulmuştur:

“...Allah’ı azametini, kullara yakınlığı her şeye muttali olduğunu, gözlerin hain bakışını ve kalplerde saklı olanları bildiğini bilmek suretiyle elde edilen hayâdır. Bazen bu hayâ Allah’ın verdiği nimetleri düşünmek ve buna karşılık şükürünün az olduğunu şuurlunda olmaktan da doğar. İmam Ahmed ve Tirmizi İbn Mes’ud’dan

134 Buğa, *el-Vâfi*, s.25-26.

135Hac,22/5.

136 Mu’minun, 23/12-14.

137Buhari, “Enbiya”,54.

merfu olarak şöyle rivayet ederler: “Allah’tan hayâ etmek, başı ve göz, kulak, burun, ağız ve dil gibi organları ve karın ve karnın kapsadığı organları, ölümü ve bedenini çürüyüşünü düşünmektir. Ahireti isteyen dünya zinetlerini terk eder. Bunu yapan Allah’tan hayâ etmiş olur.”¹³⁸ İnsan nefsi kesbi hayâdan mahrum kalırsa ve kalbi fitri hayâdan arınırsa, böyle bir insanı çirkin şeyler yapmaktan engelleyecek hiçbir şey kalmaz.”¹³⁹

Diğer bir örnek ise:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كُلُّ سَلَامٍ مِنَ النَّاسِ عَلَيْهِ صَدَقَةٌ، كُلُّ يَوْمٍ تَطْلُعُ فِيهِ الشَّمْسُ تَعْدِلُ بَيْنَ اثْنَيْنِ صَدَقَةٌ، وَتُعِينُ الرَّجُلَ فِي دَابَّتِهِ فَتَحْمِلُهُ عَلَيْهِ أَوْ تَرْفَعُ لَهُ عَلَيْهَا مَاعَهُ صَدَقَةٌ، وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ، وَبِكُلِّ خُطْوَةٍ تَمْشِيهَا إِلَى الصَّلَاةِ صَدَقَةٌ، وَتُمِيطُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ".

"Hergün insanın her eklemi için bir sadaka gerekir. İki kişi arasında adaletli olman sadakadır. Bir kişi bineğine çıkarken yardım edip bindirmen yahut eşyasını ona doğru uzatman sadakadır. Güzel kelam sadakadır. Namaz için attığın her adım için sadaka vardır. İnsanlara rahatsızlık veren şeyi yoldan kaldırman sadakadır”

Bu hadisi şu hadislerle açıklamışlardır: ”Her birinizin her bir eklemi için bir sadaka gerekir. Her tesbih sadakadır, her hamd sadakadır, her tehlil sadakadır, her tekbir sadakadır, iyiliği tavsiye etmek sadakadır, kötülükten sakındırmak sadakadır. Kulun kuşluk vakti kılacağı iki rek'at namaz bütün bunları karşılar.”¹⁴⁰

Diğer bir örnek ise

مَرِثُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ، عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ

“Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şahadet getirinceye, namaz kılincaya, zekât verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum, bunu yaparlarsa, İslam hakkı müstesna kanlarını vemallarını benden korumuşlardı, hesapları da Allaha aittir.”¹⁴¹ Hadisini te’kid için şu hadislerin nakledilmesidir:

“...İslam’ın bütün rükünlerini terk edenler, şayet gücü olan bir topluluksa namazı terk edenlerle savaşıldığı gibi onlarla savaşıldı, İbn Şihab ez-Zühri, Hanzala b. Ali b. Eska’dan rivayetle der ki: “Hz. Ebu Bekir Halid b. Velid’i gönderdi. Ona beş şey üzere insanlarla savaşmasını emretti. Bu beş şeyi terk edenlerle savaşıldığı gibi, bu beş şeyden birini terk edenlerle de savaşıldığını emretti. Bu beş şey: “Allah’tan başka ilah

138Tirmizi, “Kıyame”,24.

139 Buğa, el-Vâfi, s.152.

140 Buğa, el-Vâfi, s.197

141Buhari, İman,17,Müslim, İman,36

olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resulu olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek ve oruç tutmaktır.”¹⁴²

Örneklerden görüldüğü gibi lafzen birbirine yakın hadisler şerh için seçilmiş akabinde ise mana cihetiyle aynı olan hadisler serd edilmiştir. Hadisler arasında umum, husus, amm, müşterek gibi yönlerin olmasına dikkat edilmiştir.

2.3. Âlimin sözü ile izah

Hadisler Hz. Peygamber'densadır olduğu zamandan beri muhataplar bu mesajı anlamaya çalışmıştır. Duyanlar orda bulunmayanlara iletme çabasında olmuştur. Bu durum Rasûlullah tarafından teşvik edilmiş ve şöyle buyurmuştur: “Burada olanlarınız, burada olmayanlara tebliğ etsinler! Belki de, kendilerinden daha anlayışlı birine tebliğ etmiş olabilirler. Sözlerimi işitip belledikten sonra, başkalarına aynen aktaranın Allah yüzünü ağartsın.”¹⁴³ Hadisten de anlaşılacağı gibi her insanın anlama ve kavrama melekesi birbirinden farklıdır. Rasûlullah'ın tebliğ ettiği hakikatleri nakledenden daha iyi anlayacak, maksudunun künhüne vakıf olacak başka kişilerin olma ihtimali her zaman mevcuttur. Yahut bir başkasının kavramadığı manayı diğeri daha iyi anlayıp yorumlama başarısı gösterebilir.

Bu sebeplerden hadisler zaman içerisinde şerh edilmiş alimler birbirlerinin eserlerinden faydalanmışlardır. Zaten ilim birbirinden istifade suretiyle inkişaf eder. Hadis şerh külliyyatının şarihleri birbirlerinin eserlerini tetkik etmiştir. İbn Hacer'in (ö.852/1449) muasırı olan Ayni (ö.855/1451), *Umdetu'l Kari*'yi yazarken İbn Hacer'in *Fethu'l Bari* isimli eserini okuyup istifade etmiş hatta tenkitler yöneltmiştir.¹⁴⁴ Şarihler kendilerinden önceki malzemelerden istifade etmişler, bilgi içerik aynı olsadazamana uygun üslup geliştirmişlerdir. Bu durum hadis alanında şerh edebiyatını gibi bir alanın meydana gelmesine zemin hazırlamıştır.

el-Vafi'de ise kudemanın kavillerinden oldukça sık istifade edilmiştir. Hadisler öncelikli olarak selef-i salihin'in sözleri ile açıklanmıştır. Selefin sözleri arka arkaya sıralanmış bir kompozisyon haline büründürülmüştür. Daha sonra ise ağırlıklı olarak Nevevi (ö.676/1277), İbn Hacer (ö.852/1449), İbn Recep el-Hanbeli (ö.795/1393), İbn Hacer el-Heytemi (ö.974/1567), Gazzali (ö.505/1111), İbn Dakikul'id (ö.702/1302) gibi âlimlerin

¹⁴² Buğa, *el-Vâfi*, s.48-50.

¹⁴³ Tirmizi, "İlim", 7.

¹⁴⁴ Talat Sakallı, *Ayni ve Şerh Yöntemi*, Nobel Yayınları, Ankara 2013, s.78.

eserlerinden nakillerde bulunulmuştur. Hadis şarihlerinden yararlanıldığı gibi başta dört mezhebin imamları olmak üzere fakihlerin görüşlerine de yer verilmiştir. Fıkıh ile ilgili bahis ileri ki bölümde ayrı başlık halinde izah edilecektir. Ancak mezkûr ulemanın- özellikle selef-i salihinin- hangi eserlerinden alıntı yapıldığı çoğu kez belirtilmemiştir. *el-Va'fi*'de şerh tarzı diğer bir *Erbain* şarihi olan İbn Recep el-Hanbeli'nin *Camiu'l Ulum ve'l Hikem* eserine oldukça çok benzer. *el-Va'fi*'de geleneksel şerh yöntemi devam ettirildiği rahatlıkla bundan hareketle söyleyebiliriz.

el-Va'fi'de geçen “Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu teslim etmez. Kim, kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Kim Müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, bu sebeple Allah da onu kıyamet günü sıkıntılarının birinden kurtarır. Kim bir Müslümanın kusurunu örterse, Allah da Kıyamet günü onu örter.”hadisini “şefaatte bulunup aracı olun,hayır kazanın” başlığı altında şerh ederken şöyle bir alıntıda bulunmuştur:

Allah peygamberlerinin lisanı üzerine ihtiyaçların giderilmesini icap ettiren veya ettirmeyenlerden dilediğini icra eder,yerine getirir. Çünkü ihtiyaçların giderilmesi veya giderilmemesi Allah'ın kazası ve kaderiyedir. İbn Hacer “*Fethu'l Bari*” isimli eserinde şöyle der: “Hadis-i Şerifte her yönden hayır yapmaya veya vesile olmaya,sıkıntılarının giderilmesine ve zayıflara yardım edilmesi için büyüklere müracaat edip şefaatte bulunup aracı olmaya teşvik vardır. Zira yöneticilere veya sultana ulaşmaya yanına girmeye veya durumunu olduğu gibi gerçek olarak öğrenmesi için meramını anlatmaya ve izah etmeye herkes güç yetiremez. Bunun için Rasûlullah kendisiyle inananlar arasına engel koymazdı herkesin kendisine ulaşabilmesini sağlardı.”¹⁴⁵

Diğer bir örnek ise “Dünyaya önem vermeyip zahid ol ki, Allah seni sevsin. İnsanların elindekine göz dikme ki insanlar seni sevsin” hadisin de geçen zühdün mahiyetinin şerhine dairdir. Burada zühd, selef-i salihinden nakillerle şöyle şerh edilmiştir:”...

İbn-i Mübarek (ö. 181/797), Mualla b. Ebi Muti'nin (ö.?) şöyle dediğini nakleder: “Zühd üç vecih üzeredir:

- 1.Ameli ve sözü Allah'a has kılıp dünyevi hiç bir şey kast etmemek
- 2.Faydasız amelleri terk edip faydalı olanları yapmak
- 3.Helal olan şeylerde zahid davranıp zaruri miktarda yetinmek. Bu sünnettir ve üç vechin en düşüğüdür.”

145 Buğa, *el-Vâfi*, s.232.

İbrahim b. Ethem (ö. 161/778?) şöyle der: "Zühd üç çeşittir: Farz olan zühd, faziletli olan zühd, selamete ulaştırıcı zühd.

Farz olan zühd; haramlardan sakınmaktır.

Faziletli olan zühd; helallerden zaruri miktarda yetinmektir.

Selamete ulaştırıcı zühd; şüpheli şeylerden sakınmaktır."

İmam Ahmed'ten (ö. 241/855) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Zühd üç kısımdır:

1.Haramları terk etmek. Bu avamın zühdüdür.

2.Fuzuli helalleri terk etmek. Bu havasın zühdüdür.

3.Allah ile meşguliyeti engelleyen şeyleri terk etmek. Bu ariflerin zühdüdür."¹⁴⁶

Görüldüğü gibi alimlerden nakillerde bulunurken mana olarak değil lafzen aktarım yapılmıştır. Aktarımlar bazen yarım sayfa kadar olabilmektedir. Bunda bir beis görülmemiştir. Yapılan bu nakiller diğer nakillerle desteklenmiş, bir kompozisyon oluşturulmuştur.

2.4 Kendi açıklamaları

el-Vafi'de sık sık diğer âlimlerin görüşlerinden alıntılar yapılmış olmasına rağmen kendi görüşlerine de yer verilmiş. Ancak bu görüşler tamamen kadim ulemanın görüşleri ile paralellik gösterir ve şarihler belirtmese de görüşleri bazen birçok hadisin manasını nakilden ibarettir. Fıkhi izahlarda herhangi bir şekilde dört mezhebin dışında bir görüş belirtilmemiştir. Daha öncede zikredildiği gibi herhangi bir şekilde gerek metin gerek usul olarak günümüz hadis problemlerine girilmemiştir.

Bunu örnekleyecek olursak şu bölümü nakledebiliriz:

"...İmam Buhari'nin Sehl b. Said'den rivayet ettiği rivayet ettiği bir hadiste, Rasûlullah şöyle buyurmuştur:"Şüphesiz ameller son nefese göredir." Bunun manası şudur; kimin için ömrünün sonunda iman ve itaat yazılmışsa her ne kadar bu şahıs bir zaman Allah'ı inkar etmiş ve günah işlemiş olsa bile, Allah ömrünün bitiminden önce ki bir zaman diliminde onu iman etmeye muvaffak kılar. Şahıs bu hal üzere ölür ve cennete girer. Kimin içinde ömrünün sonuna fık yazılmışsa, her ne kadar bu şahıs bir zaman iman ve itaat üzere bulunsada, kulun dilemesi, amel etmesi ve çalışması neticesinde Allah onu yalnız bırakır, terk eder ve yardımını esirger. Böylece bu şahıs küfre girer, ateş ehlinin amellerini yapmaya başlar. Bu hal üzere ölür ve cehenneme girer. İnsanların görünüşleri sizi aldatmasın. Zira itibara alınan ömrün sonudur. Yine insanların

¹⁴⁶ Buğa, *el-Vâfi*, s.232-233.

görünüŖü sizi ümitsizliğe sevk etmesin. Çünkü muteber olan ömrünün sonudur. Allah'tan hak ve hayır üzere sebat etmeyi ve güzel sonla göçmeyi diliyoruz.”¹⁴⁷

Şarihler her ne kadar belirtmese de bu yorum “ Sizden bir kimse cennet ehlinin amellerini öyle işler ki, kendisi ile cennet arasında sadece bir arşın mesafe kalır; derken kitabın hükmü ön plana çıkar ve o kimse bu sefer cehennem ehlinin amellerini işlemeye başlar ve cehenneme girer. Yine bir kimse cehennem ehlinin amellerini öyle işler ki, kendisi ile cehennem arasında sadece bir arşın mesafe kalır; derken kitabın hükmü ön plana çıkar ve o kimse cennet ehlinin amellerini işlemeye başlar ve cennete girer.”¹⁴⁸ Hadisinin mana cihetiyle aktarılmasından ibarettir. Eserin bütününde bu tür yorumlara rastlayabiliriz.

Diğer bir örnek ise “Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değıştirsın. Şayet eliyle değıştirmeye gücü yetmezse, diliyle değıştirsın. Diliyle değıştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir.” hadisinde ise şöyle açıklama getirilmiştir:

“...Müslümandan istenen, kötülüğü fitne çıkarmasından ve Müslümanların kanının akıtılmasına sebep olabilecek silah ve kılıçla değıştirmek değildir. Bilakis dinin hakikati olan nasihatleşmektir. İmam Müslim'in rivayet ettiğı bir hadiste Rasûlüllah şöyle buyurmuştur: “Din nasihattir” Kimin için Ya Rasulallah denildiğinde ise “Allah için, kitap için, Rasul için, Müslümanların yöneticileri ve Müslüman halk içindir.” buyurmuştur. Kur'an-ı Kerim için olan nasihat onunla amel etmek. Rasulü için olan nasihat, sünnetine yapışmaktır. Yönetici olsun halk olsun bütün Müslümanlar için olan nasihat birbirlerine iyiliğı emretmek kötülüklerden birbirlerini sakındırmaktır. Allah şöyle buyuruyor: “Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliğı emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah'a ve Resûlüne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir.”¹⁴⁹ Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁵⁰

Görüldüğü gibi hadisler şarihin kendi görüşüyle dahi şerh edilirken şarihlerin kendi görüşlerinin hadisler ve ayetlerle destelendiğı ve onlara istinaden ortaya konulduğunu görülür.

2.5 Sebeb-i vurudun açıklanması

147 Buğa, **el-Vâfi**, s.158.

148Müttakî el-Hindî, **Kenzu'l-Ummal**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985/140, s.576.

149 Buğa, **el-Vâfi**, s.241

150Tevbe,9/ 71.

Esbab-ı vürud, hadis ilimleri içerisinde bir hadisin ne zaman ve söylenme nedenlerini üzerinde durur. Şüphesiz ki bir sözün maksadını anlamanın en sağlıklı yolu o sözün hangi neden ve şartlardan ötürü söylendiğinin bilinmesidir. Böylelikle hadisin manasını ve içerdiği hükümleri anlamamız kolaylaşır.

Ne yazık ki mevcut çoğu hadisin varid olma sebebi bilinmemektedir. Bu da bizi makasid eksenli bir okuma yapmak yerine literal okuma yapmaya yöneltmektedir. Esbab-ı vürud bir hükmün illetini tayin etmede hayati role sahiptir. Ayrıca bu illetten hareketle hadisin ahkâm ile ilgili bir norma dönüştürülmesinde de birinci dereceden kaynaktır.

el- Vafi'de ise hadislerin üç hadis dışına sebep-i vüruduna değinilmemiştir. Bunun sebebi daha önce belirtildiği gibi-her ne kadar bu konuda yazılmış müstakil eserler olsada her hadisin varid olma sebebinin olmamasıdır.

el- Vafi'de sebep-ivürud ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Ancak tamamen bu sebep-i vürudun ekseninde yorum yapılmayıp, anlama gayreti geniş alana yayılmıştır.

"Ameller niyetlere göredir. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Kimin niyeti Allah'a ve Rasülü'ne varmak, onlara hicret etmekse, eline geçecek sevap da Allah'a ve Rasülü'ne hicret sevabıdır. Kim de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına kavuşmak için yola çıkmışsa, onun hicreti de hicret ettiği şeye göre değerlendirilir."

Hadisinin varid olma sebebi ile ilgili şu rivayete yer verilir:

"...Taberani 'Mu'cemul Kebir' isimli kitabında güvenilir bir senetle Abdullah b. Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: "İçimizde biri vardı ki, Ümmü Kays ismindeki bir kadınla evlenmek istedi. Kadın hicret etmeyince kendisiyle evlenmeyeceğini belirtti. Bunun üzerine hicret etti ve onunla evlendi. Biz onu Ümmü Kays muhaciri olarak isimlendirdik."¹⁵¹

Diğer örnek ise;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ الرَّحْمَنِ بْنِ صَخْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ، وَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُكُمْ كَثْرَةُ مَسَائِلِهِمْ وَاخْتِلَافُهُمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ."¹⁵²

"Size neyi yasaklamışsam ondan sakının! Size neyi emretmişsem ondan gücünüz yettiği kadarını yapın! Sizden öncekileri ancak çok soru sormaları ve peygamberleri üzerindeki ihtilafları helak etmiştir." hadisi hakkındadır:

¹⁵¹ Buğa, *el-Vâfi*, s.12.

¹⁵² Müslim, *Kitabu'l Fedail*, 130.

“...Hadisin varid olma sebebi, İmam Müslim’in Sahih’inde Ebu Hureyre’den yaptığı şu rivayettir: “Rasûlullah bize hutbe okudu:“Ey insanlar! Allah size hacı farz kılmıştır. Şu halde hacı eda ediniz!” buyurdu. Bunun üzerine bir adam: Her yıl mı Rasûlallahdiye sordu. Hz. Peygamber sustu, cevap vermedi. Hatta o kişi sorusunu üç defa tekrarladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Eğer sorunuza evet deseydim her sene hacetmek farz olurdu, buna da güç yetiremezsiniz. Ben sizi bıraktığım müddetçe siz de beni bırakın. Mademki sustum, niye sormada ısrar ediyorsunuz? Şunu iyi bilin ki, sizden önceki ümmetler, ancak olur olmaz çok soru sormaları ve peygamberlerine ihtilaf etmeleri sebebiyle helak oldular. Ben size bir şey emrettiğim zaman, onu gücünüz yettiği kadar yapın, bir yasaklamada bulunduğum vakit de ondan kaçın. Bu emir ve yasakla ilgili olarak aklınıza gelen her şeyi sormaya kalkışmayın!” buyurmuştur.¹⁵³

Diğer bir örnek ise “Nerde olursan ol Allahtan kork; kötülük yaparsan peşinden hemen bir iyilik yap ki, yaptığın kötülüğü silip götürsün; insanlara karşı güzel ahlakla davran.”¹⁵⁴ Hadisi ile ilgili iki farklı rivayete yer verilmiştir. Bunlardan birini nakledecek olursak şöyledir:

“...Bu vasiyet Rasûlullah’ın Ebu Zer ve Muaz b. Cebel’e yaptığı bir vasiyet olup birçok yoldan ve farklı nedenlerle varid olmuştur. Onlardan ikisini zikredeceğiz:

İbn Abdulberr, *Temhid* isimli kitabında Enes b.Malik’ten şöyle rivayet eder: “Rasûlullah Muaz’ı Yemen’e gönderirken amelde bulun. Bir kötülük ardından bir iyilik yap dedi. Ya Rasulallah! La ilahe illallah iyiliklerden midir? diye sordum. “Bu iyiliklerin en büyüklerindendir” buyurdu.”

Görüldüğü gibi sadece sebab-i vurud nakledilmekle yetinilmiş herhangi bir senet yahut metin kritiği yapılmamıştır. Üstelik bahis bununla kapatılmış bu bölüm üzerinden bir yorum geliştirilmemiştir.

2.6 Fıkhi hükümlere yer vermesi

Sözlükte “bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak” manasına gelen fıkıh kelimesi ilim, fehim gibi yakın anlamlı diğer kavramlara göre daha özel bir anlam taşır.¹⁵⁵Fıkhi bir hükmün ilk kaynakları Kur’an-ı Kerim ve onun şerhi olan hadislerdir. Bu iki asıl olmadan veya bunlarla istinbat etmeden bir hüküm vermek doğru olmaz. Muhaddisler ellerindeki nakilleri hadisi şerif uyarınca kendilerinden daha iyi kavrama ihtimali olanlara aktarmışlardır. Muhaddisler genelde rivayette bulunmayı kendilerine meslek edinmişlerdir. Fakihlere gelince onlarda bu rivayetleritefhimeçalışmış, hadislerden hüküm çıkarmakla meşgul olmuşlardır. Bundan dolayı A’mes, İmam Şafii, Tahavi gibi

¹⁵³ Buğa, **el-Vâfi**, s.54

¹⁵⁴Tirmizî, *Birr*, 55.

¹⁵⁵Hayreddin Karaman, *Fıkıh*, **DİA**, c.16 s.1-19.

birçok âlime isnad edilen “Muhaddisler eczacılardır fakihler ise doktorlardır.” sözü genel bir kabul görmüştür.¹⁵⁶ Tabii bundan hariç olarak İmam Ahmed gibi fıkıh için bizzat hadisin kendisinikâfî gören, hadislerin herhangi bir şekilde fıkhi bablara tasnif edilmesini bid’at olarak kabul eden, bunun dışında herhangi bir şeyi sunmanın rey olacağını söyleyen kişilerde olmuştur.¹⁵⁷

el-Vaifi’de ise hadisten çıkabilecek fıkhi görüşler dört büyük sünni mezhebe göre verilmiştir. Öncelikli olarak dört mezhebin kurucuları olan, Ebu Hanife, İmam Şafii, İmam Malik ve İmam Ahmed’den direk nakillerde bulunulmuştur. Bunlar dışında İbn Mübarek ve İshak’ın görüşleri de aktarılmıştır. Bazı yerlerde ise “Hanefiler böyle der, Şafililer böyle der” şeklinde mezhep ismi verilerek görüşler zikredilmiştir. Modern çağ ile ilgili ayrıca hükümler belirtilip hüküm verilmeye çalışılmamıştır. Verilen bu hükümler analiz edilmemiştir. Sadece mezheplerin görüşleri sunulmakla yetinilmiştir. Hatta kürtaj bahsinde dahi modern tıbbın ceninin evrelerine dair verileri gündeme getirilmemiş, ilgili hadisten hüküm verilmiştir. Mürtedin katline dair verilen fetvada bu hükmün tarihsel arka planına değinilmemiş sadece “Hanefilere göre böyle, Malikiler şöyle dedi” şeklinde nakillere yer verilmiştir. Bununla beraber zikredilen hükümler arasında tercih yapılmamış sadece nakille yetinilmiştir.

Bazı fıkhi hükümler mecelle de bulunan külli fıkıh kaidelerinin başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bunlara Zeynüddin İbn Nüceym’in *el-Eşbahu ve’n Nezairu* adlı eseri kaynak olarak gösterilmiştir. Hadisten bu kaideler çıkar manasında şerh edilmiştir. Bazen de hadisin bizzat kendisi bir kaide şeklinde formüle edilmiştir. Bu yargıları örnekleme babında şunlar sunulabilir:

“...Müslümanlar, namazın farziyetini inkârederek namazı terk edenin kâfir olduğunu ve dinden döndüğü konusunda icma ettiler. Bu kişiye mürtedin cezası uygulanır. Yani tevbeyle davet edildikten sonra namaz kılmamaya devam ederse öldürülür. Namazın farz olduğunu kabul etmekle beraber tembellik ve gevşekliğinden ötürü namaz kılmayan hakkında ihtilaf edilmiştir. Âlimlerin cumhuru şu görüştedir: “Tevbeyle ve namaz kılmaya davet edilir. Bunu reddederse hadden yani ceza olarak öldürülür. Kâfir olduğu için değil” İmam Ahmed ve Maliki fakihlerinden bazıları böyle bir şahsın kâfir olarak öldürüleceğini söylemişlerdir.¹⁵⁸

¹⁵⁶İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Büsti, **Kitabu’s-Sikat**, Thk. Şerefüddin Ahmed, Dâru’l-fikr, Beyrut 1975, c.8, s.468.

¹⁵⁷ Özpınar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, s.215.

¹⁵⁸ Buğa, **el-Vâfi**, s.101.

Hanefî fukahası “Namaz kılınca ve ölünceye kadar vurmak vb. şeylerle tazir edilmek suretiyle hapsedilir” demişlerdir. Allah buyuruyor ki: “Namaz kılın müşriklerden olmayın.”¹⁵⁹“Eğer tevbe eder namazı kılar zekâtı verirlerse,artık sizin dinde kardeşlerinizdir.”¹⁶⁰¹⁶¹

Diğer bir örnek ise لَا ضَرَرَ وَلَا ضَرَارَ“Zarar vermek ve zarara karşılık vermek yoktur.”¹⁶²Hadisinin şerhinde verilmiştir. Yürüyerek hacca gitmeyi nezr eden bir kişinin hali ile ilgili müçtehid imamların görüşleri aktarılmıştır ve şöyle denmiştir:

“...Âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir; İmam Ahmed, yürümesinin vacip olmadığı ve her halükarda bineğe binebileceği ve kendisine bu durumda kefaret lazım gelmediğini söylemiştir. Ondan nakleden bir sözünde “üç gün oruç tutması gerektiğini” bir başka rivayette ise “kendisine yemin kefareti lazım geldiğini” söylemiştir.

İmam Malik ise şöyle demiştir: “Binerek gitmesi onun için geçersizdir. Eğer binerek hacca giderse haccını kaza emesi vacip olur. Kaza ettiğinde yürüyerek gittiği mesafeyi binerek, binerek gittiği mesafeyi yürüyerek kat eder. Eğer binerek kat ettiği mesafe yürüyerek kat ettiği mesafeden fazlaysa kaza etmekle beraber kurban da vermesi gerekir.”

Meşhur görüşe göre ise gücü yetiyorsa yürümek zorundadır. Eğer gücü yetmiyorsa bineğe biner ve kendisine herhangi bir kefaret de lazım gelmez. Bu, İmam Şafî’ın görüşüdür. Denilmiştir ki, “Gücü yetmediği halde bineğe biner ama yemin kefareti gerekir.”¹⁶³

Görüldüğü gibi görüşler teker teker aktarılmış çeşitli mezhep mensuplarının istifade etmeleri kolaylaştırılmıştır. Eserde fıkıh bağlamında zikredilenlerin geneli daha öncede söylediğimiz gibi kadim fıkıh kitaplarında kalan meselelerdir.

2.7 Kelami görüşleri açıklaması

Kelam ilmi en genel ifade ile malumu inceler. Ancak ilk dönem âlimleri Allah’ın isim ve sıfatları üzerinde durmuşlar. İman ve amel meselelerini incelemişlerdir.¹⁶⁴

Hız.Peygamber’inahirete irtihalinden sonra hilafet ve iman-amel münasebeti müslümanlar arasında en çok ihtilafa sebep olmuş konulardır. Hariciler büyük günah sahibini küfre düşmekle itham ederken, Mu’tezile ise "el-Menzilu beyne'l menzileteyn" kaidesinde iman ile küfür arasında konumlandırmıştır. Selefi salihin ise imanı amelden bir cüz olarak kabul

159 Rum, 30/31.

160 Tevbe, 9/11.

161 Buğa, el-Vâfi, s.101.

162 İbn Mace, “Ahkâm”, 17.

163 Buğa, el-Vâfi, s.243.

164 Süleyman Uludağ, **İslam’da inanç konuları ve itikadi mezhepler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s.53.

ederek kebair ehlinin küfre düştüğüne kani değillerdir.¹⁶⁵ Ancak ameller iman ateşini koruyan fanus mesabesindedir.

el-Vafi'de ise kelami açıdan konular üzerinde çok durulmamıştır. Bu sahada söz edilen konu ise iman ve amel münasebetidir. *el-Vâfi* şarihlerine göre iman artar ve eksilir. İman için kesin bir tasdik gerekir. Mukallidin imanı ise sahihtir.

Bu konu ile ilgili olarak Hz. Peygamberkelime şehadet getirinceye dek insanlarla savaşmakla emrolunduğunu belirttiği hadisin şerhinde şunlara yer verilmiştir:

“...Hadis- Şerifte selef ve halef âlimlerinin, gerekli olan iman konusunda belirttikleri: Gerekli olan iman,kesin bir tasdik ve İslam’ın rükünlerini tereddütsüz bir şekilde kabul etmektir” görüşlerine açık bir işaret vardır. Mütakellimin delillerini bilmek ve bunlar aracılığı ile Allah’a iman etmek vacip değildir. Ve imanın sahih olması için şart değildir. Hem bu hadis-i şerifte hem de başka hadis-i şeriflerde Rasûlullah’ın iman için Allah’tan getirdiklerinin tasdik edilmesini yeterli bulduğunu ve delilleri bilmeyi şart koşmadığını görüyoruz.”¹⁶⁶

2.8 Hadislerden çıkarımlar yapılması

el- Vafi'nin bir hususiyet ise hadislerin şerhlerinin hadisin maksatlarını özetleyecek mahiyette olan maddelerin altında şerh edilmesidir. “Hadisin fikhî ve onun gösterdikleri” başlığı altında verilen bu maddeler şerh edilmeyi kolaylaştırılmıştır.

Bu çıkarımlar bazen fıkıh kaidesi olarak olmuştur bazen ise nasihat mahiyetinde tebarüz etmiştir.

Örnek olarak kitapta yer alan “Dünyada garip bir yolcu gibi ol” hadisinden yapılan çıkarımların bazıları şunlardır:

- 1.Peygamber terbiye edicidir.
- 2.Dünya fani ahiret bakidir.
- 3.Dünya ahiretin geçiş yeri ve yoludur.
- 4.İbn-i Ömer’in öğüdü başlığında gençliğin, sağlığın,boş vaktin, zenginliğin, hayatın kıymetini bilmeyi nasihat eden hadisin nakledilmesi.
- 5.Müslümanın hayır işlerine koşmasını ertelememesi
- 6.Zühd içerisinde yaşamalı ve dünya meşgalelerinden uzak kalınması.

165 Sa'deddin Taftazani, *Şerhu'l Akaid*, Mektebetü Darü'd-Dekkak, Dımaşk 2015,s.89.

166 Buğa, *el-Vâfi*, s.51.

7.Müslümana düşen her zaman havf ve reca arasında durmasıdır.

8.Kötü arkadaşlardan uzak durulması gerekir.

9.Çalışmak vaciptir

10.Ahiretten gafil kalmanın yerilmesi”¹⁶⁷

2.9 Hadis usulü ile ilgili açıklamalar

Hadis usulü hadisin sened ve metnini kabul ve ret bakımından inceler. Senetten ve metinden hareketle nakledilmiş olan sözün Rasûlüllah’a aidiyetini tespit etmeye çalışır. Hadis usulünün genel inceleme alanı hadisin ricalidir. Usulde metin ile ilgili oldukça az ölçüt bulur.

el-Vafi’de ise hadis usulüne ait terminolojik bilgilendirmeler yok denecek kadar azdır. Zaten şarihler hadislerin sıhhat durumunu yahut metnin keyfiyetini tartışmaya açmazlar. Hadis usulünün kavramlarına dair tek açıklama “kudsi hadis” tanımı ile ilgilidir. Burada klasik görüşler uzunca bir şekilde nakledilir. Herhangi bir şekilde bu terimi-bizce açmazları¹⁶⁸ - tartışmaya konu edilmez. Bununla ilgili çeşitli eleştiriler yöneltmiştir.¹⁶⁹ *el-Vafi*’deki kutsi tanıma geçilecek olursa şu ifade nakledilebilir:

“...Kudsi hadis Rasûlüllah’ın bazen Cebail vasıtasıyla bazen vahiyyle veya ilham yada uykudayken kendisine gelen Allah’ın sözlerini dilediği şekilde ifade ederek rivayet etmesidir. Kutsi hadis ile nebevi hadisin arasındaki fark Rasûlüllah’ın bu hadisi Allah’a nispet etmesidir. Bunun için genelde kutsi hadisler Allah’a isnat edilir. Bu gibi yerlerde hadisin Allah’a nispeti inşaidir. Çünkü Allah onu ilk söyleyendir. Bazen kutsi hadis Rasûlüllah’a nispet edilir. Çünkü kendisi rabbinden haber vermektedir.

Bu tarife göre kudsi hadis ile Kur’an-ı Kerim’in arasında birçok farkın olduğu ortaya çıkmaktadır:

- Kur’an-ı Kerim lafzı ve manası ile mucizedir. Kutsi hadis böyle değildir.
- Kur’an-ı Kerim ile namaz sahihtir. Ancak namazda kudsi hadisle namaz bozulur.
- Kur’an-ı Kerim’i inkâr eden kafir olur. Kudsi hadisi inkâr eden ise fasık olur.

¹⁶⁷ Buğa, *el-Vâfi*, s.358-362.

¹⁶⁸ Açmazları ile kast edilen kudsi hadisin tarif cihetidir. Kudsi hadisin manası Allah’a lafzı Rasûlüllah’a ait kabul edilir. Burdaki mesele şudur: Biz Kur’an-ı Kerim’de bulunmayan birçok farzı hadislerden öğreniriz ve bunun Allah’a ait olduğuna iman ederiz. Bu yön ile diğer dine ait hadislerinde manaları Allah’a aittir. Bu cihetten kudsi hadisin diğerlerinden tek farkı Rasûlüllah’ın bunları direk Allah’a isnad etmesidir.

¹⁶⁹ Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, Otto Yayınları, Ankara 2016,s.138-142.

- Kur'an-ı Kerim'i lafzı ve manasıyla beraber Allah katından gelen vahiydir. Kutsi hadisin lafzı Rasûlullah kelimından manasıysa Allah'tan gelen vahiyledir.

- Kur'an-ı Kerim'i mana itibariyle rivayet caiz değil iken, kutsi hadisin mana itibariyle rivayeti caizdir.

- Kur'an-ı Kerim'e ancak temiz olanlar dokunabilirken kutsi hadislerle dokunmakta bu şart yoktur.

- Gusûl alması icap eden birinin Kur'an-ı Kerim'i okuması veya taşınması caiz değilken kutsi hadisleri okuması caizdir.

- Kur'an-ı Kerim'i bir harfî okuyana on sevap verilirken, kutsi hadisi anlamadan mücerred okumanın sevabı yoktur. Kur'an-ı Kerim'in satılması İmam Ahmed'e göre caiz değildir. İmam Şafii'ye göre ise mekruhtur.¹⁷⁰

Görüldüğü gibi kutsi hadis ile ilgili tanımlama yapılmıştır. Akabinde ise özellikleri zikredilmiş konu açığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

2.10 Hadis'in öneminin belirtilmesi

el-Va'fi'de öncelikli olarak şerh edilecek olan hadisin önemi belirtilmiştir. Genel olarak hadislerle ilgili olarak "Bu hadis çok önemli ve faydalıdır." "Bu İslam'ın üzerine bina edildiği hadislerdendir" gibi ifadeler kullanılmış önceki şarihlerden ve ulemeden bu konu ile ilgili nakillerde bulunulmuştur. Bu cümleler okuyucuyu teşvik için terğib mahiyetindedir.

Mesela "Ameller niyetlere göredir. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Kimin niyeti Allah'a ve Rasûlü'ne varmak, onlara hicret etmekse, eline geçecek sevap da Allah'a ve Rasûlü'ne hicret sevabıdır. Kim de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına kavuşmak için yola çıkmışsa, onun hicreti de hicret ettiği şeye göre değerlendirilir."

Hadisi ile ilgili şu bilgiler verilmiştir:

Şüphesiz bu hadis-i şerif İslam'ın üzerine bina edildiği ve İslam'ın eksenlerinden olan önemli bir hadis-i şeriftir. Bu hadis-i şerif İslam dinini temellerinden bir temeldir. İslam ahlakının senedi bu temele dayanır. Bunu, âlimlerin bu hadis hakkında söyledikleri sözlerden anlıyoruz.

Ebu Davud şöyle der: "Şüphesiz bu hadis İslam'ın yarısıdır. Çünkü din ya amel gibi zahirdir veya niyet gibi batınidir."

170 Buğa, *el-Vâfi*, s.185-186.

İmam Ahmed ve İmam Şafii şöyle derler: “Bu hadis kapsamına ilmin üçte biri girer. Çünkü kulun elde ettiği şeyler ya kalbi yadalisanı uzuvlarıyla ilgilidir. Niyet ise kalpte meydana geldiğinden üç kısımdan biridir. Bundan dolayı âlimler kitaplarında bu hadisle başlamayı uygun görmüşlerdir. İmam Buhari de bu hadisi kitabının başına koymuştur...”¹⁷¹

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESERDE GÖRÜŞLERİ NAKLEDİLEN ŞAHISLAR

el-Vafl'de hadisler şerh edilirken birçok kişinin görüşünden istifade edilmiştir. Bunlar öncelikli olarak tabiin ve tebeu't tabiin âlimleri daha sonra hadis edebiyatı şerh dönemi âlimleridir. Burada hayatları ve eserleri ile bilgi verilerek şerhten zihniyet olarak hangi âlimlerden istifade edildiğini tespit edilmeye çalışılacaktır.

1-Nasırüddîn Ebu Said (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzavi

¹⁷¹Mustafa Dîb el-Buğa, Muhyiddin Mistu, *el-Vâfi*, s.11-12.

“Kadıyu’l Kudatlık” yaptığı için “kadı” ünvanı ile de anılır. Şiraz’a yakın “Beyza” köyünde dünyaya geldiği için bu künye ile bilinir. Babasından ötürü iyi bir tahsil aldı. Moğol istilasından kurtulan Şiraz’a yerleşti. Bir süre burada kadılık görevinde bulundu. Daha sonra Tebriz’e geçti. Sonra ki yıllarda tekrar Şiraz’a döndü ve tekrar bu görevi sürdürdü. Sonra Tebriz’e dönen Beyzavi tasavvufa intisap etmesinde etkisiyle tekrar görev almadı. Kendini ibadet, riyazet ve ilme verdi. Burada birçok telifatlarda bulundu ve burada vefat etti. Eserleri: *Minhac'ul Vusul ila ilmi'l Usul*, *Şerhu Mesabihu's Sünne*, *Nizâmu't Tevarîh*, *el Gayetu'l Kusvâ: Tavalîu'l Envâr min Metalîi'l Enzâr*, [Envaru't Tenzîl ve Esraru't Te'vil](#)¹⁷²

2- Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî

“150 (767) yılında Gazze’de doğdu. Babası vefat edince annesi onu Mekke’ye götürdü.”¹⁷³ Zorluk içerisinde büyüdü. Dokuz yaşında Kur’an’ı ezberledi. İlimde temayüz etti. Muvatta’yı ezberleyip İmam Malik’ten ders aldı. Bir süre Yemen’de devlet memurluğu görevinde bulundu. Bir iftira neticesinde idam talebi ile tutuklanarak Bağdat’a getirildi. Daha sonra suçsuzluğu anlaşılıp bir takım ihsanlar verilerek serbest bırakıldı. Bu sırada İmam Muhammed’den ders aldı. Sonra Mekke’ye geçti bir süre burada kaldı. Bağdat’a tekrar dönmüşse de siyasi karışıklık yüzünden aradığı ortamı bulmadı. Mısır’a gitti burada kabul görerek dersler vermeye çalıştı. Kadılık görevini kabul etmeyip tedrisata devam etti. 29 Receb 204 (19 Ocak 820) tarihinde Mısır’da vefat etmiştir.

Bazı Eserleri: *el-Ümm*, *er-Risale*, *İhtilafu’l Hadis*.¹⁷⁴

3-Ebu Abdillah Mâlik b. Enes b. Malik b. Ebi Amir el-Asbahi el-Yemeni

93’te (712) dünyaya geldi. Aslen Yemenli bir aileye mensuptur. Büyük dedesi olan Ebu Amir Rasûlullah ile beraber birçok savaşa katıldığı nakledilir. Dedesi Malik ise tabiinin büyüklerindendir. Kur’an-ı Kerim’i istinsah arasındadır. Hz. Osman’ın defninde bulunmuştur. Küçük yaştan itibaren ilim öğrenmeye başladı. Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec’den hadis öğrenmeye başladı. Kur’an-ı Kerimi ezberledi. İbn Şihab ez-Zuhri’den

172 Yusuf Şevki Yavuz, Beyzavi, **DİA**, c.6 s.100-103.

173 Bilal Aybakan, “Şafii”, **DİA**, c.38 s.223-233

174 Bilal Aybakan, “Şafii”, **DİA**, c.38 s.223-233.

ders aldı. Emeviler ve Abbasiler döneminde çeşitli sıkıntılara giriftar oldu. Malik bin Enes 14 Rebülevvel 179 (7 Haziran 795) senesinde vefat etti¹⁷⁵

4- Ebu Hanîfe Nu‘man b. Sabit b. Zûta b. Mah

Hicri 80 yılında Küfe’de doğdu. Aslen Fars veya Türk olduğu yolunda iddialar vardır. Ebu Hanife künyesi ise takva yahut ilme raci verildiği belirtilir. Asıl ismi ise Nu‘man’dır. Aile olarak zengin bir aileye mensuptu. Kumaş ticareti ile ilgilenmekteydi¹⁷⁶. Ebu Amr eş Şa’bi’nin teşvikiyle tamamen kendini ilme verdi. Kelam öğrenmiş daha sonra fıkıh alanında yetkinleşmiştir. Hocası olan Hammad ile birlikteliği uzun sürmüş hocasının vefatı üzerine onun yerine geçmiştir. Emeviler döneminde idareye karşı Zeyd b. Ali’yi fetvaları ve parası ile desteklemiştir. Bir süre Mekke’de kalmış daha sonra Abbasiler döneminde tekrar Küfe’ye dönmüş daha sonra ise yeni kurulan başkent olan Bağdatta ikamet etmiştir. Daha sonra hapse atılarak hicri 150 yılında hapiste vefat etmiştir. Bazı eserleri: *Fıkhu’l Ekber, Fıkhu’l Ebsat, el-Vasıyye, Er-Risale, el-Âlim ve’l Müteallim*.¹⁷⁷

5- Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî

13 Şevval 194 (20 Temmuz 810) tarihinde Buhara’da dünyaya geldi. Buhari küçük yaşta ilimde temayüz etti. Bazı önemli eserleri ezberleyip çeşitli hocalardan ders aldı. Annesi ve kardeşi ile hacca gitti ancak burdan dönmeyip ilim öğrenmeye devam etti. Defalarca Bağdata gidip Ahmed b. Hanbel’den istifade ettiği rivayet edilir¹⁷⁸. Bağdatta kendisini sınamak için yapılan hadislerin metin ve senedlerinin birbirine karıştırılması hadisesi ise onun ilmi kudretini gösterir. Buhari bir süre sonra Nişapur’a gitti. Burada büyük bir ilgi ile karşılandı Halku’l Kur’an meselesine dair verdiği cevaptan ötürü zor durumda kalmıştır. Buhari bazı âlimlerin kıskançlığı ve halkı kışkırtması sebebiyle de Nişapur’u terk etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Merv şehrine ordanda Buhara’ya geçmiştir. Ancak valinin çocuklarına ders vermeyi reddettiği için buradan da sürgün edilmiş sonra 870 yılında Hartenk kasabasında vefat etmiştir. Bazı eserleri: *es-Sahihu’l Buhari, et-Tarihu’l Kebir, Edebu’l Müfred*.¹⁷⁹

6-Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî

175 Ahmet Özel, “Malik b. Enes”, *DİA*, c.27 s.506-513.

176 Muhammed Ebu Zehra, **Ebu Hanife**, DİB yayınları Ankara, 2005, trc. Osman Keskioglu s.50.

177 Mustafa Uzunpostacı, “Ebu Hanife”, *DİA*, c.10 s.143-145.

178 Hatib el-Bağdadi, **Tarihu Bağdat**, Daru’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, 1994 c.14 s.143.

179 Muhammed Mustafa el-A’zami, “Buhari”, *DİA*, c.6 s.304-306.

164 (780) yılı Rebiülevvelinde Bağdat'ta doğdu. Babası küçük yaşta öldüğü için annesi büyüttü. Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Çeşitli hocalardan ders aldı. Birçok şehre ilim için rihle yaptı. Bunun en uzununu Yemen'e yaptığı yolculuktur. İmam Ahmed kırk yaşına dek öğrenci olarak kalmış bundan sonra hadis rivayet etmeye başlamıştır. Ancak Halife Me'mun'un başlattığı mihne sürecinde çok sıkıntılar çekmiştir. Hapse atılmış, işkenceye uğramış, görüşünden dönmeye zorlanmıştır. Ancak İmam bunlara boyun eğmemiştir. Hapisten çıktıktan sonrada göz hapsinde tutulmuştur. Hayatı zahit olarak yaşamış, kıt kanaat geçirdiği halde vefat etmiştir. Ahmed b. Hanbel 12 Rebülevvel 241 Cuma günü (31 Temmuz 855) Bağdat'ta vefat etti. Bazı eserleri: *el-Müsned*, *Kitabu'z Zühed*, *el-Cerhu* ve *ta'dil Fedaiu's Sahabe*.¹⁸⁰

7-Ebü'l-Feth Takıyyüddin Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyri el-Küsi

25 Şaban 625 (30 Temmuz 1228) yılında Dünyaya geldi. Dedesine nispetle İbn Dakikul'İd künyesi ile meşhur oldu. İlk eğitimine âlim olan babasından Maliki fıkhını öğrenerek başladı. Daha sonra Şafii mezhebinde fetva verecek seviyede eğitim gördü. Hadis dinleyip öğrendi. Eğitiminden sonra çeşitli medreselerde dersler verdi. Devlet görevini kabul etmedi. Kadıu'l-kudatlık tekliflerini reddetti. Ancak ileri bir yaşında ehil olmayan kişilerin bu makama getirilmesi ihtimaline karşı teklifi kabul etmiştir. 11 Safer 702'de (5 Ekim 1302) öldü. Bazı eserleri: *el-İmam fi ehadi'si'l Ahkâm*, *Şerhu'l Erba'ine Hadisen*¹⁸¹

8. Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistani el-Ezdi

202 (817 -18) yılında Sicistan'da doğdu. Varlıklı bir aileye müntesiptir. Genç yaşta ilim öğrenmeye başladı. Bir süre sonra zamanın ilim merkezi olan Bağdat'a geldi. Burada çeşitli âlimlerden istifade etti. Ahmed b. Hanbel, Ali el-Medini gibi âlimler istifade ettiği âlimlerdendir.¹⁸² Hatta İbn Hanbel'e eseri es-Sünen'i gösterdiği İbn Hanbel'in de bu eseri beğendiği rivayet edilir. Basra, Mekke, Dımeşk, Mısır gibi yerlerde ilim öğrenmeye devam etti. Uzun bir süre Tarsus'ta ikamet ettikten sonra tekrar memleketi Sicistan dönmüştür. Ardından Herat ve Bağdat'ta bulundu. Halife Mütevekkil zenci isyanından dolayı yıkılan

180 M.Yaşar Kandemir, Ahmed bin Hanbel, **DİA**, c.2 s.82-87.

181 Ahmet Özel, "İbn Dakikul'id," **DİA**, c.19 s.407-409.

182 Hatib el-Bağdadi, **Tarihu Bağdat** c.4 s.450.

Basra'ya yerleşmesini kendisinden rica etti. Bir süre burada yaşadktan sonra 16 Şevval 275'te (21 Şubat 889) Basra'da öldü. Bazı eserleri: *es-Sünen, el-Merasil, Mesaiü'l İmam*.¹⁸³

9-Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî

450 (1058) yılında Tus'ta doğdu. Küçük yaşta iken babasını kaybetti. Babasının arkadaşı ilk eğitimini almasına yardımcı oldu. Daha sonra eğitimini Cürcan'a giderek sürdürdü. Burada fıkıh ve fıkıh usulü öğrendiği tahmin edilmektedir. Daha sonra Nişapur'a giderek orada Cüveyni'den ders aldı. Hocasının vefatı üzerine Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün karargâhına giderek burada uzun bir süre kaldı. Daha sonra Bağdat Nizamiye Medresesine müderris olarak atandı. Burada verili yıllar geçirdi, şöhret ve makamın zirvesindeyken aniden Bağdat'ı terk edip filistine gitti ve burada inziva hayatı yaşadı. Hac farızasını yerine getirip memleketine döndü ve burada 14 Cemâziyelâhir 505 (18 Aralık 1111)senesinde öldü. Bazı eserleri: *İhyayı Ulumiddin, el-İktisad fi'l İtikad, el-Mustasfa*.¹⁸⁴

10- Ebu Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî Mullakin

24 Reblülevvel 723'te (2 Nisan 1323) Kahire'de doğdu. Babası küçük yaşta vefat etti. Eğitimini babasının arkadaşı olan üvey babası üstlendi. Üvey babası Kahire'de Kur'an öğrenimi ile meşgul olduğu için Mullakin nisbetiyle anıldı. İlk eğitimini ondan aldı. Daha sonra İskenderiye, Kudüs, Mekke gibi yerlerde ilim öğrendi. Şafii fıkına yönelip Nevevi'nin eserini ezberledi. Bir süre hapiste kaldıysa da çıktı. Maddi durumu yerinde olduğu için ve devlet memurluğu görevi almadığı için ilim öğrenmesi sekteye uğramadı. Bundan dolayı üçyüz civarında telifat yaptığı rivayet edilir. Ömrünün sonlarına doğru kütüphanesi yandığı için bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. İbn Mullakin 26 Rebiülvvel 804 (3 Kasım 1401) tarihinde Kahire'de öldü. Bazı eserleri: *Tefsiru'l garibi'l Kur'an, Şevahidü't tavzih fi şerhi cami'l sahih*.¹⁸⁵

11- Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref b. Müri en-Nevevî

631'de (1234) Neva köyünde doğdu. Babası tüccar olmasına rağmen ilimle uğraşmayı tercih etti.¹⁸⁶ Bir süre babasının yanında çalıştıktan sonra babası onu Şam'a götürüp medreseye verdi. Daha sonra babası ile hacca gitti. Çeşitli hocalardan ders aldı. Kütüb-ü

183 M.Yaşar Kandemir, "Ebu Davud es-Sicistani", *DİA*, c.10 s.119-121.

184 Mustafa Çağrıçı, Gazzali, *DİA*, c.9 s.489-505.

185 Ahmet Özel, İbn Mullakin, *DİA*, c.21 s.150-152.

186 İbn Attar, *Tuhtetu't talibin*, s.48.

sitteyi okudu. Fıkıhta derinleşti. İlme engel olacağı düşüncesi ile hiç evlenmedi. Bir süre tıpla uğraşmışsada bu ilmi terk etmiştir. Yetkinleştikten sonra talebe okutmaya başladı. Makdisi'nin ölümüyle Eşrefiyye Daru'l Hadisinin başına geçti. 24 Receb 676'da (21 Aralık 1277) Neva'da öldü. Bazı eserleri: *Riyazü's Salihin*, *el-Minhac*, *El-Ezkar*, *et-Takrib*, *el-Erba'une'n-Neveviyye*.¹⁸⁷

12- Ebû Bekr Muhammed b. İbrahîm b. el-Münzir en-Nisaburî

“Ahmed b. Hanbel'in öldüğü (241/855) sıralarda Nişabur'da doğdu. İlim tahsili için önce Kahire'ye, ardından Mekke'ye gitti ve burada yerleşti.¹⁸⁸” Çeşitli âlimlerden hadis dinledi, ilim öğrendi. Şafii fıkıhında ilerledi. Mezhepler arası ihtilaflarda uzmanlaştı. “ Ayrıca ilm-i hilafa dair önemli eserlerinin bulunduğu ve sadece kendi mensuplarının değil muhaliflerinin de bu eserlerden müstağni kalamayacağı ifade edilmektedir. Ayrıca hadis, tefsir, fıkıh gibi ilimlerdeki birikim ve kabiliyeti sebebiyle "Harem-i şerif şeyhi ve müftüsü" diye anılan İbnü'l-Münzir'in talebeleri arasında İbn Hibban, İbnü'l-Mukrî el-İsfahanî, Ebu Tahir Muhammed b. İbrahim İsfahani ve Muhammed b. Yahya ed-Dimyati gibi âlimler vardır. İhtilaf olsada İbnü'l Münzir'in 318 (930) tarihinde vefat ettiği benimsenmektedir.¹⁸⁹” Bazı eserleri: *el-İşraf ala mezahibi ehli'l ilm*, *el-İcma*, *el-Evsatfi's-sünenve'l-icmave'l-ihtilaf*.¹⁹⁰

13-Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahman Receb el-Bağdadi ed-Dımaşki

“Rebiülevvel 736'da (Kasım 1335) Bağdat'ta dünyaya geldi.¹⁹¹” “ İlköğrenimini muhaddis olan babası ve dedesinden gördü. Dımaşk, Nablus, Kudüs'te ilim öğrendi. Hacca gitti döndükten sonra hadis halkalarına katıldı. Geri döndüğü Dımaşk'ta İbn Kayyim el-Cevziyye'nin talebesi oldu ve ölümüne kadar ondan ayrılmadı. Daha sonra Kahire'ye geçip İbnü'l-Mülûk ve Muhammed b. Muhammed b. Ebü'l-Harem el-Kalanisi'nin hadis halkasına katıldı. Tekrar hacca gitti. Nihayet Dımaşk'a yerleşen İbn Receb, hocası İbn Kadi'l-Cebel'in vefatından (ö. 771/1370) sonra onun sohbetlerini devraldı ve İbnü't-Taki'nin ölümünün (ö. 788/1386) ardından Hanbeliyye Medresesi'nde ders vermeye başladı. Dünya işlerini pek önemsemeyen ve idarecilerle de görüşmeyen İbnReceb, Kassain'deki Sükkeriyye Medresesi'nde öğretim ve telif faaliyetleriyle meşgul oldu.4 Ramazan 795'te (14 Temmuz 1393) Dımaşk'ta vefat etti¹⁹². ”

187 M.Yaşar Kandemir, Nevevi, **DİA**, c.33 s.45-49.

188 Cengiz Kallek, “İbnü'l Münzir,”**DİA**, c.21 s.158-159

189 Cengiz Kallek, “İbnü'l Münzir,”**DİA**, c.21 s.158-159.

190 Cengiz Kallek, “İbnü'l Münzir,”**DİA**, c.21 s.158-159.

191 Cengiz Kallek, İbn Receb, **DİA**, c.20 s.240-243.

192 Cengiz Kallek, İbn Receb, **DİA**, c.20 s.240-243.

Bazı eserleri: *Fethu'l-bari ala Şahihi'l-Buhari, Şerhu İleli't-Tirmizi, Cami'ul Ulum ve'l-hikem Fî Şerhi Hamsine Hadisen Min Cevami'il Kilem*.¹⁹³

14-Ebu Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrahim b. Hattab el- Hattabi el-Büsti

“ Receb 319'da (Ağustos 931) Kâbil'e komşu Büst şehrinde doğdu. Hattabi'nin Türk olduğu düşünülmektedir. İlköğrenimine Büst'te başlayan Hattabi daha sonra Nişabur, Bağdat, Basra ve Mekke gibi ilim merkezlerini dolaştı. Şafii fıkhi, hadis, lügat ilmi tahsil etti. Öğrenimini Maverâünnehir ve Hicaz'da tamamladıktan sonra 350 (961) yılı civarında Horasan bölgesine döndü. 359 (970) yılına kadar Nişabur'da kalarak talebe yetiştirdi; bu arada Garibü'l-hadis adlı eserini yazdı. Nişapur'dan Buhara'ya, oradan Belh'e geçti. Daha sonra Gazne, Faris, Sicistan gibi şehirlerde ders verdi. Tekrar Büst'e dönerek hayatının sonuna kadar ilmi faaliyetlerine burada devam etti. Lugat âlimi Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevi, Hâkim en-Nisaburi, Ebu Hâmid el-İsferayini ve Ebu Zer el-Herevi gibi şahsiyetler onun talebeleri arasında yer aldı. 16 Rebiülahir 388 (17 Nisan 998) tarihinde Büst'te vefat etti.¹⁹⁴ “

Bazı eserleri: *Beyanü i'cazi'l-Kur'an, A'lamü(İ'lamü) 'l-hadis fî şerhi sahihi'l-Buhari*.¹⁹⁵

15-Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battal el-Bekri el-Kurtubi

“ Aslen Kurtubalı (Cordoba) olup İbnü'l-Leccam (bazı kaynaklarda Lahham) diye de anılır. Ailesinin iç karışıklıklar yüzünden taşındığı Belensiye'de (Valencia) tahsilini tamamladıktan sonra Lurka (Lorca) Kalesi'ne kadı tayin edildi ve bir müddet burada görev yaptı. Ebu Ömer et-Talemenki, Ebû Ömer İbn Afif, Ebû'l-Mutarriif el-Kanazi el-Kurtubî, Yunus b. Abdullah b. Mugis el-Kurtubi, Kadı Mühelleb b. Ebu Sufre, Ebu Muhammed İbn Benuş, Kadıkudat Ebû'l-Velid İbnü's-Saffar ve İbnü'l-Faradi gibi âlimlerden ders aldı. Talebeleri arasında Ebu Davud el-Mukri ve Abdurrahman b. Beşeri gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Muhaddis olması yanında Maliki fikhını da bilen İbn Battal itikadda Eş'arî mezhebini benimsemişti; zekâsı, güçlü hafızası ve güzel yazısıyla tanınırdı. 29 Safer 449'da (7 Mayıs 1057) Belensiye'de vefat etti. Vefat tarihi bazı kaynaklarda 444 (1052) olarak da zikredilmektedir.”¹⁹⁶

16-Ebu Muhammed Süfyan b. Uyeyne b. Meymun el-Hilali

“ Şaban 107'de (Aralık 725 - Ocak 726) Kufe'de doğdu. Küçük yaşta hadis meclislerine katılmaya başladı. Hâfızası son derece kuvvetli güvenilir bir ravi olan İbn Uyeyne, öncelikle ileri yaşlardaki muhaddislerden faydalanmaya çalışarak onların rivayetlerinin kaybolmasını önledi. İbn Şihab ez-Zühri'den gelen rivayetler konusunda İmam Malik ile birlikte en güvenilir kimse kabul edildi. Hicaz muhaddisi diye şöhret bulmakla birlikte Irak bölgesinde rivayet edilen hadisleri de çok iyi bilirdi. Hocalarından İbn Şihâb ez-Zühri onun zekâsını erken dönemde farkederek kendisiyle özel şekilde meşgul oldu. Bundan dolayı İbn Uyeyne,

193 Cengiz Kallek, İbn Receb, **DİA**, c.20 s.240-243.

194 Salih Karacabey, “Hattabi”, **DİA**, c.16 s.489-491.

195 Salih Karacabey, “Hattabi”, **DİA**, c.16 s.489-491.

196 Talat Sakallı, “İbn Battal el-Kurtubi”, **DİA**, c.19 s.460-461.

Zühri'nin hadislerini rivayet edenlerin en başta gelenidir. Süfyan es-Sevri ile birlikte Süfyaneyn diye anılırdı. Süfyan'ın 1 Receb 198'de (25 Şubat 814) Mekke'de vefat ettiği ve Harem-i şerif'e bir km mesafedeki Hacun bölgesinde defnedildiği belirtilmektedir.”¹⁹⁷

17-Ebu Said el-Hasan b. Yesar el-Basri

“ 21 (642) yılında Medine'de doğdu. Hasan-ı Basri on iki yaşında Kur'an'ı ezberledi. Yetmiş Bedir gazisi olmak üzere 120 kadar sahabe ile görüşme imkânı buldu. Daha sonra Vadilkura'ya giderek burada kendini ilme verdi. İstifade ettiği sahabiler arasında Enes b. Mâlik ilk sırada yer alır. Hz. Ali'nin halife olmasının ardından ailesiyle birlikte Basra'ya gitti ve ömrünü burada geçirdi. Hasan-ı Basri, Basra Valisi Süleyman b. Harb'in verdiği kadılık görevini bir süre ücret almadan yaptıktan sonra istifa ederek ilim ve vaazla meşgul olmaya başladı. Muaviye zamanında Rebi' b. Ziyâd'ın kumanda ettiği bir sefere katılarak Rebi'e kâtiplik yaptı. Mühelleb b. Ebu Sufre kumandasında Kâbil üzerine gönderilen bir orduya da katıldı. Bu iki sefer dışında hayatını Basra'da vaaz ve ibadetle geçiren Hasan-ı Basri Receb 110 (Ekim 728) tarihinde burada vefat etti.”¹⁹⁸

18-Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalani

“22 Şaban 773'te (28 Şubat 1372) Mısır'da doğdu¹⁹⁹”. Küçük yaşta iken anne ve babasını kaybetti. Bakımını babasının dostları üstlendi. Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Hıfzını tamamladı. Bu sırada edebiyat ve tarihle meşgul oldu, Hz.Peygamber'in methine dair çeşitli şiirler yazdı. Çeşitli hocalardan muhtelif ilimlere dair eserler okudu. Hacca gitti ve orada hadis halkalarına katıldı. Yaşadığı bir gemi kazasında birçok kitabını ve paralarını kaybetti. Iraki'den hadis ilimlerine dair eserler okudu,kendisini tamamen hadise verdi. Hocasının verdiği “Hafız” lakabıyla meşhur oldu. Daha sonra filistinde dersler vermeye başladıysada Moğol istilasını sebebiyle Mısır'a dönmek zorunda kaldı. Memlük sultanı ile Diyarbakır'a kadar gitti. Halepte bu sebepten dolayı biraz kaldı. Sonra Mısır'a dönüp ilimle meşgul oldu. Başkadılık, kütüphane müdürlüğü, vaizlik gibi görevlerde bulundu. İbn Hacer 28 Zilhicce 852'de (22 Şubat 1449) Kahire'de vefat etti. Bazı eserleri: *Fethu'l Bâri*, *Bulugu'l Meram*.²⁰⁰

19-Ebu'l-Abbâs Şihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemi es-Sa'di

197 İbrahim Hatipoğlu, “Süfyan bin Uyeyne,” *DİA*, c.38 s.28-29.

198 Süleyman Uludağ, Hasan-ı Basri, *DİA*, c.16, s.291-293.

199 M.Yaşar Kandemir, İbn Hacer el-Askalani, *DİA*, c.19 s.514-533

200 M.Yaşar Kandemir, İbn Hacer el-Askalani, *DİA*, c.19 s.514-533.

“ 909 (1503-1504) yılında Garbiye bölgesindeki Mahalletü Ebi'l-Heytem (Heyâtım) köyünde dünyaya geldi. Kur'an'ı ezberledikten sonra önce Tanta'ya, ardından Kahire'ye giderek (924/1518) tahsiline devam etti. İbn Hacer daha yirmi yaşında iken fetva ve ders vermek üzere hocalarından icâzet aldı. Tefsir, hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, ferâiz, kelâm, matematik, tıp, mantık, sarf, nahiv, meânî, beyân ve tasavvuf gibi ilim dallarının çoğunda eser verecek seviyeye ulaştı. 933 (1527) ve 937'de (1531) yaptığı hac ziyaretlerinin ardından bir süre Mekke'de kaldı. 940'ta (1534) üçüncü hac ziyareti için gittiği Mekke'ye yerleşti. Günlerini Harem-i şerif'te ders ve fetva vermeye, ayrıca eser yazmaya hasretti. Özellikle hac için Mekke'ye gelen birçok talebeye ders verdi. İbn Hacer 23 Receb 974 (3 Şubat 1567) tarihinde Mekke'de vefat etti”²⁰¹. Bazı eserleri:*Fethu'l-mübin fi şerhi'l-Erba'in, Tuhfetü'l-muhtac bi-şerhi'l-Minhac*”²⁰²

20-Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid) et-Tirmizi

“ Muhtemelen 209 (824) yılında bugün Özbekistan sınırları içinde bulunan Tirmiz'de (veya Tirmiz'e bağlı Buğ köyünde) doğdu. Tirmizî 235 (849) yılı civarında hadis tahsiline başladı. Önce Tirmiz'de, daha sonra Horasan, Irak ve Hicaz başta olmak üzere diğer bazı bölgelerdeki âlimlerden hadis öğrendi. Tirmizi, uzun süre Buhari'nin talebesi oldu, ondan pek çok hadis rivayet etti ve fikhü'l-hadisi öğrendi. Tirmizi el-Cami'u's-ş aḥ iḥ 'i tamamladıktan sonra onu Horasan, Irak ve Hicaz bölgelerindeki âlimlere gösterdi, onların takdir ve tasviplerini aldı. Tirmizî 13 Receb 279'da (9 Ekim 892) Tirmiz'e bağlı Buğ köyünde vefat etti; onun Tirmiz şehrinde öldüğü de ileri sürülmüştür. Bazı eserleri: *el-Camiu's Sahih, eş-Şema'ilü'n-nebeviyye, el-İlelü'l-kebir.*”²⁰³

21-Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri

“206'da (821-22) Nişabur'da dünyaya geldi. Müslim on iki yaşında hadis öğrenmeye başladı. Sonraki yıl haccetmek üzere Hicaz'a gitti. Burada çeşitli âlimlerden istifade etti. 845 yılından önce hadis tahsili için seyahate çıktı. Basra'ya gitti, oradan Belh'e geçerek rivayette bulundu. Ardından Bağdat'a gidip Ahmed b. Hanbel ve Ahmed b. Meni' gibi âlimlerden faydalandı. Daha sonra da defalarca Bağdat'a gitti. Kufe'de hadis öğrendi; birkaç defa gittiği Rey'de el-Câmi'u's-ş aḥ iḥ 'ini baştan sona kendisine okuyarak tenkitlerini aldı. Ebû Zür'a er-Razi ve İbn Vare ile hadis müzâkere edip onlardan rivayette bulundu. 250'den (864) önce Mısır'a geçti. On beş yılda kaleme aldığı el-Câmi'u's-ş aḥ iḥ 'te sadece 220 hocasından rivayette bulunmuştur. Müslim b. Haccâc 25 Receb 261'de (5 Mayıs 875) Nişabur'da vefat etti ve şehrin dışındaki Nasrabad Kabristanı'na defnedildi. Kabrinin ziyaretgâh olduğu belirtilmektedir. Bazı eserleri:*el-Camiu's Sahih, Kitabü't Temyiz, et-Tabakat.*”²⁰⁴

22-Ebu Abdirrahman Abdullah b. Mübârek b. Vazih el-Hanzali el-Mervezi

201 Cengiz Kallek, İbn Hacer el-Heytami, **DİA**, c.19 s.531-534

202 Cengiz Kallek, İbn Hacer el-Heytami, **DİA**, c.19 s.531-534.

203 M.Yaşar Kandemir, Tirmizi, **DİA**, c.41 s.201-202.

204 M.Yaşar Kandemir, Müslim b. Haccac, **DİA**, c.32 s.93-94.

“118’de (736) devrin kültür merkezlerinden biri olan Merv’de doğdu. Babası Türk’tür, annesinin de Hârizmlî bir Türk olduğuna dair rivayet vardır. Çocukluk ve gençlik yıllarının Merv’de geçtiği bilinmekte, ancak kaynaklarda bu dönem hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. İlk hocası Mervli âlim Rebî’ b. Enes el-Horasânî’dir. İlim tahsili için ilk seyahate yirmi üç yaşlarında iken çıktı. Daha sonraki yıllarda bu seyahatlerini devam ettirdi. Zamanın ilim merkezlerinden olan Basra, Hicaz, Yemen, Mısır, Şam ve Irak’a yolculuklar yaptı. Derin bilgisiyle Basra’nın hadis imamı kabul edilen Hammâd b. Zeyd’in takdirini kazandı. Ma’mur b. Râşid, Evzâî, A’muş, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Uyeyne gibi meşhur muhaddislerden hadis okudu. Kendisinden de başta hocaları Ma’mur b. Râşid ve Süfyân es-Sevrî olmak üzere, Abdurrahman b. Mehdî, Abdürrezzâk b. Hemmâm, Yahyâ b. Maîn, İshak b. Râhûye gibi hadis ilminin önde gelen imamları hadis rivayet etti. Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd devrinde Misis ve Tarsus civarında Bizans’a karşı savaştı. 181 (797) yılı Ramazan ayında altmış üç yaşında iken Fırat nehri kenarında bulunan Hit’te vefat etti ve orada defnedildi.” Bazı Eserleri: *Kitabü’z Zühd ve’r rekaik, es-Sünen fi’l fikh, Kitabü’t tefsir*”²⁰⁵

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM SONUCU

Görüldüğü üzere eserde görüşlerine yer verilen âlimlerin çoğu meslek olarak hadisçidir. Diğer kısmı ise fakih ve müçtehit. Eserde kelam ehline-Gazali ve Beyzavi hariç- yer verilmemiştir. Görüşlerine yer verilen hadisçilerin ise sekiz tanesi Sahihan şarihi yada erbain şarihidir. Sahihan şarihlerinin olmasının sebebi ise erbainde geçen yirmi sekiz hadis bu eserlerde bulunması olarak görülebilir. Diğer taraftan Tirmizi şarihlerinin de olması eserin bir kısmını oluşturan hadislerin Tirmizi’nin rivayeti olması hasebiyledir. Bunlara bakarak hadisin şerh zihniyeti hakkında fikir yürütebiliriz. Eser ehl-i hadis çizgisindedir. Bu çizgi esas itibari ile kaleme alınmış, bu minvalde fikirleri olan âlimlerden istifade edilmiştir.

205 Raşit Küçük, Abdullah bin Mübarek, **DİA**, c.1 s.122-124.

SONUÇ

Mustafa Dîb el-Buğa ve Muhyiddin Mistu önemli muassır hadis âlimlerindendirler. Mustafa el-Buğa Suriye doğmuş ve ilk eğitimini orda almıştır. El-Ezher Üniversitesinden mezun olmuştur. Aynı üniversitede yüksek lisans ve doktorasını yapmıştır. Çeşitli ülkelerde bulunmuştur. Buğa'nın alanı yalnızca hadis ile sınırlı kalmayıp fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, davet gibi çeşitli alanlara da yayılmıştır. El-Buğa'nın yazmış olduğu *el-Vâfi fi şerhi'l erbain'en neveviyye* adlı kırk hadis şerhi ise ülkemizde oldukça revaçtadır.

Hadis şerhçiliği bir anda ortaya çıkmamıştır. Hadis edebiyatının son oluşum safhası olan tasnifin bir sonucudur. Şerh edebiyatı çeşitli sebeplere binaen öncelikle lugavi şerhler

boyutunda çıkmıştır. Otorite kazanan bazı eserler üzerine şerhler,haşiyeler,ta'likler yazılmıştır. Şerhe konu eser türlerinden biri ise erbainlerdir.

Hız Peygamberden kırk hadis ezberlenmesini teşvik eden hadisler rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerin hiç biri zayıflıktan kurtulamamış,çeşitli yönlerden eleştiriler almıştır. Bu rivayetler gerek halk gerekse âlimler arasında revaç bulmuştur. Bu hadislerdeki terğib insanları kırk hadis ezberlemeye yöneltmiştir. Bu yönelişle beraber çeşitli kırk hadis derlemeleri oluşturulmuştur. Bunlar konu itibari ile birbirinden farklı olabildiği gibi, tek bir konu ile de sınırlı olabilmektedir.

Bu kırk hadis derlemelerinin en meşhuru İmam Nevevî'nin yaptığı çalışmadır.. Bu erbain üzerine birçok çalışmalar yapılmış,şerhler yazılmıştır. Tefzani, İbn Mullakın, İbn Dakiku'lid, İbn Receb el-Hanbeli şerh yazarlarından bazılarıdır.

Mustafa Dîb el-Buğa ise İmam Nevevî'nin yapmış olduğu bu derlemeye *el-Vâfi fi şerhi'l erbain'en neveviyye* adıyla yeni bir şerh yazmıştır. Bu yeni şerh anlaşılması kolay ve sistematiktir. Belki de bu yüzden revaç bulmuştur.

el-Vâfi fi şerhi'l erbain'en neveviyye şerh edilirken çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Ehl-i Hadis'in çizgisine yakın olup tertip açısından güzeldir. Bu eserin şerh metodu lafza ve muhtevaya yönelik şerh olarak iki bölümde incelenmiştir. Birincisi lafza yönelik şerhtir. Cümlelerin en küçük birimi olan kelimeden şerhe başlanmıştır. Hadis metinleri literal olarak okunmuş, gerek lugavi gerekse ıstılahi anlamları verilmiştir. Bunlar yapılırken hadislerin diğer varyantlarından sıklıkla faydalanılmıştır. Hadislerde geçen kelimelerin okunuşları yer yer açıklanmıştır böylelikle herhangi bir kargaşaya müsaade edilmemiştir.

Hadislerin ravileri için eserin en sonunda müstakil bir bölüm açılmış, burada kısaca biyografileri verilmiştir. Bu biyografilerde teferruat yoktur, sathi bilgilere yer verilmiştir.

İçeriğe yönelik şerhte ise hadisler bütüncül olarak okunmuştur. Çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir. Bunlardan birincisi Kur'an-ı Kerim'dir. Hadislerin manaları Kur'an-ı Kerim'e muvafık oldukları sıklıkla gösterilmiş,mana olarak paralellik kurulmuştur.Hadiste kısaca anlatılan bir bilgi Kur'an'da detaylı olarak geçiyorsa şerh yöntemi olarak kullanılmıştır. Buda aslında bir çeşit arz yöntemidir.

Hadisler Hadislerle'de şerh edilmiştir. Zira bir hadiste yarım geçen bir bilgi diğerinde bütüncül olarak geçebilmektedir yahut bir ravinin yarısını duyduğu bir hadisi diğer ravi tam olarak duyabilmektedir. Bu tür sebeplerden dolayı hadisler şerh edilirken sıklıkla mana

olarak benzer hadisler zikredilmiştir. Eğer hadisin tamamı varsa şerhte bahsedilmiştir. Böylelikle mana olarak bütünlük sağlanmış,hadisi anlamak kolaylaştırılmıştır.

Diğer yönden çeşitli âlimlerin görüşlerinden istifade edilmiştir. Bunların başında selef âlimleri gelmektedir. Hadiste geçen kavramlara nasıl izahlar getirdikleri zikredilmiştir. Öte yandan Erbain'e şerh yazmış âlimlerden istifade edilmiştir. Bunların başında İbn Receb el-Hanbeli, İbn Dakiku'lid, gelmektedir. Diğer yandan Erbainde geçen hadisler çoğunlukla Buhari ve Müslim'in sahihlerinde de olduğu için Sahiheyne şerhlerinden istifade edilmiştir.

Eserde hadisin vurud sebebi çok azdır. Belkide hadisi anlamanın en başat yolu budur. Ancak bu konuda elimizde çok rivayet olmaması gibi sebepleride göz önünde bulundurursak *el-Vâfi*'de çok zikredilememiştir.

Hadisler şerh edilirken bunlardan fıkhi hükümler çıkarılmıştır. Bazende bu hadisler külli kaide olarak alınarak üzerine fıkhi hükümler bina edilmiştir. Bunda da hadisleri günlük hayatta daha aktif hale getirme, sünnete uygun yaşam sunma gibi arzuların olduğu muhakkaktır.

Eser ehl-i Hadis'e yakın olması hasebiyle bilindik kelami tartışmalar yapılmamıştır. Dada çok iman-amel ilişkisi üzerinde durulmuş,bu hususta ehl-i hadisin fikirleri üzerinden şerh yapılmıştır.

Hadis usulü üzerinden değerlendirmeler esere konu edilmemiştir. Sadece kudsi hadisin tanımı ve anlam çerçevesi üzerinden açıklamalar yapılmıştır. Bunun haricinde herhangi bir bilgi sunulmamıştır.

Eserde birçok âlimden çeşitli nakiller vardır. Üçüncü bölümde ise bu ismi geçen zevatın biyografileri verilmiştir. Böylelikle hadis şerh edilirken kaynaklarıda tespit edilemeye çalışılmıştır. Bu âlimler *Kütüb-ü sitte*'nin herhangi bir eserini şerh edenler olarak ön plana çıkmaktadır. Ve bu âlimler ehl-i hadis ekolüne mensuptur. Böylelikle eserin şerh yöntemi ehl-i hadis çizgisinde olduğunda şüphe kalmamaktadır.

KAYNAKÇA

ALAEDDİN, Ali b. İbrahim b. Attar.**Tufetu't talibin fi tercemeti imam muhyiddin**, Daru'l Eseriyye, Amman,1997

ARIK, M.Selim. **Hadislerdeki Kırk Sayılarına Genel Bakış**, İmad: Kütahya, 2013, c.21, s.408.

AYAZ, Fatih Yahya. **Memlükler**, İsam yayınları İstanbul,2015.

BABANZADE, Ahmet Naim.**Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**, Türkiye Diyanet Yayınları,Ankara 1978.

- BAĞDADI, Hatib. **Tarihu Bağdat**, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1994.
- BELAZURİ. **Fethu'l Buldan**, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2001.
- BUĞA, Mustafa dîb el-Boğa ve Mistu, Muhyiddin. **El-Vafi fi şerhi'l erbaine'n neveviyye**, Daru'l Mustafa Beyrut, 2010/1431.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. **Sahih el-Buhârî**, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015
- ÇAKAN, İsmail Lutfi. **Hadis Edebiyatı**, İFAV Yayınları İstanbul, 2015.
- ÇELEBİ, Katip. **Keşfu'z zunun**, Trc. Rüştü Balcı Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahman es-Semerkandî. **Sünen-i Dârimî**, Müessesetu'r Risale, Beyrut 2017
- DEKRİ, Abdulgani. **İmamu Nevevi Şeyhu'l İslam ve Müslimin ve'l Umdetu'l Fukahai ve'l Muhaddisin**, Daru'l Kalem, Dimaşk 2004.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. **Sünen**, Daru İbn-i Hazm, Beyrut 2010.
- EBU ZEHRA, Muhammed. **Ebu Hanife**, trc. Osman Kesioğlu DİB yayınları, Ankara 2005.
- EL-ASKALANİ, İbn Hacer. **Telhisu'l Habir**, Advau's selef, Riyad, 2007.
- GÖRMEZ, Mehmet. **Sünnetin ve hadisin anlaşılmasında ve yorumlanmasında metodolojisorunu**, Otto yayınlar Ankara, 2015.
- İBN ABDİLBERR. **Camîu Beyani'l ilmi ve fadlih**, Dar ibni'l Cevzi Demmam, 2014.
- İBN HİBBAN, Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Büsti. **Kitabu's-Sikat**, thk. Şerefüddin Ahmed, Dâru'l-fikr, 1975, Beyrut.
- İBN KESİR. **Tabakatü's Şafiyyin**, Daru'l Medaru'l İslami, Beyrut, 2004.
- İBN RÜŞD. **Tefsiruma-ba'de'ttabia**, Litera yayıncılık İstanbul, 2016, trc. Muhittin Macit.
- KOÇYİĞİT, Talat. **Hadis Usulü**, Türkiye diyanet yayınları, Ankara, 2009.
- KOMİSYON. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014
- MÂLİK, b. Enes. **Muvatta**, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015
- MÜSLİM, Ebû'l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî. **el-Câmiu's-sahîh**, "Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015,

- NEVEVÎ. **el-Erbaun en-Nebeviyye**, Mütercim Yayınları, Batman,2015.
- OSMANÎ, Şübeyr Ahmed ve Osmani M.Taki.**Fethu’lMülhim**, Daru’l Kalem Dımaşk,2006.
- ÖZ, Mustafa.**Ana Hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi**, Ensar Neşriyat İstanbul,2014
- ÖZPINAR, Ömer.**Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu Yayınları Ankara,2012.
- SAKALLI, Talat. **Ayni ve Şerh Yöntemi**, Nobel Yayınları Ankara,2013.
- ŞEŞEN, Ramazan. **Eyyubiler**, İsam Yayınları,İstanbul 2012.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammedbin Cerir.**Taberi Tefsiri**, Hisar Yayınevi İstanbul,2017,trc. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya.
- TAFTAZANÎ, Sa’deddin. **Şerhu’l Akaid**, Mektebetü Darü'd-Dekkak, Dımaşk, 2015.
- TEKİNEŞ, Ayhan.**Tahavi’nin Şerhu Me’ani’l-Asar’da Hadisleri Anlamada Takip Ettiği Yöntemler**,(Divan Dergisi,2001) s.40.
- ULUDAĞ, Süleyman.**İslam’da inanç konuları ve itikadi mezhepler**, DergahYayınları, İstanbul 2014.
- YILDIRIM, Enbiya. **Hadis Problemleri**,Otto Yayınları Ankara,2016.
- YÜCEL, Ahmet. **Hadis ıstılahlarının doğuşu ve gelişi hicri ilk üç asır**, İFAV Yayınları İstanbul,2011.
- YÜCEL, Ahmet. **Hadis Tarihi**, İFAV Yayınları, İstanbul,2011.
- ZEHEBÎ,Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fâriki ed-Dımaşki. **Siyeru A’lamu’n Nübela**, Daru’l kütübü’l İlmiyye, Beyrut,2010.

MEHMET EKER

EL VÂFÎ Fİ ŞERHÎ'L ERBÂ'İN'EN NEVEVÎYYE

HAZİRAN, 2019